

Die Arbeiterfrage

Zentralorgan der Kommunistischen Partei Deutschlands (Sektion der Kommunistischen Internationale)

Redaktion und Verlag: Berlin, E. T. Simeon, Wilmersdorf, 25. Str. 8
Vertrieb: Berlin, E. T. Simeon, Wilmersdorf, 25. Str. 8
Jahresabonnement: 2.000 Mark, 12 Hefen zu 166 2/3 Mark

Druckort: Berlin, E. T. Simeon, Wilmersdorf, 25. Str. 8
Druck: E. T. Simeon, Wilmersdorf, 25. Str. 8
Vertrieb: Berlin, E. T. Simeon, Wilmersdorf, 25. Str. 8

Kritik an den

*Rotfront
im
roten Berlin*

*Klassenkampf
gegen
Koalition!*

69/70/1984

John
Hayashi

UDK

Die Rote Fahne

Zentralorgan der K.

Redaktion und Verlag: Berlin C. W.
Berolina Str. 11/12 (Königsplatz) 11
Jahrgang 11. Nummer 243

Kommunistische Partei Deutschlands (Sektion der Kommunistischen Internationale)

Erscheinung täglich außer Sonntags

Zei Druck: Berliner Verlag, Charlottenb. Fernsprecher und Postamt
Berlin, Post. Kasse 11111111. Fernsprecher: 11111111, 11111111
Vertriebsstelle Berlin NW 278 78

Verlagsgesellschaft für die K. P. Deutschlands
Berlin C. W. 11/12 (Königsplatz) 11
Jahrgang 11. Nummer 243

Verlagsgesellschaft für die K. P. Deutschlands
Berlin C. W. 11/12 (Königsplatz) 11
Jahrgang 11. Nummer 243

Heartfield

Rdeča zastava

Manifest Umetnjakar Grosza in Heartfielda (objavljen v prejšnji številki Časopisa za kritiko znanosti) je spodbudil v Die rote Fahne značilno polemiko. Rdeča zastava je bila od 1918 do 1933 osrednje glasilo Komunistične partije Nemčije. Iz polemike objavljamo pet besedil: kritiko dadaističnega manifesta, ki jo je s podpisom G. G. L. objavila Gertrud Alexander 9. 6. 1920, odgovor Juliana Gumperza, ki je izšel s podpisom J. G. 22. 6. 1920, ponovni polemični zapis G. G. L. (Gertrud Alexander) s 23. in 24. 6. 1920, teze Augusta Thalheimerja (A. Th., 24. 6. 1920) in kritiko razstave dadaistov (G. G. L. – Gertrud Alexander, 25. 6. 1920). V besedilih namesto kritičnih podpisov in poimenovanj uporabljamo polna imena in priimke, zaradi razumljivosti. Besedila je prevedla Mojca Dobnikar po izdaji izbranih člankov iz Rdeče zastave, ki jo je za Wilhelm Fink Verlag v Münchnu izbral in uredil Manfred Brauneck 1973. leta.

Gertrud Alexander, rojena l. 1882, je bila novinarka in do 1924 umetnostna kritičarka Rdeče zastave, nato pa je odšla v Moskvo, kjer je sodelovala v ženskem sekretariatu Kominterne.

Julian Gumperz, član Komunistične partije Nemčije, je bil dejaven esejist in teoretik, ki je med drugim že v začetnem obdobju sodeloval pri Inštitutu za socialno raziskovanje v Frankfurtu kot eden od redkih politično angažiranih in partijsko vezanih sodelavcev. Ker je bil rojen v Združenih državah, je prav on po Horkheimerjevem nalogu v ZDA pripravil teren za selitev Inštituta. Kasneje se je svoji komunistični preteklosti odpovedal in l. 1947 napisal antikomunistično knjigo Pattern vor World Revolution z Robertom Rindlom pod skupnim psevdonimom Ypsilon.

August Thalheimer rojen l. 1884, je študiral v Berlinu, Strasbourgu in Oxfordu, se med vojno priključil spartakovcem, v času od 1918 do 1924 pa je bil med ustanovitelji in v vodstvu Komunistične partije Nemčije. Vodil je tudi uredništvo Rdeče zastave. Po 1924, ko je propadel tudi zadnji poskus revolucionarnega prevzema oblasti, ga ne srečamo več v partijskem vodstvu. Odšel je v Moskvo, kjer je deloval kot profesor in v Kominterni, postal je tudi član VKP b. L. 1928 se mu je uspelo vrniti v Nemčijo, vendar je bil kmalu izključen iz Komunistične partije skupno z Brandlerjem kot »desno krilo«. Organiziral je lastno disidentsko skupino KPN-Opozicija, po 1933 pa je zbežal v Francijo. Ko so nacisti Francijo zasedli, se je odpravil na Kubo in tam živel do svoje smrti 1948. leta. Razprtije ob Umetnjakarju, ki se vrte sicer predvsem ob vprašanjih kulturne dediščine proletariata, že predstavljajo tudi nakazovanje uvoda v procese, ki so se kasneje v polni meri izrazili v reviji Die Linkskurve kot razcep med avantgardno in »partijino« literaturo (glej H. Gallas, Marksistička teorija književnosti, Školska knjiga, Zagreb 1977).

Gertrud Alexander Gospodoma Johnu Heartfieldu in Georgeu Groszu

Mislite, da v Nasprotniku revolucionarno služite delavstvu, vtem ko se potegujete za resničen vandalizem. Toda delavca ne boste niti revolucionirali niti kako drugače podprli s tem, da kar se le da krepko psujete ali popadate reči s pestmi ali pihalniki, ampak edinole tako, da ga razsvetlite s historično-kritično analizo in ga s spoznanjem vzgojite v cilja zavedajočega se revolucionarja.

O Oskarju **Kokoschki** in drugih sodobnikih tako imenovane »moderne« imate morda prav. Njegov poziv je že po obliki več kot cinizem, saj govori v zasmehljivem tonu o krvavo resnih situacijah, v katerih gre za človeška življenja. Prav imate, ko to obsojate. Gotovo je bolje, da strel uniči še tako dragoceno podobo ali umetniško delo, kakor pa človeško življenje. In gotovo bo treba revolucionarne boje izbojevati na tleh, na katerih so nujni, ne glede na to, ali pride na tem mestu kako umetniško delo v nevarnost, da je uničeno. Tedaj lahko človek, da bi to preprečil, stori pač samo, kar je možno. Toda narediti obrat, kakršen je tale izpod vašega peresa: »Z veseljem pozdravljamo, da krogle živžgajo po galerijah in palačah, po mojstrskih Rubensovih podobah,« vendarle meji na vandalizem, prav tako kot gre predaleč, da »nimajo zaprašena dela kakega Rembrandta in Rubensa za delavca nobene življenjske vrednosti več«. Kdor je bil na obeh berlinskih secesijskih razstavah, pač razume tako vaš kot »modernistov« odpor do Rubenskove »mesenosti«, njegove neugnane čutne radosti. Kajti tam je vse specifično moderno brez mesa in krvi in brez veselja, čista srednjeveška askeza. Ravno pri starih Nizozemcih najdemo robato, zdravo, ljudsko v vsej radosti in moči, ki seveda mora biti zoprna današnji prefinjeni, rafinirani buržoazni kulturi z njenim begom od dejanskosti – kajti nič drugega ne pomenita danes futurizem in kubizem. Tako gotovo, kot se buržoazna kultura bliža svojemu koncu, bo ustvarjena nova, delavska kultura. Zagotovo je ta zadnja epoha meščanske umetnosti, v katere znamenju smo zdaj, bedna in brez veličine, kakor se že vse moderne smeri rade delajo revolucionarne. Iz teh slik ne izhaja revolucioniranje in novo ustvarjanje umetnosti in kulture. Delavec pa bi bil vandal ali norec, če bi si, da bi začel s to revolucijo umetnosti, hotel zadati nalogo, da muzeje in zbirke uniči kot ostanke buržoazne kulture. Vsekakor ne bo mogoče oporekati, da so, poleg mnogo postranskega in zmotnega, v teh zbirkah shranjene tudi mojstrovine, ki bodo tudi za delavca vselej lepe in občudovanja vredne, kljub takšnim ljudem, kot so **Kokoschka**, **John Heartfield** in **George Grosz**. Ne glede na svojo umetniško vrednost imajo ta dela tudi svojo historično vrednost.

Menite, da delavec ne potrebuje nobene zgodovine več? Toda znanje bo tudi še naprej moč, kolikor samo ono usposablja za spoznavanje in ustvarjanje.

Gotovo je bila doslej vsem umetnost luksuzni produkt. Ni pa bilo nujno, da bi to vselej določalo umetniško vrednost del, ki je posledica genija. Kapital, ki je dospel do meje svoje možnosti uvrednotovanja, je postal luksuz in v podobi umetniških del za umetnost in umetnike kupno sredstvo in kupni objekt. To pa ne ovira in nič ne spremeni dejstva, da je človeški duh med drugim, minljivim ustvarjal večno. Kako je umetnost postala možna in se pojavila, je historično dejstvo, ki ga je treba samo ugotoviti.

Delavec sam, novo človeštvo se bo nekoč moralo odločiti, kaj želi od zbrane zgodovine še naprej ohraniti. So krivi **Rembrandt**, **Rubens**, **Michelangelo**, **Beethoven**, **van Gogh**, da niso njihova dela meščanu nič drugega kot objekt spekulacije? Mar niso sami (vsi) živel v bedi? Mar ni **van Gogh**, ki ste ga ozmerjali kot »individualista«, živel življenje proletarca, mar ni zavestno ustvarjal zanj tista dela, ki tako čisto zajemajo predmetno, v globokem in pristnem veselju nad pojavom in njegovim čutom za barvo, obliko, zrak in sonce? Individualizem gre sramotiti edinole kot meščansko preobleko za egoizem.

Mar naj bi bil tudi za proletarce, delavce prihodnosti, ta kult sonca močan in lep, vreden, da se ga pritegne v novi kulturni krog? In mar ne bo ne glede na te estetske vrednosti delavec potreboval tudi historičnih vrednosti, mar ne bo ostal res, da samo znanje, historično spoznanje in kritika usposobijo človeka, da bolje dela, ravna? Ne bodo umetniška dela vedno nosila pečata svojega časa in tako učinkovala poučno in prosvetljevalno o

bistvu in naravi preteklosti? Ali pa naj ta, tako kot znanje o njej, nima za nas nikoli več nobenega pomena? Kaj pa je bilo tisto, kar je usposobilo prav komuniste in marksiste, da so dogajanje naravnali v nujni tir, da so spoznali nujnost revolucionarnega nadaljevanja? Vse to, s čimer se nam včasih zdi obremenjena preteklost, ni prazen balast, ki ga lahko vržemo čez krov. In če so po lastnem mnenju futuristov njihova dela vredna, da se jih po njihovi smrti uniči, s čimer se strinjamo, bodo vendar tudi v prihodnji družbi ljudje, ki se jim bodo še zdale lepe vrednosti, kar jih bo preostalo iz drugih časov, iz pretekle in izginule epohe in družbene ureditve, in ki jih ni mogoče zavreči. Proletarcec ne bo mogel uničiti tal, na katerih stoji in na katerih mora graditi.

Kljub kapitalizmu in izkoriščanju je obstajala kultura, se je ustvarjalo nesmrtno. Nova kultura ne bo in ne more nastati tako hitro, da se delavec, novi človek, ne bi mogel in moral veseliti pretekle lepote.

Mar hočeta, gospoda **Heartfield** in **Grosz**, pridobiti zaupanje delavcev tako, da vseprek preklinjata »buržoazno kulturo« in uničujeta bogastva, ki so, ne pozabita tega, prigravana s potnimi sragami tistih, ki delajo, proletarcev? Naj jih, slednjič, torej njihovi sinovi niti ne bi smeli uživati? Zares, slabo uslugo izkazuujete družbi takole, ko javno pozivate k vandalizmu.

9. 6. 1920

Julian Gumperz Umetnost, vandalizem in proletariat – Odgovor Gertrudi Alexander

Pripomba vnaprej: Redakcija si je v svesti, da politično glasilo, kakršno je Rdeča zastava, ni primerno mesto, kjer bi se lahko vprašanje stališča revolucionarnega proletariata do umetnosti razrešilo v vsej svoji širini. Kolikor je vprašanje vprašanje umetnostne politike, ga je moč obravnavati v drugih glasilih partije. Nam gre v prvi vrsti za vprašanje umetnosti kot sestavnega vprašanja proletarske revolucionarne politike. Debatu mislimo zaključiti z odgovorom Nasprotnika, repliko njegovega kritika in končno z nekaj kratkimi političnimi pripombami. – Redakcija.

Prav imate: delavec sam, novo človeštvo se bo moralo nekoč odločiti, kaj želi ohraniti od zbrane zgodovine. Tako **John Heartfield** in **George Grosz**, ki ju obtožujeta vandalizma, kot tudi jaz sam, nismo temu nikoli oporekali in smo se zato varovali tega, kar se je pripetilo vam – da bi že danes razsojali za prihodnje človeštvo. Tudi ne vem, ali bo to prihodnje človeštvo, na katerega se sklicujete, v Nasprotniku objavljeni sestavek Umetnjakar – Der Kunstlump, pojmovalo kot pozivanje k vandalizmu. Saj bi se prav tako lahko primerilo – česar danes ne moreva vedeti ne vi ne jaz – da bodo nekoč občutili kot vandalistično prepričanje vaše strinjanje z uničenjem futurističnih plastik.

Kakorkoli že je s tem, lahko danes že ugotovimo, da ni v tem inkriminiranem članku o vandalizmu niti besede in da ga človek najde tam samo tedaj, če ga išče v napol ali napačno citiranih stavkih. Zato vam ne bi rad priporočil samo, da popravite svoje napol in napačno citirane stavke, ampak da članek, da bi spoznali dejansko vsebino, še enkrat nekoliko pazljuje preberete; morda vam bo potem uspelo dojeti, da Heartfieldu in Groszu

(nadaljevanje na 29. strani)

JEDRSKA

energija v Sovjetski zvezi

Martin Spence

Martin Spence, angleški marksist, je napisal pričujoči tekst posebej za Časopis za kritiko znanosti.

Uvod

V tem članku bom obravnaval sovjetski program jedrske energije v kontekstu energetske politike, ekonomske politike in razrednega boja v SZ. Moj namen ni prikazati sovjetski jedrski program kot tak, ampak vzporediti ga z Zahodnim jedrskim programom in primerjati njune izvore, dinamiko ter interese, katerim služita.

Veliko podatkov sem črpal iz dela Hillela Ticktina in ostalih, zbranih v časopisu *Critique*, ki sem ga upošteval tudi pri oblikovanju svojega splošnega teoretičnega pristopa. Po njihovem mnenju je SZ prelomila s zom kapitalizmom, toda moč je dokazati, da na socialistična, pa tudi planska ekonomija ne, Gre za odstopanje od klasičnega Marxovega modela družbenega razvoja: ohranja značilnosti kapitalizma in prevzema značilnosti socializma, toda prej kot »prehodna oblika« med tema dvema, je to samostojna družbena formacija.² Poudariti pa moram, da ne sprejemam vseh Ticktinovih stališč.³ V svoji analizi se bom osredotočil na dve bistveni vprašanji. Prvo se nanaša na razredni boj in načine, kako jedrska energija tako odraža kot reagira na ravnotežje razrednih sil. Drugo vprašanje pa je v zvezi s svetovnim trgov in pritiski ter imperativi, ki jih ta nalaga ekonomskim dejavnikom, bodisi privatnemu kapitalu bodisi državnim institucijam.

V drugih časopisih sem poskušal dokazati, da je moč jedrske programe na Zahodu (in še posebej v Veliki Britaniji) razumeti le znotraj razrednega konteksta, kot lokalni odsev določenih globalnih kapitalističnih trendov, pri čemer igrajo ključno vlogo v uveljavljanju teh trendov multinacionalne družbe. Upam, da bom v pričujočem članku pokazal, da je potrebno jedrsko energijo v SZ, kljub mnogim razlikam v primerjavi z Zahodom, prav tako analizirati znotraj konteksta razrednega boja in upoštevati mesto sovjetske ekonomije na svetovnem trgu.

Sovjetska kriza

SZ se sooča s svojo lastno ekonomsko krizo, ki se razlikuje od ekonomske krize na Zahodu, a je z njo povezana. Od 60. let dalje so značilne nizke stopnje rasti in ekonomsko upadanje. Vedno znova se dogaja, da zastavljeni cilji niso doseženi in novi cilji so vse bolj skromni. Industrijska rast v 1982 je bila najnižja vse od druge svetovne vojne; dosegla je 2,8%, medtem ko je bila načrtovana rast 4,7%.⁴ Nameravana rast v 1983 je najnižje postavljena od l. 1929⁵ dalje. Ruski planerji vidijo izvor problema v nizki produktivnosti. Na 26. Kongresu KPSZ je bilo poudarjeno, da je »glavni dejavnik ekonomske rasti povečana delovna produktivnost.«⁶

Ta neuspeh ni neuspeh za »socializem« ali »plansko« ekonomijo, ker niti eno niti drugo v SZ ne obstaja. Da bi bilo vredno svojega imena, mora planiranje vključevati procese informiranja in procese demokratičnega odločanja, Centralizirane in zbirokratizirane »planske« institucije v SZ so dejansko nezmožne planiranja, obravnavanja in obdelovanja ogromne množice informacij, ki jih ustvarja vse bolj zapletena in notranje soodvisna ekonomija.⁷ Te institucije, njihove metode in navade, so seveda dediščina obdobja stalinistične industrializacije.

Prav tako so še drugi podedovani faktorji, ki prispevajo k današnji krizi. Geografsko je stalinistična industrializacija gradila na infrastrukturi, podedovani od carizma – tako, da je dajala poudarek razvoju evropske SZ. Seveda so se velikih projektov, kot je npr. projekt Ural–Kzneck, lotevali tudi na vzhodu, toda Sibirija ni bila nikoli deležna več kot 15% vseh investicij v katerem koli petletnem planu do l. 1950.⁸

John Heartfield, 1931

Sektorsko je stalinistična industrializacija, kot je sprva tudi morala, temeljila na klasičnem kompleksu težke industrije (přemog–železo–jeklo). Toda sama narava »planskih« procesov, ki so bili utemeljeni zgolj na kvantitativnih ciljih, ob nevpodbujanju inovativnosti in nagrajevanju neustvarjalnega ponavljanja, je pomenila, da je ta industrijski kompleks težil k reproduciranju samega sebe na račun kmetijstva, potrošnih dobrin in novih tehnologij. Seveda so bile te strukturne tendence povezane z docela premissljenimi političnimi odločitvami, ki so dajale prednost težki industriji. Na splošno je torej stalinistični sistem zagotavljal ekstenziven razvoj težke industrije in se izkazal za nezmožnega intenzivnega razvoja in inovativnosti. Končni rezultat so izgube in množična neučinkovitost – kar Ticktin šteje za osrednjo, odločilno značilnost sovjetskega gospodarstva.

Vendar ti institucionalni, geografski in sektorski problemi niso celotna zgodba. Za njimi je vprašanje delavskega razreda, ki omejuje možnosti vladajočemu razredu. Sovjetski delavski razred nima neodvisne organizacije za kolektivno akcijo in samoobrambo: s političnim sistemom in organizacijo dela je bil učinkovito razdrobljen in atomiziran. Po drugi strani pa vsak delavec ohranja znatno individualno kontrolo nad neposrednim delovnim procesom. Odpor se tako izraža prej individualno kot kolektivno, preko absentizma, s pogostim menjavanjem zaposlitve, »lenobo« in pomanjkanjem zavzetosti pri delu. Pravica do dela in do polne zaposlitve sta zakonsko zagotovljeni in težko, če ne nemogoče za vladajoči razred bi bilo, da to spremeni. Toda za mnogo sovjetskih delavcev je »pravica do dela« vsakodnevno interpretirana kot »pravica, da ne delaš trdo«.¹⁰

To je okvir sovjetskega razrednega boja, in očitno je, da to prispeva k neprestani nizki produktivnosti, čeprav seveda ni njen edini vzrok. Možnosti vladajočega razreda so omejene. Že leta so v zraku pogovori o ekonomski reformi in določeni deli vladajočega razreda in inteligance bi lahko pridobili, če bi se približali bolj »odprti« tržni ekonomiji¹¹ – toda takšen korak bi po-

menil tudi razpustitev ali reformo prav tistih izrazito »planskih« institucij, v katerih utemeljuje svojo moč vladajoči razred. Reforma bi naletela tudi na močno opozicijo delavskega razreda, ker bi tržna ekonomija nujno pomenila konec zakonsko zagotovljeni pravici do dela – pravici, na kateri sloni tista omejena moč, ki še ostaja delavskemu razredu.

Sovjetski vladajoči razred mora zato poskušati doseči, kolikor je to mogoče, rast produktivnosti znotraj okvira birokratsko organiziranega gospodarstva, kljub temu, da to samo po sebi nasprotuje potrebnim tehnološkim inovacijam, in znotraj okvira svojega širokega »razumevanja« z delavskim razredom, čeprav to samo po sebi pomeni kontinuiteto nizke delovne produktivnosti. Sedanja taktika Andropovega vodstva ilustrira obstoječa nasprotja. Začeli so z akcijo proti delovni nedisciplini in izostajanju z dela – vendar ne smejo iti predaleč. Napovedali so institucionalne reforme v planskem sistemu – toda samo v dveh ministrstvih.¹²

Energetska politika

Stalinistična prizadevanja za industrializacijo v 30. letih in reindustrializacijo po vojni so v največji meri temeljila na premogu.¹³ Celo v 60. letih je bilo 40% zmogljivosti sovjetskega transportnega sistema namenjenih prevažanju mineralnih goriv, predvsem premoga.¹⁴ Vendar od sredine 60. let proizvodnja premoga zaostaja za načrtovano. Ogromne rezerve še obstajajo, vendar so koncentrirane v Sibiriji, daleč od zahodnih urbano-industrijskih centrov.

Še vedno je pomembna električna energija, pridobljena v hidroelektrarnah, in hidroscheme so bile prednostne kot prestižni projekti vse od Dnjeperskega jezusa v 30. letih dalje. Toda, tako kot pri premogu, je vse bolj pomemben vzhod. Vodni potenciali v zahodnem delu SZ so sedaj polno izkoriščeni¹⁵ in nove projekte načrtujejo na velikanskih rekah v vzhodni Sibiriji, na Angari in Jeniseju¹⁶. To pomeni, da je bilo potrebno zgraditi visoko-napetostno električno prenosno omrežje, ki bi pripeljalo električno energijo na zahod.¹⁷

Nafta in plin sta nova pomembna energetska vira, ki se od 50. let dalje bolj uveljavljata. V poznih 50. letih se jo Hruščov odločil preseči stalinistični kompleks težke industrije in namesto njega dati prednost modernejšemu industrijskemu kompleksu petrokemije. S tem je povzročil velik industrijski pretres – in proizvodnja nafte in plina je dejansko poskočila. Do 70. let je bila nafta po obsegu najbolj izkoriščano rusko gorivo, proizvodnja je redno dosegala načrtovane količine.¹⁸ Proizvodnja sedaj upada, pogosto zaradi kratkovidnih proizvodnih tehnik,¹⁹ toda SZ je še vedno vodilni svetovni proizvajalec nafte.

Za še pomembnejšega se je izkazal plin. Ocenjujejo, da ima SZ eno tretjino vseh svetovnih zalog plina, od katerih se je polovica nahaja na prostranih poljih severnega Timna v zahodni Sibiriji.²⁰ Rezultat tega je, da je plin v mnogih industrijskih procesih sedaj nadomestil nafto kot osnovni energetski vir.²¹

Toda to je samo polovica zgodbe. Nafta in plina ne črpajo zgolj za domačo porabo, ampak, kar je ključno, za izvoz. V l. 1981 je prodaja plina predstavljala 47% celotnega sovjetskega izvoza in 75% izvoza na Zahod.²² Ta energetska izvoz je zato odločilen vir pridobivanja konvertibilne valute.

Prav naglo izkoriščanje zalog nafte in plina na vzhodu je osrednji element sedanje, enajste petletke. Investiranje se je geografsko premaknilo proti Sibiriji in sektorsko v industrijo za pridobivanje goriv: vlaganje v goriva in energijo naj bi se v obdobju 1981–85 povečala za 50%, v primerjavi z obdobjem 1976–80.²³ Izkoriščanje se nadaljuje s takšno hitrostjo, da je mogoče, da so nekatere zaloge, v interesu kratkoročnega izkoriščanja,²⁴ izgubljene za zmeraj in da je občutljivo ekološko ravno-

Critique 9, pomlad-poletje 1979, in Is market socialism possible or necessary? v: **Critique** 14, 1981.
⁴ W. Rudig, Capitalism and nuclear power – a reassessment, v: **Capital Class** 20, poletje 1973, 131 ff.
⁵ Financial Times 24/11/82.
⁶ *ibid.*
⁷ N. A. Tihonov, **Guidelines for the economic and social development of the USSR for 1981–85**, Novosti, Moskva 1981.
⁸ H. Ticktin, Towards a political economy of the USSR, v: **Critique** 1.
⁹ B. Rumer, Soviet investment policy: unresolved dilemmas, v: **Problems of Communism**, sept.–okt. 1982.
¹⁰ H. Ticktin, Towards a political economy of the USSR, v: **Critique** 1.
¹¹ M. Hulubenko, The Soviet working class, v: **Critique** 4, poletje 1975, 22.
¹² H. Ticktin, Towards a political economy of the USSR, v: **Critique** 1.
¹³ Financial Times 10/8/83.
¹⁴ A. Nove, **The Soviet economic system**, George Allen Unwin, 1980, 173.
¹⁵ M. Tanzer, **The energy crises**, Monthly Review, 1974, 94.
¹⁶ T. Khachaturov, **the economy of the Soviet Union today**, Progress, Moskva 1977, 157.
¹⁷ Sibirsko električno omrežje je bilo dovršeno v sedmem

petletnem planu (1959–65) in Enotno električno omrežje v devetem petletnem planu (1971–75). Glej L. Danilov **Soviet Five Year Plans**, Novosti, Moskva 1980.
¹⁸ Khachaturov, *op. cit.*, 87.
¹⁹ A. Nove, **An economic history of the USSR**, Penguin, 1982, 376–8.
²⁰ E. A. Hewett, **Soviet energy: supply vs. demand**, v: Problems of Communism, jan.–febr. 1980, 55.
²¹ *ibid.*
²² Plin se uporablja pri proizvodnji 93% surovega železa, in jekla, 44% valjanega železa, 59% cementa. Prav tako je surovina za kemikalije, amoniak in gnojila. Glej **Soviet weekly**, 24/4/83.
²³ Financial Times, 4/11/82.
²⁴ B. Rumer, *op. cit.*, 62.
²⁵ E. A. Hewett, *op. cit.*
²⁶ B. Komarov, **The destruction of nature in the Soviet Union**, Pluto, 1978, 127.
²⁷ M. Spence, *op. cit.*
²⁸ S. Wolin R. M. Slusser, (eds), **The Soviet secret police**, Methuen, 1957, 54, 130 op.
²⁹ *ibid.*
³⁰ P. Pringle. J. Spigelman, **The nuclear barons**, Sphere, 1983, 230.
³¹ *ibid.*, 236.

³² *ibid.*, 230.
³³ B. A. Semenov, Nuclear power in the Soviet Union, v **IAEA Bulletin**, 25 letn. 2. št.
³⁴ Pringle spigelman, *op. cit.*, 411.
³⁵ *ibid.*, 400–401.
³⁶ *ibid.*
³⁷ B. A. Semenov, *op. cit.*
³⁸ *ibid.*
³⁹ Danilov, *op. cit.*
⁴⁰ Semenov, *op. cit.*
⁴¹ Holubenko, *op. cit.*, 16.
⁴² Tihonov, *op. cit.*, in Andropovo poročilo v: Financial Times 21/3/83.
⁴³ H. Ticktin, Towards a political economy of the USSR, v: **Critique** 1, 31
⁴⁴ Z. A. Medvedev, **Nuclear disaster in the Urals**, Angus Robertson, 1979.
⁴⁵ Pringle Spigelman, *op. cit.* 231.
⁴⁶ Komarov, *op. cit.* 21.
⁴⁷ Rumer B., *op. cit.*, 60.
⁴⁸ Financial Times 26/2/82.
⁴⁹ Times 21/7/83

UDK: 316.43:711.4

I.

Urbana sociologija

kot pomožna znanost ali kot kritika urbanističnega planiranja

Pavel Gantar

Urbani sociologi (in z njimi seveda tudi urbana sociologija) so v začetku šestdesetih let odkrili urbanizem in urbanistično planiranje kot novo področje svojega delovanja.

Čeprav je znotraj urbane sociologije vseskozi obstajal razcep med »akademske« urbane sociologijo in »praktičnimi« parcialnimi raziskavami najrazličnejših problemov za potrebe različnih instanc mesta in državne uprave, in čeravno je »akademska« urbana sociologija težila ne samo k »spoznavni«, temveč tudi k praktično-regulativni družbeni funkciji, pa vendarle do začetka šestdesetih let ni imela urbanističnega planiranja za konkretnega naslovnika uporabnosti svojih raziskovalnih rezultatov.

Interes za urbano sociologijo in njeno vključevanje v proces urbanističnega planiranja je potrebno razložiti iz razmer tedanje urbane realnosti, ki jih lahko opredelimo s pojmom **urbana kriza**.

Pojem urbana kriza, navkljub temu da z njim zapopadajo vse možne probleme, ki jih lahko na kakršni koli način povežemo z mestom, oz. »urbanim«, **denotira problematiko prostorskega artikuliranja protislovij družbenega razvoja**. Za izbruh urbane krize sta simptomatični dve okoliščini: po eni strani je proces urbanizacije dosegel določeno razvojno stopnjo (metropolitanska regija), ko družbenih protislovij prostorskega razvoja ni bilo več mogoče reševati zgolj z nadaljnjo urbano ekspanzijo, se pravi s »kvantitativno« rastjo »urbanega polja«. Po drugi strani pa ni mogoče spregledati sovpadanja urbane krize z upadanjem povojne gospodarske konjunktore, ki je izza obličja države blagostanja razkrila celo vrsto socialnih problemov in protislovij.

Urbana kriza zajema zelo različne pojave in procese, ki potekajo v sodobnih urbaniziranih območjih, kot npr.: propadanje grajenih form mesta, »neustrezna« socialna struktura v posameznih mestnih predelih, stanovanjski problemi, problemi alokacije družbenih servisov v mestu, prometna kriza, finančna kriza mesta (javna in državna sredstva niso zadostna, da bi vzdrževali grajeno in socialno infrastrukturo mesta), pa tudi onesnaženje, kriminal, mentalne bolezni itd.¹

Čeprav se kriza mest pojavlja v domala vseh obdobjih urbanega razvoja, pa vendarle obstaja pomembna razlika med urbano krizo šestdesetih let in, recimo, »kaosom meščanskega obdobja«, o katerem je govoril Le Corbusier. V primerjavi s prejšnjimi je za krizo šestdesetih let značilna domala popolna odsotnost »rešitev«, s katerimi naj bi to krizo premostili.

Druga značilnost pa je, da »negativni učinki« urbanega razvoja niso ostali kakor v prejšnjih obdobjih omejeni

samo na depriviligirane družbene razrede, marveč so začeli zajemati tudi druge družbene razrede in sloje. Vzporedno z naraščanjem urbanih problemov pa je, vsaj kar zadeva razvite kapitalistične družbe, potekala tudi njihova politizacija. Pojavila so se tako imenovana urbana družbena gibanja, se pravi »sistemi protislovnih družbenih praks, ki so postavile pod vprašanje etablirani red, izhajajoč iz specifičnih protislovij urbane problematike.«²

Razvoj urbanih družbenih gibanj je potekal od parcialnih »državljskih iniciativ« v šestdesetih letih do obsežnih politično-protestnih akcij in zagovarjanja alternativnih programov urbanega razvoja v sedemdesetih letih. Pojav urbanih socialnih gibanj je v sfero urbanističnega planiranja prinesel bistveno nove razsežnosti: urbani planerji in politiki (urbani managerji, mestne uprave) so morali v čedalje večji meri računati s tem, da bodo njihovi ukrepi naleteli na nasprotovanje prebivalcev in oteževali njihovo uresničevanje.

Kot učinek urbane krize in z njo povezanih urbanih socialnih gibanj je v ospredje čedalje bolj prihajala kritika urbanističnega planiranja in sploh urbanizma. Postalo je očitno, da so urbanistične koncepcije, ki naj bi »rešile mesto«, same postale vir urbane krize. Pod udar je bil postavljen funkcionalistični urbanizem z

vsemi svojimi glavnimi načeli oblikovanja, oz. urejanja mestnega prostora: prostorsko-funkcionalno členitvijo mesta, koncepcijo soseske, prenove itd.³

Zahteva po sodelovanju in vključevanju rezultatov sociološkega proučevanja mesta in urbanizma v proces urbanističnega planiranja tako izhaja iz dveh nasprotujočih pobud: iz procesa scinetifikacije urbanističnega planiranja in iz sociološke kritike urbanizma.

Iz tega tudi izhaja, da imamo že v samem začetku opraviti z dvema docela različnima pristopoma urbane sociologije k problematiki urbanizma in urbanističnega planiranja.

Prvi, prevladujoči pristop, ki se opira na aplikacijo strukturalno-funkcionalne analize na področje mesta oz. urbanizma, razume »sociološki prispevek« predvsem v smeri stopnjevanja scinetifikacije urbanističnega planiranja. Objektivna, vrednostno nevtralna analiza socialnega sistema mesta naj bi omogočila vpogled v njegovo funkcioniranje, povečala zanesljivost znanstvenih spoznanj in racionalnost planiranja.

Drugi pristop pa izvaja zahtevo po sodelovanju oz. vključevanju urbane sociologije iz kritike urbanističnega planiranja, pri čemer, kakor bomo videli, kritizira predvsem redukcijo urbanističnega planiranja na golo fizično planiranje. Uporaba socioloških spoznanj naj bi ponovno aktualizirala »socialno-reformatorsko vlogo« urbanističnega planiranja, se pravi tisto vlogo, ki jo je v razvoju urbanizma nadomestila socialna tehnologija.

Oba pristopa tudi sovpadata z dvema, konceptualno docela različnima odnosoma urbane sociologije do problematike urbanizma in urbanističnega planiranja. Prvi uveljavlja vlogo urbane sociologije kot **pomožne znanosti** urbanističnega planiranja, v pomenu, da raziskovanj ne opredeljuje »znotrajsociološki« znanstveni interes, temveč praktične potrebe planiranja. Sociološko raziskovanje je podrejeno zahtevam planiranja. Pri drugem pristopu pa je problematika urbanizma in proces urbanističnega planiranja predmet sociološkega raziskovanja. Gre torej za sociologijo urbanizma, za sociološko analizo dejavnosti urbanističnega planiranja, njegove družbene pogojenosti, ciljev, učinkov itd. Problematika vključevanja rezultatov urbane sociologije je sicer prisotna, vendar pa urbanistično planiranje ne definira ciljev raziskovanja.

Preden preidemo na prikaz in analizo obeh načinov vključevanja urbane sociologije v proces urbanističnega planiranja, naj ekspliciramo izhodišča analize.

1. Pri razpravi o vključevanju rezultatov sociološkega raziskovanja v proces urbanističnega planiranja je potrebno ločevati med **uporabnostjo** in **uporabo**.⁴ Uporabnost se nanaša na **kvaliteto** rezultatov sociološkega

raziskovanja, uporaba pa na **zmožnost in pripravljenost** urbanističnega planiranja, da te rezultate tudi upošteva.

2. Razlikovanje med uporabnostjo in uporabo nujno napeljuje na vprašanje po spoznavno-teoretskem dometu urbane sociologije kot posebne znanstvene discipline, ki se omejuje na proučevanje določenega **izseka** družbene totalitete, mesta oz. »urbanega«. Bolj določno lahko to vprašanje konkretiziramo z dodatnim vprašanjem: kakšen vpliv je na kvaliteto in uporabnost rezultatov imela »teoretska kriza« v urbani sociologiji v sredini šestdesetih let, ko fizične strukture ne delujejo več kot specifična pojasnjevalna variabla?

3. Podobna vprašanja lahko zastavimo tudi glede uporabe rezultatov socioloških raziskovanj v urbanističnem planiranju: kaj dejansko pričakujejo urbanisti od urbane sociologije? Za kakšna »sociološka spoznanja« so zainteresirani?

4. Sociološko raziskovanje za potrebe planiranja ni obnem že tudi proces planiranja. Zato se postavlja vprašanje **prevedbe** oziroma **prenosa** socioloških spoznanj v planske kategorije, ki jih je moč operacionalizirati v prostoru. Če za sleherno urbanistično koncepcijo velja, da temelji na določeni – implicitni ali eksplicitni – predstavi družbe, ali velja tudi obratno: ali lahko torej določen sociološki koncept mesta, lokalne skupnosti itd. enoznačno prevedemo v urbanistični koncept?

1. Urbana sociologija kot pomožna znanost urbanističnega planiranja

Koncept urbane sociologije kot pomožne znanosti urbanističnega planiranja izhaja iz tradicije »strukturalno-funktionalnega« pristopa v sociologiji.

Mesto oz. »urbano polje« je opredeljeno kot določen socialno-prostorski sistem, ki ima določene strukture (statični moment) in opravlja določene funkcije (dinamični element), pripadajo pa mu tudi ustrezni »sistemi akcij«, ki so preko komunikacije – integracije usmerjeni v vzdrževanje in ohranjanje ravnotežja v družbi. Kot sistem je mesto sestavljeno iz prostorsko-fizičnih in družbenih komponent, ki so v razmerju medsebojnega ujemanja.

Po Norbertu Schmidtu-Relenbergu, enemu izmed najpomembnejših utemeljiteljev »strukturalno-funktionalnega« pristopa k urbanističnem planiranju so »prostorsko-fizične komponente sistema mesto« naslednje:

a) prostor kot takšen: mesto je pretežno pozidano, sklenjeno in bolj ali manj jasno omejeno področje;

b) število prebivalcev: je konstitutivni element, 100.000 prebivalcev predstavlja mejo med mestom in vele mestom.

c) Gostota prebivalcev po Relenbergu ni konstitutivna (saj opaža, da imajo tudi vasi lahko visoko gostoto), temveč akcidentalna značilnost.⁵

»Družbene sestavine« mesta pa so naslednje:

a) pravne ureditve, vrednote, norme, se pravi pravno-institucionalna nadgradnja mesta ali komune. Vrednote so bolj ali manj skupni in zaželeni cilji ali predstave o ciljih. Imajo integrativno-simbolno vrednost; simbolizirajo navezanost na mesto in preko tega integrirajo posameznika v družbeno organizacijo. Sploh jih Relenberg uvršča v »emocionalno sfero« v nasprotju s siceršnjim namensko-racionalnim delovanjem mestnega sistema. V primerjavi s slednjim igrajo vrednote podrejeno vlogo, iz česar Relenberg tudi izvaja nizko integracijsko stopnjo sistema mesto. Norme pa so pravila obnašanja za doseg ciljev.

b) Struktura predstavlja temeljno komponento sistema in odgovarja v »celoti sistemu navzočih položajev, pri čemer posamezniki po pravilu zavzemajo več različnih položajev. Celotna struktura sistema se sestoji iz kumuliranih položajev«. Bistveni element definicije strukture mesta je stopnja delitve dela (Relenberg zagovarja »organski koncept« delitve dela) in nji ustrezajoča poklicna struktura. Izmenjava v sistemu poteka preko strukturnega elementa **trga**, ki skupaj z poklicno strukturo proizvajata družbeno slojevitost. Slojevitost je torej rezultat »horizontalne diferenciacije« in ima pomen za različne načine življenja posameznih slojev, nima pa dezintegracijskega pomena. Družbeno slojevitost (se pravi razredno strukturo družbe) Relenberg torej razume v pojmih komplementarnosti in integracije, ne pa v pojmih konflikta. Z ozirom na zastrujoče se socialno urbane konflikte, ki so že pretresali mesta v času, ko je knjiga nastajala, lahko zapišemo, da je Schmidt-Relenbergova »super-formalizacija« socialno-prostorskega sistema mesta možna le za ceno izgube »substancialnega« momenta teorije, dejanskih problemov urbanega razvoja, skratka, »principa realnosti«.

c) Funkcije so naslednji pomemben element socialnega sistema mesta: glavna funkcija je, kot je bilo pričakovati – ohranitev sistema kot takšnega. Da bi to dosegli pa je treba zagotoviti produktivno, potrošno in prometno funkcijo, ki morajo biti v ustreznih prostorskih odnosih. Seveda gre tu za neposredno navezavo na Atensko listino, pri čemer je »urbanistično utemeljevanje« funkcionalne členitve mesta končno podgrajeno z dodatno sociološko utemeljitvijo.

Prav na tej točki lahko opazimo značilen postopek urbane sociologije kot »pomožne znanosti«: naknadno »sociološko« utemeljuje tisto, kar je že izvršeno dejstvo urbanističnega planiranja. Zato se zdi, da je popolnoma upravičena pripomba Heide Berndt, da urbanizem v sociologiji išče predvsem utemeljiteljev »organskega modela družbe«, ki mu omogoča legitimen planski poseg v urbano strukturo.

Urbana sociologija kot pomožna znanost utemeljuje svojo vlogo v urbanističnem planiranju predvsem iz naslednjih razlogov:

– ker je predmet urbanizma postal »zelo kompliciran«, oz. ker je mesto zelo kompleksna tvorba;

– v krizo je prišla tradicionalna vloga gradbenikov in urbanistov: opredelitev programa na osnovi želja in potreb uporabnikov ni več možna na tradicionalen način: Sociologija naj bi torej prevzela artikulacijo interesov in potreb uporabnikov in prevedbo v prostorske oz. urbanistične koncepte.⁷

Schmidt-Relenberg je izdelal kar najbolj popoln model vključevanja urbane sociologije v urbanistično planiranje s tem, da je metoda urbanizma soočil z nalogami urbane sociologije.⁸

URBANIZEM		SOCIOLOGIJA
Metode	Naloge	Metode
1. Situacijska analiza, obdelava podatkov	Strukturalna analiza, analiza trendov, temeljno raziskovanje	1. Formulira hipotez in pojmov 2. Preverjanje 3. Oblikovanje teorij
2. Prevedba podatkov, formuliranje konceptov, izdelava planskih vodil	Izdelava prognoz, izdelava modelov. Normativna analiza Kritika ideologije	1 do 3, enako kot zgoraj 4. Izdelava prognoz in/ali modelov
Vmesna stopnja	Kritika plana	1 do 3
3. Zasnitek plana	1 do 4	
Zazidalni načrt		
Izdelava prognoz		
Izdelava modelov		
Normativna analiza		
Kritika ideologije		
Vmesna stopnja	kritika plana	1 do 3

4. Uresničevanje plana, izdelava prostorsko gradbenih zasnov

Po določenem časovnem obdobju
Sociološka kontrola uresničevanja plana

1 do 3

Razlikuje dve glavni stopnji sodelovanja oz. vključevanja urbane sociologije v proces urbanističnega planiranja.

Na stopnji analize situacije naj bi opravili obsežne in temeljne raziskave »fenomena mesta«, analize strukture in trendov. Analizirali naj bi »socialni sistem mesto«: gibanja prebivalstva, proces urbanizacije, gibanje delovnih mest in stanovanj, prosti čas itd.

Z ozirom na značilnosti (splošno in posebno) in predmet raziskovanja (celokupni in posamični) loči štiri ravni sociološke analize za potrebe urbanističnega planiranja:

a) splošno raziskovanje celotnega predmeta, ki v bistvu sovpadajo s sociološko teorijo mesta – mesto kot socialno-prostorski sistem;

b) splošno raziskovanje posameznega predmeta: to je raziskovanje določenega konkretnega mesta v vseh njegovih potezah;

c) posebno raziskovanje celotnega predmeta: raziskovanje določenih »delnih fenomenov«, pri čemer je stopnja reprezentančnosti tako visoka, da ugotovitve veljajo za celo mesto;

d) in končno: posebno raziskovanje posameznega objekta, ki je, kot zatrjuje, najbolj pogosto v sociološkem raziskovanju za potrebe urbanističnega planiranja. Gre za raziskovanje posameznih urbanističnih problemov v določenih mestih.⁹

Relenbergova logična shema razvrščanja sociološkega raziskovanja za potrebe planiranja po kriterijih občega in posebnega, splošnega in posamičnega seveda ni nič drugega kot splošna shema, ki sicer velja za razvrščanje raziskovanj v modernih predmetnih znanostih. Shema nima nikakršne urbanistično-planske relevance, razen dejstva, da urbanistično planiranje preferira posebno raziskovanje posameznih predmetov (planiranja). Ker pa Relenberg tudi prve tri ravni raziskovanja prišteva v prvo stopnjo »analize situacije« za potrebe planiranja, je po njegovem moč sklepati, da je vsakršna raziskava znotraj urbane sociologije že neposredno relevantna za planiranje. To pa je teza, ki jo ni moč zagovarjati in s strani urbanističnih planerjev stalno vzbuja dvome o »uporabnosti« socioloških rezultatov. Simptomatično je tudi, da sam proces planiranja pri Relenbergu ne nastopa samostojno kot predmet sociološkega raziskovanja.

Na drugi in tretji stopnji procesa planiranja (glej shemo) naj bi sociologi sodelovali pri izdelavi prognoz in modelov. Razlika med drugo in tretjo stopnjo je predvsem v obsegu konkretizacije planske situacije. Sociologija naj bi imela glavno nalogo pri procesu modeliranja, ki naj bi rezultiral v izdelavo »pragmatičnih modelov« za realizacijo določenih planskih ciljev. V tem vidi Relenberg tudi največjo stopnjo uporabnosti in koristnosti urbane sociologije, saj v modele vnese tudi elemente »družbene situacije«, ki jo običajno fizično modeliranje pušča ob strani.

Relenberg se zatem loti logično-teoretske konstrukcije modela in možnosti modeliranja v sociologiji. Izhajajoč iz neopozitivistične teoretske perspektive razume modeliranje kot nevtralen tehnični postopek, ki ne podleže vrednotenju in je načeloma možen tudi v družbenih znanostih, le da je predmet modeliranja bolj kompleksen.

Izdelava modelov v sociologiji mora nujno reducirati to kompleksnost, saj čim večja je, tem bolj se model oddaljuje od možnosti realizacije in dobiva utopični značaj. Zato se Relenberg zavzema za izdelavo parcialnih modelov za reševanje posameznih problemov. Izhaja iz Popperjeve opredelitve socialnih znanosti kot »Stückwerk« tehnologije, ki postopno rešuje parcialne probleme, pri čemer skrbno preverja učinke reševanja, in se izogiba obsežnih reform, katerih učinkov ni moč preverjati.¹⁰

Zato zagovarja uporabo »pragmatičnih modelov« v urbanističnem planiranju: »Model ni »odslikava« dejanskosti v kakršni koli že abstraktni formi, marveč je »vzor« (predstava) za določeno planiranje, oblikovanje, torej delovanje. Pragmatičnost pomeni tudi »praktičnost«, torej uporabnost za planirajočo in urejajočo politično prakso.«¹¹

V nadaljevanju predstavi sestavine modela in postopek modeliranja, ki ga zaključuje modelna izjava (Modellaussage). Sestavine modela so: predmet modeliranja, spoznavni (vhodni) podatki, ciljni podatki in modelna izjava. Slednje dosežemo s kombinacijo spoznavnih in ciljnih podatkov z ozirom na predmet modeliranja.¹² Modelna izjava je formulirana v obliki »če-če-potem« stavkov (če = spoznavni podatki, če = ciljni podatki – potem = modelna izjava). Modelna izjava ne govori o tem, kaj mora praktik storiti, temveč samo o tem, kar lahko stori.

Schmidt-Relenberg demonstrira uporabo modelov s konstrukcijo »pragmatičnega modela za stanovanje« in »pragmatičnega modela za stanovanjsko območje«.

Pri pragmatičnem modelu za stanovanje kot vhodne podatke upošteva a) družinske razmere, b) tržne razmere, c) urbanistične razmere. Vse te elemente obravnava v zaporedju struktura (družine, trga itd.) – funkcije in podaja tipologijo funkcionalnih zahtev glede na

različne strukturne značilnosti. Rezultat tega so štiri tipi stanovanj glede na družinski cikel in produktivno, konsumtivno usmerjenost v sferi stanovanja.

»Pravo naravo« svojega modela izdaja Schmidt-Relenberg ob definiranju optimalnih stanovanjskih površin glede na družbene sloje, ki jih opredeli s pokrovno dejavnostjo (vodilni položaji, vodstveni položaji, odvisni delavci), izobrazbo in dohodkom. Optimalne stanovanjske potrebe za tričlansko družino znašajo pri dohodkih nad 2000 DM (l. 1967) okoli 100 m², pri družini srednjega sloja z dohodka od 1000 do 2000 DM 75 m², za nižji sloj (odvisni delavci) pa naj bi bila optimalna velikost 65 m².

Tako komplicirani in scientificirani pragmatični model za stanovanje, dejansko pristane pri tem, da potrebe po stanovanjski površini definira z ekonomsko močjo posameznih slojev in s tem ponudi »znanstveno utemeljitev« razlik v stanovanjskem standardu.

Obenem pa tržne razlike tudi apologetsko zagovarja, saj jih pripisuje **različnim potrebam** ekonomsko različno močnih in vplivnih družbenih skupin. Ni seveda tudi naključno, da Schmidt-Relenbergova opredelitev optimalnih stanovanjskih površin za različne družbene sloje ustreza tudi dejanski distribuciji povprečnih stanovanjskih površin med navedene tri kategorije prebivalcev. Modeliranje se izteče v golo potrjevanje obstoječega stanja. Upošteva zgolj tržne mehanizme distribucije stanovanj in se v tem bistveno razlikuje od koncepta planiranja kot mehanizma redistribucije tržnih neenakosti.

Schmidt-Relenbergova koncepcija urbane sociologije, ki se v proces urbanističnega planiranja vključuje z izdelavo modelov je seveda ekstremno uporabna in uporabljiva v planiranju, kot nevtralnemu tehničnemu reguliranju prostorsko-družbenih procesov.

Vprašanje pa je, ali je takšno urbanistično planiranje, navkljub ekstremni scientificaciji, tudi sposobno ponuditi rešitve za zaostrojučo se urbano krizo in naraščujočo politizacijo urbane problematike v šestdesetih letih. Opraviti imamo namreč s skrajno paradoksalno situacijo: urbanistično planiranje in z njim »praktično uporabna« urbana sociologija se umikata v scientificacijo, v tehnologizacijo urbanih problemov z namenom, da bi jih politično čim bolj »nevtalizirala«; po drugi strani pa zaostrovanje urbane krize spodbija legitimnost komaj uveljavljenega planiranja. V ospredje je začela prihajati kritika urbanizma in urbanističnega planiranja. Pomembno vlogo pri kritiki urbanizma in urbanističnega planiranja so imeli urbani sociologi, posebej tisti, ki so že šli skozi šolo »praktičnega sodelovanja« pri urbanističnem planiranju.

2. Sociološka kritika urbanističnega planiranja in urbane politike

Zgodnje sociološke obravnave so kritiki izpostavile predvsem naslednje momente urbanističnega planiranja:

1. Urbanistično planiranje se omejuje zgolj na **fizično** planiranje. Najbolj jasno in radikalno je to »pomankljivost« urbanističnega planiranja izpostavil Herbert J. Gans: »(...) urbanistično planiranje se je ukvarjalo predvsem z zgradbami in s fizičnim okoljem, le sekundarno pa z ljudmi, ki uporabljajo grajeno okolje.«¹³

Na ta način je od celotne skupnosti v planiranje vključen le njen fizični del, t. j. prostor in grajené strukture, v katerih živijo ljudje. Planer »skoraj popolnoma ignorira ljudi, ki živijo v tej skupnosti in brez katerih ne bi bilo zgradb in izrabe zemljišča. (...) Ne posveča pozornosti socialnim strukturam, institucijam, kulturi in subkulturam, socialno-ekonomskim razredom, starostnim skupinam in političnim blokom, ki so tovarna družbe. Za planerja so ljudje malo več kot artefakt.«¹⁴

Razloge za zanemarjanje družbene osnove urbanističnega planiranja Gans išče v zgodovinskem razvoju fizičnega planiranja v ZDA. Ideja urbanističnega planiranja se je razvila iz reformskega gibanja protestantskih reformatorjev srednjega razreda; ena od osnovnih predpostavk tega gibanja, ki jo je v celoti prevzelo planiranje, je bila, da izboljševanje fizičnih pogojev življenja izboljšuje tudi socialno in moralno stanje ljudi. Niso pa ta gibanja »imela želje po spremembi ekonomije, dejansko so se borila proti socialističnim gibanjem, ki so se začela razvijati v slumih«. Idejo, da je s fizičnim planiranjem mogoče regulirati družbene odnose, so od moralističnih protestantskih filantropov v dvajsetem stoletju prevzeli predstavniki »business class«. Urbanistično planiranje se je pod njihovim vplivom omejevalo na planiranje izrabe zemljišča po kriterijih, ki so bili »razredno utemeljeni« (Gans) in so omogočili ločitev stanovanj srednjega od delavskega razreda ter uveljavili interese »biznisa« v prostoru.

Gans je v tem, danes že znamenitem prispevku h kritiki urbanističnega planiranja, lepo pokazal, da omejitev urbanističnega planiranja zgolj na fizično planiranje ni le »strokovna zabloda«, temveč ima svoje razredno-socialno ozadje; za idejo zgolj fizičnega planiranja so se toliko bolj neovirano uveljavili interesi vladajočega razreda.

2. Drugi element sociološke kritike se tesno navezuje in izhaja iz kritike urbanističnega planiranja kot zgolj fizičnega planiranja. Gre za kritiko **arhitekturnega determinizma**. Maurice Broady je poleg Gansa najbolj jasno formuliral ugovore proti arhitekturnemu determinizmu: »Arhitekti so nagnjeni k dosti bolj temeljitemu

in prodornemu načinu teoretiziranja, ki ga lahko poimenujemo z »arhitekturnim determinizmom«: Najbolj nevarno je, da je pogosteje implicitno prisoten v arhitektovm razmišljanju, kot pa podan v eksplicitni obliki.«¹⁵

Osnovna teza arhitekturnega determinizma je, da ima »arhitekturni design neposreden in določujoč vpliv na način človekovega življenja«.¹⁶

Očitno je, da gre pri arhitekturnem determinizmu za radikalizacijo ideje, ki je sicer prisotna v vsej zgodovini urbanizma. Ne gre samo za to, da »dobro stanovanje naredi dobre delavce« in da »fizična in stanovanjska higiena« ustvarjata tudi »moralno higieno«, temveč gre dobesedno za idejo, da je z arhitekturnim oblikovanjem prostora **moč oblikovati** tudi načine in kvaliteto (pri arhitektih tako priljubljen pojem) družbenih odnosov. Broady, ki je nagnjen k opisovanju svojih izkušenj, navaja celo vrsto primerov, kjer se je izkazalo, da tako ali drugače postavljeni stanovanjski bloki ne vplivajo na način in stopnjo družbenega povezovanja; načine in stopnjo družbenega povezovanja pa je moč pojasniti z »družbenimi«, ne pa »s prostorskimi« dejstvi. Za značilen primer arhitekturnega determinizma Broady navaja koncept soseske, ki se je po njegovem izrodila prav zato, ker se je pričakovalo, da bo že samo arhitekturno oblikovanje zagotovilo tista pričakovanja, ki so jih polagali v idejo soseske kot družbene enote prebivanja.

Podobno kot Broady tudi Gans meni, da obstajajo »jasni dokazi, da fizično planiranje ne igra tako pomembne vloge v življenju ljudi, kot mislijo planerji. Čeprav ljudje stanujejo, delajo in se igrajo v zgradbah, pa njihovega obnašanja ne določajo zgradbe, temveč ekonomski, kulturni in družbeni odnosi znotraj njih.«¹⁷

3. Urbanistično planiranje, ki se razume predvsem kot fizično planiranje, sicer ne stopa eksplicitno v službo določenih interesov, vendar pa še zdaleč ni nevtralnemu odnosu do preferenc in interesov posameznih družbenih razredov: »Čeprav se je urbanistično planiranje načelno ukvarjalo z izboljševanjem fizičnega okolja pa je vendarle bilo, čeprav posredno, planiranje za določene ljudi. Ti ljudje so bili planerji sami, njihovi politični podporniki in nasploh višji srednji razred.« S tem se za navidezno nevtralnostjo fizičnega planiranja dejansko uveljavljajo interesi vladajočih družbenih razredov. Gans navaja urbano prenovo za primer takšnega planiranja: planerji so »čiščenje« slumov opravičevali s tem, da so srednji razred znova pripeljali v mesto.

4. Urbanistično planiranje s tem, ko planira za interese določenih družbenih razredov, dejansko zapostavlja interese in potrebe drugih družbenih skupin. Kritika urbanističnega planiranja, namreč da ne upošteva interesov in potreb prebivalstva, je izpostavila dva pomembna poudarka:

– najprej gre za to, da neupoštevanje interesov in potreb določenih družbenih skupin pomeni dejaven izraz njihove socialne in s tem tudi prostorske diskriminacije;¹⁸

– pomemben poudarek je izpostavil tudi psihoanalitik Alexander Mitscherlich: funkcionalistični urbanizem ne diskriminira določenih družbenih skupin samo v socialno-razrednem pomenu. S strogo funkcionalno-prostorsko členitvijo ignorira tudi biološke, psihološke in družbene potrebe ljudi. Pravi, da je sicer človek »neverjetno prilagodljiv«: »Toda besedo »neverjetno« je treba jemati z rezervno, saj ne vemo natančno, kje ležijo meje med samorazdiralnim, samopohabljalnim in zdravim prilagajanjem.«¹⁹

Mitscherlich zastavi kritiko urbanizma z antropološko-psiholoških izhodišč, pri čemer lepo izpostavi represivno naravo arhitekturnega oblikovanja, težave pa nastopijo tedaj, ko je potrebno utemeljiti »prave« človeške potrebe.

5. Zahteva po participaciji prebivalcev v urbanističnem planiranju je logična posledica kritike urbanističnega planiranja. Lista sociologov, ki so se zavzemali za parti-

cipacijo pri urbanističnem planiranju, bi bila predolga in skorajda ni sociologa, ki ne bi utemeljeval te zahteve. Naj navedemo le Gansa, ki meni, da ni zadosti, da planiramo ZA ljudi, marveč je treba planirati Z ljudmi.²⁰ Ravno zahteva po participaciji predstavlja pomemben nastavek za vključevanje sociologije v urbanistično planiranje.

6. Naslednji pomemben vidik sociološke kritike urbanističnega planiranja se nanaša na arhitekto, torej na tisto profesionalno skupino, ki skoraj v celoti sestavlja »stroko« urbanističnega planiranja. Predvsem kritizirajo pozicijo arhitekta-planerja kot »kot kreatorja, ki najbolje ve kaj ljudje hočejo.« Mitscherlich kritizira Le Corbusierja in njegovo izjavo, da je arhitekt tisti, ki razpolaga z najpopolnejšim znanjem o človeku. Kot psihoanalitik se Mitscherlich čudi takšni samozavestni izjavi in pripominja, da »mi vsi skupaj nimamo takšnega znanja.«²¹

Gans podobno kot Mitscherlich kritizira predstavo arhitekta-kreatorja: »kot profesionallec misli, da ve, kaj je najboljše za skupnost in ljudi (...) vendar planerji dejansko niso eksperti; njihove presoje niso utemeljene na ekspertnem znanju ali na kakršnikoli vrsti empiričnih analiz... saj njihovi standardi ne temeljijo na ekspertnih znanjih ali empiričnih analizah.«²²

Mitscherlich arhitektom očita tudi »gospodstvena stališča« in služnostni odnos do »naročnikov gospodarjev«: (arhitekti) dosti bolj od slednjih vedo, kaj ti hočejo.«²³

Urbani sociologi pa niso ostali samo pri kritiki planiranja: menili so, da je moč odpraviti njegove pomankljivosti s tem, da ga utemeljimo na **sociološki** teoriji mesta in planiranja in s tem tudi odpravimo njegovo omejitev na zgolj »fizično« planiranje. V primerjavi s koncepcijo sociologije kot pomožne znanosti urbanističnega planiranja, ki izhajajo iz kritike urbanizma, ne pristajajo več na »planiranje, takšno kot je,« temveč terjajo njegovo spremembo.

Sociološke teorije urbanističnega planiranja so se razvile v treh, deloma komplementarnih, deloma pa tudi nasprotujočih si smereh, ki jih bomo v nadaljevanju tudi predstavili.

3. Urbanistično planiranje kot v cilj usmerjeno socialno planiranje

Maurice Broady v Angliji in Herbert J. Gans v ZDA sta bila glavna utemeljitelja urbanističnega planiranja kot socialnega planiranja. Gans izhaja iz kritike fizičnega planiranja in terja, da mora le-to vsebovati tudi socialne cilje, da mora biti **planiranje družbenega okolja** (social-environment planning).²⁴

Da bi to dosegli, pa je potrebno fizično okolje načrtovati po željah ljudi. Gans navaja dva razloga, zakaj mora urbanistično planiranje upoštevati želje in potrebe ljudi. Prvi razlog je čisto praktične narave: zelo težko je spreminjati ljudi, če sami ne želijo, da bi bili spreminjeni. Gans tedaj kritizira tisto načelo modernega urbanizma, ki zahteva tudi »novega človeka«, da bo sposoben uporabljati novo okolje. Drugi razlog pa je filozofski; raje bi zapisali »moralistične narave«. Gans meni, da planer nima pravice spreminjati obnašanja ljudi z namenom, da bi sprejeli njegovo vizijo skupnosti. Ne verjame, da je kultura višjega srednjega razreda, ki mu pripadajo planerji in ki jo »projicirajo« v svoje koncepte tudi dejansko zaželeni življenjski stil drugih razredov. »Cilji in vrednote,« to dodaja Gans »se ne razvijajo v vakuumu: so v funkciji eksistencialne situacije ljudi, tesno povezani z njihovim razrednim položajem, še posebej z izobrazbenim nivojem in dohodkom.«²⁵

Gans v nadaljevanju navaja le eno omejitev pri upoštevanju želja in potreb prebivalcev; kadar planer dokaže, da sta že obstoječi obrazec obnašanja in lokalna ureditev nevarna za druge ljudi, tedaj ima pravico, da ne upošteva želja, ki izhajajo iz takšnih načinov obnašanja. Toda to mora biti, kot poudarja Gans, izjema. V tej Gansovi argumentaciji, čeprav razumljivi, obstaja vsaj ena šibka točka: kdo je namreč tisti, ki določi, in na osnovi kakšnih kriterijev, kdaj je kakšno obnašanje nevarno za ljudi. Obstaja seveda vrsta primerov, kjer kriteriji niso sporni (recimo: prometna varnost, varnostni normativi gradnje itd.), še več pa je takšnih, kjer so kriteriji kulturno definirani; prisotnost »subkulturnih načinov obnašanja«, je v večinski kulturi praviloma (čeprav ne vedno), zaznana kot element »nevarnosti«, ki ruši obstoječi red, norme itd. Ta ugovor je še kako pomemben, saj izza cele vrste urbanističnih posegov (tudi pri nas) lahko razberemo, da so usmerjeni k osamitvi, in/ali eliminaciji posameznih subkulturnih skupin iz določenih mestnih predelov.

Drugi problem, ki obstaja pri Gansovem konceptu planiranja za in z ljudmi, pa je, da so »ljudje različni in imajo tudi različne želje in zahteve, in vsaj kar zadeva urbanistično planiranje« ne obstaja nikakršnega skupnega interesa,« kajti »mesto je heterogeno in odnosi med ljudmi so kompetitivni.«²⁶

H klientu in k uporabniku usmerjeno planiranje prav tako ni uspešno, saj predpostavlja izrazito homogeno populacijo. Gansov odgovor je naslednji: planer se mora odločiti »za katere ljudi bo planiral«, skratka »na katero stran se bo postavil« in katere interese bo upošteval. Gans terja od planerjev »politično odločitev« in s tem demistificira navidezno »tehnično nevtralnost« in objektivnost urbanističnega planiranja, saj ne obstajajo »nikakršni tehnični kriteriji, ki bi služili kot vodilo pri takšnem opredeljevanju.«²⁷

Urbanistično planiranje opredeljuje Gans kot proces alokacije omejenih resursov (dobrin) med različne in tekmujoče razrede (skupine v mestu, glede na cilje, ki jih želimo doseči.²⁸

Iz te opredelitve Gans izvaja tri zahteve, ki bi jih moralo zadovoljevati urbanistično planiranje:

- mora biti usmerjeno v realizacijo določenih, jasno postavljenih ciljev;
- mora biti usmerjeno v reševanje določenih socialnih problemov in
- mora opravljati kompenzacijsko funkcijo pri razdelitvi resursov med družbene razrede.

a) Ključni elementi malo preje navedene opredelitve urbanističnega planiranja so: **opredelitev ciljev, izdelava programov** za njihovo uresničitev, posledice predvsem glede na stroške in **prioriteta** uresničevanja ciljev. Planer naj ne bi opredeljeval ciljev, to opravilo pripada izvoljenim predstavnikom (lokalne) skupnosti. Urbanist naj bi bil na tej stopnji neke vrste tehnični pomočnik, ki bi predstavnikom pomagal, pri jasni artikulaciji ciljev. Vendar pa se tudi tu Gans znajde pred dilemo: kaj če izvoljeni predstavnik dejansko ne zastopa večinskih interesov in se torej cilji lokalne skupnosti ne ujemajo z interesi tistih, ki odločajo. Tedaj, pravi Gans ima urbanist kot državljan in kot strokovnjak pravico, da se z vsemi sredstvi bori za cilje in programe, ki po njegovem mnenju ustrezajo določeni lokalni skupnosti.²⁹

Gans niha med dvema skrajnima opredelitvama vloge urbanistov pri definiranju ciljev planiranja: med urbanistom kot zgolj tehničnim ekspertom in urbanistom, ki zastopa in opredeljuje cilje planiranja v skladu z interesi tistih družbenih razredov, ki tega niso sposobni sami storiti in tudi nimajo politične moči, da bi te cilje tudi uveljavili.

b) Urbanistično planiranje mora postati tudi socialno planiranje, torej mora biti usmerjeno v realizacijo določenih »ne-ekonomskih« in »ne-fizičnih« programov.³⁰ Gans reaktualizira idejo socialnega programa v urbanizmu.

S »socialnim programom« naj bi predvsem izboljšali družbeni položaj zapostavljenih skupin v mestu, s tem, da bi ustrezno njihovu položaju v mestu, tudi razmestili različne socialne institucije (bolnišnice, šole, skrbstvene institucije, infrastrukturo, socialna stanovanja) in delovna mesta. Gans že zagovarja idejo družbenega planiranja kot programa za izboljševanje položaja deprivilegiranih družbenih skupin v (urbani) družbi, pri čemer je zgolj fizično planiranje le ena dimenzija takšnega programa.

c) Ideja družbenega (socialnega) planiranja izhaja iz ugotovitve, da ekonomsko-tržni mehanizmi neenakomerno in nepravilno razdeljujejo dobrine, usluge, in družbene položaje med posamezne razrede. Ta neenakomerna in nepravilna razdelitev se predvsem izraža v prostorski razmestitvi in kvaliteti komunalnih uslug, stanovanj, socialnih dejavnosti v prostoru, ki rezultira v socialno in prostorsko segregacijo. Planiranje naj bi opravljal **kompenzacijsko funkcijo**, z redistribucijo omejenih resursov in dobrin po netržnih zakonitostih med deprivilegirano prebivalstvo. Mora opravljati vlogo družbenega korektiva pri nepravilni delitvi. In kakšna je vloga urbane sociologije pri takšnem planiranju?

Vsekakor ni več reducirana na vlogo pomožne znanosti, se pravi zbiranja in obdelovanja »socialnih podatkov« za golo fizično planiranje, temveč prevzema centralno vlogo pri definiranju socialnega programa, ki je temelj družbenega planiranja. Vloga sociologov (predvsem urbanih, toda ne samo njih) je dvojna:

1. Izdelava obsežnih analiz, ki imajo za namen definirati cilje planiranja. Takšne raziskave naj bi pokazale kako ljudje živijo, kaj želijo in kakšne probleme, ki zahtevajo rešitev imajo.³¹

2. Na drugi stopnji pa se sociologija vključuje v sam proces planiranja s tem, da po metodološki in vsebinski plati oblikuje socialne programe za planerski proces.³² Sociologija bi morala ponuditi odgovore na naslednja vprašanja:

a) koliko? – obseg oziroma kvantiteta resursov, ki so potrebni v procesu planiranja.

b) česa? – kakšnih programov?

c) za koga? – za katere uporabnike?

d) za kaj? – za kakšne cilje?

e) za koliko? – za kakšne ekonomske in socialne stroške?

f) pod kakšnimi pogoji so programi uresničljivi, še posebej z ozirom na posledice za ljudi, za katere se planira?³³

Glede na spremenjeno vsebino planiranja (poudarek na socialnem planiranju, fizično oz. »klasično« urbanistično planiranje je le ena dimenzija družbenega socialnega planiranja) se seveda tudi spreminja vloga urbane sociologije v samem **procesu planiranja**: planer oz. urbanist naj bi imel temeljito sociološko izobrazbo, predvsem s področja poznavanja družbeno-prostorskih procesov (vsak družbeni plan se konkretizira v prostoru) ter metodologije raziskovanja in planiranja. Sociologija (predvsem urbana, pa vendar ne zgolj urbana) nekako prevzema tisto vlogo, ki jo je v tradicionalnem urbanističnem planiranju imela arhitektura in delno geografija.

Herbert J. Gans je bistveno prispeval k redefiniciji urbanističnega planiranja, ki naj bi bilo le moment družbenega planiranja z naslednjimi novimi poudarki: – advokatsko – se pravi, da mora zastopati interese podprivilegiranih družbenih skupin; – celovito – ne sme biti omejeno le na izboljševanje fizičnih pogojev življenja;

6. 191 / 11. 11 / Ppa 10 pt.

1988. 10. 11. 1978

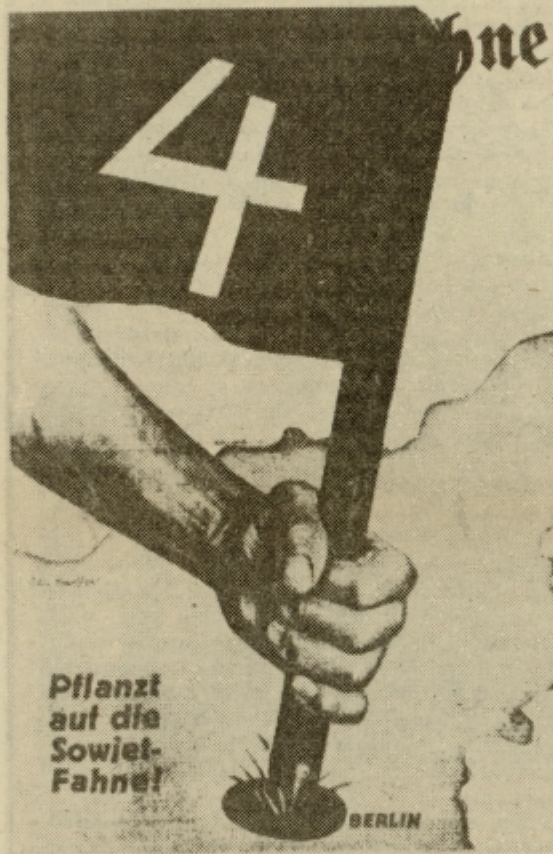
Die Rote Fahne

publiziert von Kommunistischen Partei Deutschlands (Büro der Kommunistischen Partei Deutschlands)

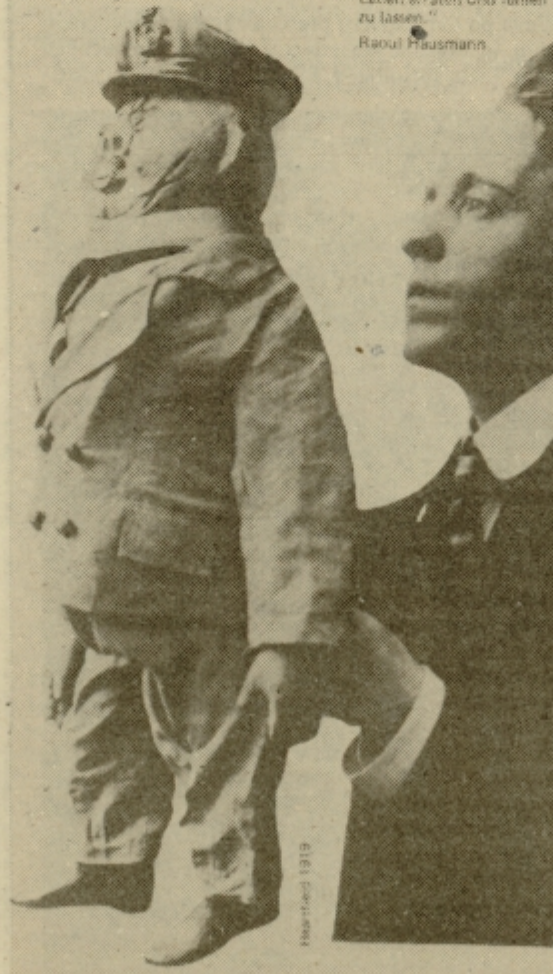

Wie viele der Fahnen des Kommunismus braucht die Welt der Kapitalisten? Nur in der ersten Weltarmee (Welt der Arbeiter) wird sie nicht mehr benötigt, mit der Nationalsozialisten und dem Nationalsozialismus. Wir haben sie mit den Nationalsozialisten der Weltarmee (Welt der Arbeiter) verloren, nur im Falle der Nationalsozialisten der Weltarmee (Welt der Arbeiter) ist sie noch im Gebrauch.

die Räterepublik!

„In Wirklichkeit erstarrt hindurch uns ein anderes Leben ergräten und fühlen zu lassen.“
Raoul Hausmann

– kompenzacijsko – mora prispevati k redistribuciji neenakosti, ki jih povzroča svobodno delovanje tržnega mehanizma.

Gans je dejansko utemeljil teoretsko-ideološki koncept socialnega planiranja v »družbah blagostanja«. Toda rezultati tega planiranja so bili, vsaj kar zadeva specialno-urbano problematiko zapostavljenih družbenih skupin, zelo revni in so se reducirali na klasične oblike »socialne pomoči«, ali pa so bili socialni programi celo »izigrani« v korist kapitalističnih interesov (urbana prenova v ZDA, gradnja socialnih stanovanj v ZRN itd.). Z znamenito »fiskalno krizo države« pa je sam koncept začel v krizo in obenem postal tudi predmet ostre kritike »nove urbane sociologije«.

Nerazrešene probleme protislovja urbanističnega planiranja kot momenta socialnega planiranja³⁴ bomo razgrnili po prikazu preostalih dveh pristopov.

Opombe:

¹ Na tem mestu se ne moremo spuščati v podrobnejšo analizo krize mesta. Prikaz in analize »križnih mehanizmov« je najti v: Zdravko Mlinar, Urbanizem, urbanizacija in sociologija, FSPN 1978, pogl.: Mesto in urbanizacija v sodobnosti; Hartmut Häussermann, Walter Siebel, Krise der Stadt-Krise der Stadt, Leviathan, 4/1978;

James O'Connor, The Fiscal Crisis of the State, St. Martin's Press, New York 1973.

² Manuel Castells, Lüttes urbaines, Maspero 1975, 7.

³ Naj iz zakladnice tovrstne literature navedemo vsaj dve deli, ki sta vzbudili veliko odmevov med urbanisti: Jane Jacobs, The Death and Life of Great American Cities, Random House Inc., New York 1961; Alexander Mitscherlich, Die Unwirtlichkeit unserer Städte, Suhrkamp, Frankfurt na Maini 1965.

⁴ Prim.: Zdravko Mlinar, On the Use of Urban Research Results: Paper prepared for »European Meeting on Applied Urban Research: Urban and Regional Research and Policies in the Eighties«, Essen oktober 1981, 13.

⁵ Norbert Schmidt-Relenberg, Soziologie und Städtebau, Krämer Verlag, Stuttgart/Bern 1968, 97.

⁶ Heide Berndt, Das Gesellschaftsbild bei Stadtplanern, Krämer Verlag, Stuttgart/Bern 1986, 73.

⁷ Prim.: Klaus Brake, Ulla Gerlach, Die Umsetzung stadtsoziologischer Erkenntnisse in der Bau- und Stadtplanung – Ein Literaturbericht zum Selbstverständnis von Soziologen. V: Herman Korte, Soziologie der Stadt, Juventa Verlag, München 1972, 181.

⁸ Norbert Schmidt-Relenberg, ibidem, 75.

⁹ Ibidem, 72–3.

¹⁰ Ibidem, 124.

¹¹ Ibidem, 122.

¹² Ibidem, 125.

¹³ Herbert J. Gans, Planning for People, not Buildings. V: The City. Problems of Planning, (Ed. Murray Stewart), Penguin Books, 1977, 363.

¹⁴ Ibidem, 323–364.

¹⁵ Maurice Broady, Planning for People (Social Theory and Architectural Design), The Bedford Square Press, London 1975, 13.

¹⁶ Ibidem, 14.

¹⁷ Herbert J. Gans, ibidem, 370.

¹⁸ Hans-Paul Bahrdt, Humaner Städtebau, Nymphenburger Verlagshandlung, München 1972, 192–193.

¹⁹ Alexander Mitscherlich, Thesen zur Stadt der Zukunft, Suhrkamp, Frankfurt na Maini 1971, 69.

²⁰ Herbert J. Gans, ibidem, 375.

²¹ Alexander Mitscherlich, ibidem, 34.

²² Herbert J. Gans, ibidem, 369.

²³ Alexander Mitscherlich, ibidem, 21.

²⁴ Herbert J. Gans, Planning for People, Not Buildings. V: The City, ibidem, 375.

²⁵ Ibidem, 376–378.

²⁶ Ibidem, 281.

²⁷ Ibidem, 381.

²⁸ Herbert J. Gans, People and Plans, (The Goal Oriented Approach to Planning, 1958) Penguin Books, 1972, 98.

²⁹ Ibidem, 99.

³⁰ Ibidem, 105.

³¹ Herbert J. Gans, Planning for People, not Buildings, 373.

³² Takšni socialni programi so recimo: izboljševanje stanovanjskega položaja deprivilegiranih družbenih skupin, razmestitev delovnih mest v urbanih okoljih, alokacije socialnih in skrbstvenih institucij itd.

³³ Herbert J. Gans, People and Plans (Memorandum on Social Planning), 105–106.

³⁴ Iz teksta »memorandum on Social Planning« lahko sklepamo, da je Gans uporabljal pojem »socialno planiranje« previdno in pogojno, saj se je moral braniti pred očitki »totalitarizma«. Zato je raje uporabljal pojem »socialno planiranje«, ki se nanaša na »socialno problematiko« v ožjem pomenu, torej na »neekonomske« in »ne-fizične« cilje in programe. Prim.: Ibidem, 104.

UDK: 316.43:711.4

urbana sociologija, urbanistično planiranje, kritika urbanizma, ideologija

Pavel Gantar: Urbana sociologija kot pomožna znanost ali kot kritika urbanističnega planiranja

Avtor se ukvarja s problemi uporabnosti in prenosa rezultatov socioloških raziskovanj v proces urbanističnega planiranja. Zahteve po vključevanju sociologije v urbanistično planiranje izhajajo iz dveh različnih, celo nasprotnih, izhodišč: iz procesa scientifikacije urbanističnega planiranja, in iz sociološke kritike urbanizma.

Prvi pristop vidi vlogo urbane sociologije predvsem v povečevanju znanstvene validnosti planiranja. »Nepriistranska« in vrednostno nevtralna analiza urbanega družbenega sistema naj bi omogočila globlji vpogled v njegovo funkcioniranje in s tem povečala validnost znanstvenih spoznanj in racionalnost planiranja. Vendar pa ta pristop, kot dokazuje avtor, reducira vlogo sociologije na pomožno znanost. Takšna sociologija nima svojega »znanstvenega predmeta« raziskovanja, prav nasprotno, raziskovanje določajo »pragmatični interesi« urbanistov. Drugi pristop pa utemeljuje zahteve po vključevanju urbane družbenega raziskovanja s sociološko kritiko urbanizma. Uporaba sociologije naj bi ponovno reaktualizirala »socialno-reformistične« vsebine v urbanističnem planiranju in tako obogatila »golo« prostorsko ali fizično planiranje z »družbenimi dimenzijami«. V nasprotju s pristopom, slednji poudarja nujno konfliktno naravo urbanističnega planiranja.

Solidarnost

stanovanjski reprodukciji

Srna Mandič

Solidarnost – pomenska struktura in koncept solidarnosti

Ker je princip solidarnosti samo eden izmed tipov regulacije stanovanjske reprodukcije in ker, tako kot ga koncipiramo, bistveno prežema vsa vprašanja socialnih učinkov stanovanjske reprodukcije, je njegova obravnavna možna le ob predpostavki določenega predrazumevanja celovitega delovanja procesa stanovanjske reprodukcije in njegovih posameznih delov. Temu smo namenili prvi dve poglavji raziskovalne naloge.

V tem delu bomo skušali oblikovati pojmovno teoretski model solidarnosti v stanovanjski reprodukciji. Ker pa obstajajo določene dileme in večje razlike v rabi in opredeljevanju pomenske strukture pojma solidarnosti – in prav na področju stanovanjske reprodukcije je ta pomen podvržen drastični vsebinski redukciji – bomo začeli z obravnavo pomenske strukture in eksplikacije izbranega koncepta solidarnosti ter na osnovi tega podali tudi model.

Ob koncu naloge bomo izpostavili aktualno problematiko solidarnosti v stanovanjski reprodukciji, ki bi jo bilo potrebno empirično nadalje raziskovati.

Normativna določila opredeljujejo solidarnost kot enega temeljnih regulativnih principov slovenske in jugoslovanske družbe, kot princip, skozi delovanje katerega se uresničujejo trajni interesi delavskega razreda. Kljub vsej pomembnosti in širini področja, je to vprašanje v teoriji in sociološkem raziskovanju relativno nerazvito.

V meščanskih koncepcijah je solidarnost že dokaj dolgo med osrednjimi raziskovalnimi temami, posebej relevantna pa je postala v polovici prejšnjega stoletja: v obdobju zaostrovanja se razrednega boja je princip solidarnosti, utemeljen ne več v religiji oz. morali, ampak znanstveno, kot integrativni princip družbe predstavljal ustrezni teoretski korelat, znanstveni prispevek k naporom po stabilizaciji meščanske družbe in prikrievanju njenih notranjih protislovij. To je najočitneje prihajalo do izraza v teorijah solidarizma (L. Diguít, L. Burgeois), teorijah pomirljive filantropije. Tema solidarnosti je bila obravnavana v delih številnih klasikov meščanske sociologije (H. Spencer, E. Dürkheim, M. Weber med drugimi).

V vsakdanjem življenju in njegovem govoru je pojem solidarnosti običajno zožen le na nekatere segmente, v katerih je poudarjena bodisi zakoreninjena tradicionalna vsebina (od solidarnosti kot filantropskega dobrodelnštva oz. nekakšne sodobne sekularizirane verzije karitasa do solidarnosti kot področja tradicionalne socialne politike – pomoči socialno ogroženim skupinam, ki njihovo ostajanje v tem položaju le lajša) bodisi se asociira na način zbiranja in delitve financ in dobrin ob različnih izjemnih okoliščinah (naravne katastrofe za primer); v dnevopolitičnem besednjaku je solidarnost ponavadi kar sinonim za način (oz. smer) prelivanja sredstev na področju t.i. družbenih dejavnosti.

Velikokrat se solidarnost pojavlja v zvezi z mobilizacijo ljudi k sodelovanju, pomoči, neplačanemu delu itd., predstavljena pa je kot nekaj **moralni imperativ**, katerega spoznanje in sprejetje je odvisno od osveščenosti posameznika.

Poleg tega se pojem solidarnosti, kot smo že omenili, javlja v zvezi z ožje ali širše pojmovno socialno politiko oz. zagotavljanjem ustreznega življenjskega standarda, s sfero družbenih dejavnosti.

Teorija izzivu razvijajoče se prakse na tem področju ni odgovarjala. Tako je praksa veliko bolj raznolika in razčlenjena, kot katerakoli pojmovna opredelitev solidarnosti. Javlja se problem take definicije oz. uveljavitve koncepta solidarnosti kot ustrezne osnove raziskovanju, ki bi lahko zapadlo in reflektiralo tisto prakso solidarnosti, ki jo narekuje specifična narava naše družbe in še posebej aktualne razvojne spremembe: proces podružbljanja t. i. družbenih dejavnosti, njihovo regulacijo s svobodno menjavo dela. Gre za probleme in protislovja, ki jih poraja proces odmiranja države kot reprezentanta celote, občin interesov na tem področju, procesa, v katerem se namesto državne prisile in centraliziranega odločanja odpira področje izražanja pluralizma avtentičnih interesov, ki naj se usklajujejo z vidika interesov celote in njenega gibanja h globalnim razvojnim ciljem.

Eden centralnih problemov je seveda premagovanje prevlade partikularnega nad interesi celote, kar nikakor ni že avtomatično zagotovljeno v smislu nekakega samotoka. Usklajevanje interesov z vidika celote je projekt, ki se vedno na novo, ali pa tudi ne, udejanja in potrjuje ob sprejemanju konkretnih odločitev, kar **predstavlja konkretno realno vsebino procesa konsolidacije družbe**, pri čemer so t. i. družbene dejavnosti samo ena, sicer specifična sfera. Prav to pa nalaga potrebo po takem konceptu solidarnosti, ki bo zato, da ta proces lahko zapopade, dinamične narave in ki bo vseboval ustrezno notranjo diferenciacijo pojma solidarnosti, natančnejše pojmovne opredelitve, da bo zapopadel ta proces v vsej svoji kompleksnosti in ki bo torej reafirmiral sicer dokaj izrinjeno dimenzijo pomenske strukture pojma solidarnosti – solidarnost kot integrativni princip družbe.

Omenjena razmišljanja so predstavljala izhodišče koncepta solidarnosti, ki je bil razvit v raziskovalnem projektu¹ na Inštitutu za sociologijo, na katerega se bomo tudi mi oprli. Zato ga bomo na kratko povzeli. Pripominjamo, da je bil ta koncept implicitno prisoten že v sami razdelavi koncepta stanovanjske reprodukcije. Koncept tematizira solidarnost v njeni specifični družbeni, ekonomski in politični vsebini, ki ji ga daje kontekst povojnega družbenega razvoja v Jugoslaviji in jo

koncipira dinamično kot proces konsolidacije ljudi in skupin v družbenem gibanju k normativno določenim družbenim ciljem.

Poleg solidarnosti na nivoju primarnih in sekundarnih grup (konsolidacija grup(e) na osnovi občutka skupne ogroženosti ali zaradi doseganja določenih ciljev na osnovi skupnega interesa), koncept izpostavlja še dva druga specifična nivoja solidarnosti: sistemsko-regulativno in razvojno-dinamično nivo. Njuno »specifiko« narekuje to, da je utemeljena v **razredni interesni solidarnosti delavskega razreda** na oblasti, ki izhaja iz skupne **razredne lastnine proizvodjalnih sredstev** in ki implicira **vzajemno ekonomsko in družbeno odgovornost** med posameznimi subjekti združenega dela.

»Ravno zato so delavci v naših razmerah med seboj neposredno odvisni glede uresničevanja enakih pravic v združenem delu na podlagi skupne razredne lastnine družbenega kapitala... Zato lahko delavci racionalno upravljajo dohodek samo skupaj in na podlagi vzajemne ekonomske in družbene odgovornosti.«²

»Solidarnost torej ne bi smeli razlagati samo kot pojem socialne politike, temveč tudi kot bistveno značilnost ekonomskih odnosov na družbeni lastnini proizvodjalnih sredstev«: (3)

Seveda pa v procesu odmiranja države, ki je svojo legitimiteto opirala na monoliten, ideološko hipostaziran zgodovinski interes delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, to monolitnost, ki je subsumirala vse posamične in posebne interese, izpodriva interesni pluralizem, ki naj skozi svobodno menjavo dela ter dogovarjanje in sporazumevanje o zadovoljevanju temeljnih potreb in interesov ter ob delovanju vodilne subjektivne sile obvladuje proces celotne družbene reprodukcije in njenega gibanja k normativno zastavljenim ciljem, ki so opredeljeni v Ustavi SR Slovenije tako:

»Družbenoekonomski in politični sistem in drugi odnosi, ki so določeni z ustavo, so usmerjeni v razširjanje pogojev za nadaljnji razvoj socialistične družbe, za premagovanje nasprotij v njej ter za tak družbeni napredek, ki bo na podlagi vsestranske razvitosti proizvodjalnih sil, visoke produktivnosti dela, obilja proizvodov in vsestranskega razvoja človeka kot svobodne osebnosti omogočil razvoj takšnih družbenih odnosov, v katerih se bo uresničevalo načelo komunizma »vsak po svojih sposobnostih – vsakemu po njegovih potrebah«.

Omenjena dva nivoja sta po konceptu naslednja:
1. razvojno dinamičen nivo oz. funkcija solidarnosti
 Solidarnost kot proces konsolidacije ljudi in skupin v družbenem gibanju k normativno določenim družbenim ciljem ali konkretnije obvladovanje celotne družbene reprodukcije po imanentni meri združenega dela; v tem smislu gre torej za »direktivno prihodnost« kot konstitutivno izhodišče.

2. solidarnost na sistemsko regulativni ravni:

Gre za obliko sistemsko-institucionalizirane oblike redistribucije dohodka, ki naj **korigira družbeno nesprijemljive učinke blagovne proizvodnje** in trga ter na določenih vitalnih področjih družbene reprodukcije zagotovi **delitev po potrebah** (zdravstvo, šolstvo, otroško varstvo, v določenih okvirih stanovanjsko gospodarstvo itd., ter na področju tradicionalne socialne politike kot skrb za tiste, ki se ne morejo sami (ustrezno) preživljati na osnovi lastnega dela).

Ob predpostavki, »da socialistična družba mora usklajevati različne interese delavskega razreda tako, da ohranja celoto, stimulira produkcijo in delo in v tem procesu zmanjšuje socialne razlike«⁴, kakšna je torej vloga t. i. sistemsko-regulativne ravni solidarnosti? Ustava SR Slovenije (1974) to funkcijo opredeljuje tako:

»Ti smotri se uresničujejo z nenehnim izboljševanjem življenjskih razmer in delovnih pogojev s tem, da se na temeljih **vzajemnosti in solidarnosti** premagujejo razlike, ki izvirajo iz materialne nerazvitosti in drugih neenakih možnosti za življenje in delo ter onemogočajo

in odpravljajo razlike, ki ne izvirajo iz uporabe načela delitve po delu.

Solidarnost na sistemsko-regulativni ravni je normativno določena kot mehanizem, ki naj:

– zagotovi čimbolj izenačene delovne in življenjske pogoje na strateško pomembnih področjih družbenega življenja,

– izenačuje startne možnosti za vse,

– zmanjšuje zgodovinsko nastale socialne razlike ter razlike, ki ne izvirajo iz uporabe načela delitve po delu,

– zagotovi določen minimum socialno ogroženim skupinam.

Pojmovno-teoretični model solidarnosti v stanovanjski reprodukciji

Tudi solidarnost na stanovanjskem področju je pojmovno podvržena isti redukciji, kot pojem solidarnosti kot tak: na tisti njen del, ki je namenjen zagotavljanju pomoči socialno ogroženim skupinam oz. še natančneje: na en sam del celotnega procesa stanovanjske reprodukcije – pomoč opredeljenim socialno ogroženim skupinam v obliki dodeljevanja družbenih solidarnostnih stanovanj in subvencioniranja stanarin.

Da je taka pojmovna redukcija ne le nezadostna in se z njo ne moremo zadovoljiti, temveč, da je na določen način tudi zavajajoča – zamegljuje bistvena protislovja na tem področju, je opozoril že S. Šušar:

»Stanovi za radnike več se podižu prikupljanjem neke vrste milostinje, kao da baš radnici ne stvaraju društvena materialna bogastva koja im se u društvenoj preraspodeli otimaju. Zar doista nije smiješno da jedno socijalističko društvo mora pribjegavati načelima karitativnosti i mecenatstva da bi rešavalo radničke životne probleme? (...) Dok god se takva načela primjenjuju to je jasan dokaz da u korijenima društva postoje duboke socialne nejednakosti i da eksploatacioni sistemi nesmetano funkcioniraju.«⁵

Pri opredeljevanju solidarnosti na stanovanjskem področju je omenjeno redukcijo bistveno prosegel tudi F. Bučar.⁶ Izhajal je iz tega, da solidarnost delavskega razreda pomeni, da kot celota dosega svoje cilje tako, da v medsebojni povezanosti zagotavlja vsem posameznim delom za obstoj posameznika in celote nujne pogoje bivanja in dela. Iz tega je izpeljal 4 bistvena načela solidarnosti na stanovanjskem področju, ki pomenijo:

– odpraviti neenakost v možnostih za pridobitev stanovanja in različne kategorije stanovalcev, ki smo jih nasledili iz administrativnega sistema; možnost pridobitve stanovanja in status stanovalca morata biti odvisna samo od dela in dohodka, izvirajočega iz dela;

– vsak delavec mora dobiti stvarno možnost, da si zagotovi vsaj minimalne bivanjske možnosti, čim taka potreba nastane, ne glede na različno dinamiko dotoka sredstev in potreb, čeprav kot prehodno fazo;

– zagotoviti možnost, da bo vsak delavec v okviru svojega osebnega dohodka prevzel breme odplačevanja in vzdrževanja stanovanja, kar tudi pomeni, da se bodo delavci v vseh oblikah sodelovanja združenega dela od TOZD do skupščin družbenopolitičnih in interesnih skupnosti borili za uveljavitev takega sistema delitve, da bo v osebnem dohodku všteta celotna potreba po stanovanju;

– šele zadnja od funkcij solidarnosti je pretežno socialnega značaja in pomeni, naj združeno delo daje sredstva za stanovanje tistim, ki tega sami iz objektivnih vzrokov ne morejo.

Bučar opredeljuje solidarnost na stanovanjskem po-

dročju dinamično, instrumentalno. Solidarnost na stanovanjskem področju postavlja v funkcijo doseganja definiranih družbenih ciljev stanovanjske politike: dosledne realizacije družbeno ekonomskih odnosov na tem področju (odnose v stanovanjski reprodukciji postaviti na ustrežna ekonomska menjalna razmerja – področje stanovanja prestaviti iz socialne v ekonomsko sfero, kar tudi predpostavlja, da se v ceno reprodukcije delovne sile vštejejo tudi ustrezni stroški bivanja), kar pa naj bo tudi eden od pospešujočih dejavnikov prestrukturiranja gospodarstva.

Ta opredelitev solidarnosti odpira zelo plodno in aktualno možno smer obravnavane tematike, vendar pa se njena izhodiščna točka nekoliko razlikuje od naše, ki smo jo sprejeli z izbranim konceptom solidarnosti, čeprav imata več stičnih polj.

Pojmovno polje solidarnosti v stanovanjski reprodukciji, ki ga v pričujoči nalogi obravnavamo, predstavljamo medsebojno aplikacijo, križanje pojmovnih polj »stanovanjske reprodukcije« in »solidarnosti«, kot sta konceptualizirani.

To pojmovno polje je heterogeno in notranje razčlenjeno. Formalno ga je možno podati v obliki naslednje matrike:

solidarnost

stanovanjska reprodukcija-momenti
1. produk. 2. distrib. 3. potrošnja

A. primarnih in sekundarnih skupin

B. sistemsko regulativna

C. razvojno dinamična

Vsebinsko posameznega polja matrike lahko določimo v dveh smereh:

– kako deluje princip solidarnosti – po opredeljenih nivojih

– v okviru procesa stanovanjske reprodukcije,

– kako proces stanovanjske reprodukcije in njegovih posameznih elementov deluje glede na uveljavljanje principa solidarnosti v globalni družbi.

V okviru natančnejše analize bi lahko posamezne elemente še nadalje razčlenjevali, vendar se bomo tukaj omejili le na omenjene elemente ter poskušali nakazati možno vsebinsko posameznih polj matrike.

A-1 Solidarnost primarnih in sekundarnih skupin v procesu stanovanjske produkcije:

delovanje sorodstvenih, poklicnih, statusnih, interesnih itd. skupin v okviru posameznih tipov gradnje (družbene, zasebne, zadrudne); posamezni vsebinski sklopi bi bili:

-2 poklicna in interesna solidarnost formalnih in neformalnih akterjev gradnje (solidarnost vrhov gradbenih podjetij in občinskih uprav; stanovanjske zadruge kot oblika interesne solidarnosti; solidarnost sorodstva, prijateljstva in soseske pri gradnji in nabavi nekaterih gradbenih materialov; solidarnost »črnograditeljev« ob skupni ogroženosti; konsolidacija bodočih stanovalcev na podlagi skupnega interesa vplivati na pripravo in potek ter ekonomske pogoje gradnje; itd.)

– vpliv procesa produkcije na solidarnostne vezi: vpliv zasebne gradnje za krhanje družinskih vezi.

A-2 Solidarnost primarnih in sekundarnih skupin v okviru stanovanjske distribucije (manko solidarnostikonsolidiranosti podnajemnikov kot potencialno interesne skupine na trgu podnajemniških stanovanj; solidarnost skupine najemnikov družbenih stanovanj pri zoperstavljanju prehodu na t. i. ekonomske stanarine (kot enemu regulatorjev stanovanjske distribucije in potrošnje); solidarnost poklicnih in statusnih skupin pri distribuciji stanovanj in kreditov (kriteriji pravilnikov); solidarnost sorodstvenih skupin pri finansiranju nakupa stanovanj, posredovanju ustreznih informacij, pri zagotavljanju prenosa stanovanjske pravice itd.)

A-3 Solidarnost primarnih in sekundarnih skupin v okviru potrošnje (konsolidacija na podlagi skupnega interesa pri vzdrževanju in gospodarjenju s stan. fondom; hišna samouprava; konsolidacija na podlagi interesa za skupnim reševanjem potreb v sferi stanovanja; vpliv stanovanjskih pogojev in strukture stanovanjskega okolja na sosedske odnose, sosedsko pomoč, socialne mreže in sploh vprašanja sociabilnosti v stanovanjskem okolju; konsolidacija interesnih skupin ob vprašanjih, ki zadevajo uporabo širšega stanovanjskega okolja; konsolidacija enih skupin zaradi skupnega občutka ogroženosti od druge (drugih) skupin v stanovanjskem okolju (nacionalnih in statusnih skupin, specifičnih populacij kot npr. stanovalcev samskih domov itd.)

B 1.2.3. Sistemsko-regulativna solidarnost v stanovanjski reprodukciji; gre za vprašanje socialno izravnalnih učinkov (v smislu izenačevanja življenjskih in delovnih pogojev s strateško pomembnih sferah dr. življenja, pri izenačevanju startnih možnosti, pri odpravljanju zgodovinsko nastalih socialnih razlik ter razlik, ki ne izvirajo iz načela delitve po delu, pri zagotavljanju določenega minimuma socialno ogroženim skupinam in **ne v smislu nekega splošnega egalitarizma**) delovanja posameznih elementov procesa stanovanjske reprodukcije; k temu se bomo vrnili kasneje.

C 1.2.3. Razvojno dinamičen nivo oz. funkcija solidarnosti v odnosu do stanovanjske reprodukcije: Ta nivo solidarnosti je pojmovan kot proces konsolidacije ljudi in skupin v družbenem gibanju k normativno zastavljenim ciljem: udejanjanje »svobodne asociacije delavcev« je konstitutivno izhodišče. Za obravnavo te dimen-

zije solidarnosti v okviru procesa stanovanjske reprodukcije je bistveno izhodišče postavka, ki smo jo skušali utemeljiti v prvem delu naloge: določena aktivna vloga procesa družbene reprodukcije.

Gre torej za prisotnost tega »konstitutivnega izhodišča« znotraj procesa stanovanjske reprodukcije, ki naj omogoči preseiganje redukcionistične prakse (omogočanje pogojev za reproduciranje ljudi le kot delovne sile) stanovanjske reprodukcije. Nekoliko zaostreno in ne upoštevaje določene nivoje posredovanja bi to stališče lahko formulirali tako: emancipacija človeka v politični in družbeno-ekonomski sferi ne more napredovati ob predpostavki, da se v sferi vsakdanjega življenja glede na bivalne in stanovanjske pogoje – reproducira le kot delovna sila. Seveda je tudi obratno res: emancipacija človeka v sferi vsakdanjega življenja je iluzorična brez njegove emancipacije v politični in družbeno-ekonomski sferi. Relativna nerazvitost materialne osnove družbe tu ne more kot argument spodbiti manka ustrezne dejavne in ideološke koncepcije.

Našteti vsebinski sklopi seveda tematike ne izčrpavajo, bilo bi jih možno še naprej razčlenjevati in analizirati. Sami se bomo omejili na širši sklop, za katerega sodimo, da je bistvenega pomena ter ga poskušali naprej razviti ter operacionalizirati za potrebe nadaljnjega empiričnega raziskovanja: na vprašanja delovanja sistemsko-regulativnega nivoja solidarnosti v stanovanjski reprodukciji.

Na poti k empiričnemu raziskovanju solidarnosti v procesu stanovanjske reprodukcije

Kot smo že omenili, se bomo pri nadaljnjem razvijanju in operacionaliziranju možne vsebine solidarnosti v stanovanjski reprodukciji omejili na delovanje sistemsko-regulativnega aspekta oz. nivoja solidarnosti.

Omejili se bomo torej na nivo solidarnosti, ki naj, kot je ustavno opredeljeno:

– zagotovi čimbolj izenačene delovne in življenjske pogoje na nekaterih strateško pomembnih področjih družbenega življenja,

– izenačuje startne možnosti za vse,

– zmanjšuje zgodovinsko nastale socialne razlike ter razlike, ki ne izvirajo iz uporabe načela delitve po delu,

– zagotovi določen minimum socialno ogroženim skupinam.

Posebej je potrebno poudariti tisto vsebinsko solidarnosti, ki predstavlja **omejevanje in odpravljanje razlik, ki ne izvirajo iz uporabe načela delitve po delu**. V zadnjem času, v zaostrenih pogojih gospodarjenja, se namreč celotna razsežnost tega NAČELA POJAVLJA V REDUCIRANI OBLIKI. KI UPOŠTEVA ENO SAMO razsežnost in opozarja pred njo: nevarnost, da se solidarnost kot socialno-izravnalni mehanizem izrodi v uveljavljanje nekakšnega splošnega zmanjševanja razlik in egalitarizma pri delitvi, ki bi bilo v nasprotju z načeli delitve po delu – t. i. lažna ali laži solidarnost, ki torej ogroža delitev po delu. Vse pre pogosto pa se pozablja na neko drugo skrajno nevarnost: da bi **tudi opustitev ali nedosledno izvajanje načela solidarnosti pravitako ogrozilo uveljavljanje načela delitve po delu v tem, ko ne bi odpravljalo razlik, ki ne izhajajo iz dela**. Solidarnost torej ne sme ogroziti socialnih razlik, ki izhajajo iz dela, vendar pa mora ogroziti in odpravljati razlike, ki iz dela ne izhajajo. Nevarno je, da bi izključno opozar-

Opombe:

¹ Objavljamo četrto poglavje raziskovalne naloge, ki jo je Srna Mandič izdelala na Inštitutu za sociologijo v Ljubljani 1982. Prvo poglavje te raziskave z naslovom Socialni in ekonomski vidiki solidarnosti v stanovanjskem gospodarstvu smo objavili v 58/59 številki Časopisa za kritiko znanosti na strani 22-24. (Opomba redakcije)

² Janez Dokler: Solidarnost kot družbeni projekt, ISU, Ljubljana 1979 ter

³ Janez Dokler: Raziskovalni projekt »Solidarnost«, ISU, Ljubljana 1980.

⁴ Edvard Kardelj: Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi, DZS, Ljubljana 1972, str. 73.

⁵ Edvard Kardelj: Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi, DZS, Ljubljana 1972, str. 58.

⁶ Edvard Kardelj: Problemi naše socialistične graditve, str. 163

⁷ Suvar, Stipe: Izmedju zaseoka i megalopolisa; Zagreb 1973, str. 154, 159.

⁸ Bučar, France: Samoupravni sistem v stanovanjskem in komunalnem gospodarstvu; Nosilec M. Jezernik; Inštitut za sociologijo in filozofijo, Ljubljana 1977.

⁹ D. Seferagić, op. cit.

¹⁰ Na take razlike opozarja D. Seferagić ob primeru nekaterih naselij v Zagrebu v že citiranem delu ter v članku Socialna segregacija, Pitanja, št. 9, 1977 (nadaljevanje na str. 65)

¹¹ K. Petovar analizira porazdelitev objektov otroškega varstva v Beogradu in opozarja na izredno velike razlike v njihovi zastopnosti v različno razvitih beograjskih občinah oz. krajev-

nih skupnostih (K. Petovar: Objekti socialnog standarda u naselju kao kriterijum kvalitete stanovanja, Iskustva 80). To problematiko obravnava v zvezi z barakarskimi in drugimi socialnodeformiranimi predeli v tematski številki Časopisa za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo, št. 18-20, Ljubljana 1977.

Problematico obravnava tudi študija Opredeleitev stanovanjsko bivalnih tipov za tipologijo samoiniciative in sodelovanja uporabnikov (nosilec B. Klemenčič, UI SRS, Ljubljana 1979), ki analizira »socialno ogrožena stanovanjska območja« in razvija njihovo tipologijo.

¹² Štepanjsko naselje II, ISU, Ljubljana 1979

¹³ Sreten Vujović: Pojmovno-hipotetički okvir za istraživanje stanovanja, v knjigi več avtorjev Porodica i društveni sistem, Institut za socijalnu politiku, Beograd 1980.

¹⁴ V določeni meri kažejo na te probleme izsledki analize Problemi stanovanjske izgradnje v Ljubljani v luči vrednot samoupravne družbe I in II, raziskovalni Inštitut FSPN, Ljubljana 1980, še bolj pa že citirani deli D. Seferagić.

UDK: 723: 333.32

solidarnost, stanovanjsko gospodarstvo

Srna Mandič: Solidarnost v stanovanjski reprodukciji

Kljub vsej pomembnosti in širini področja, normativnim določilom, ki solidarnost opredeljujejo kot enega

temeljnih regulativnih principov slovenske in jugoslovanske družbe, je to vprašanje v teoriji sociološkem raziskovanju relativno nerazvito. Avtorica analizira pomensko strukturo in koncept solidarnosti, solidarnost na sistemsko regulativni ravni, opredeli pojmovno-teoretični model solidarnosti v stanovanjski reprodukciji in izdela nastavke za empirično raziskovanje solidarnosti v procesu stanovanjske reprodukcije.

UDK: 723: 333.32

solidarity, housing economy

Srna Mandič: Solidarity in Housing Economy.

In spite of all the importance and extensiveness of the field of normative provisions which determine solidarity as one of the basic regulative principles in Slovene and Yugoslav society, has this question been relatively poorly elaborated in theory and in sociologic research. The authoress analyses semantic structure and concept of solidarity, solidarity on the systemic regulative level, defines notional-theoretic model of solidarity within housing reproduction and elaborates elements for empirical exploration of solidarity in the process of housing reproduction.

DECENTRALIZACIJA

produkcije-upadanje

množičnega kolektivnega dela

v reviji Capital and Class,
19. št., pomlad 1983

Fergus Murray

V tej razpravi želim preučiti eno od sprememb, ki so nastale v organizaciji produkcije in delovnega procesa od zgodnjih sedemdesetih let dalje, to je, decentralizacija produkcije. Medtem ko je geografska razpršitev produkcije že dolgo uveljavljena značilnost kapitalizma, je decentralizacija v zadnjih desetih letih doživela kvantitativno povečanje in kvalitativno spremembo. V Italiji so na primer velika podjetja zmanjšala velikost tovarne, razdelila produkcijski cikel med obrate in dala delo široki in rastoči mreži majhnih podjetij, obrtniškim delavnicam in zunanjim, hišnim delavcem.¹ Na Japonskem so velika podjetja, ki uporabljajo napredno produkcijsko tehniko, vztrajno zahtevala, da naj njihova majhna dobavna podjetja dvigajo produktivnost preko tehnoloških inovacij, medtem ko so storila prve korake, da bi majhna podjetja z računalnikom povezali z velikimi in pri tem zelo povečali kontrolo velikih korporacij nad produkcijo. V Ameriki in Veliki Britaniji se mobilni mednarodni kapital majhnih enot z visoko razvito tehnologijo vse bolj pomika na območja z veliko brezposelnostjo, na primer v južne države »sončnega pasu« ZDA ter v Južni Wales in Škotsko v Veliki Britaniji, kjer skrbno nabiranje delavcev izkorišča in zaostruje segmentacijo trga dela in razkole v delavskem razredu. Nedavno je izjava v sovjetskem tisku usmerila pozornost za decentralizacijo, ko je kritizirala način, po katerem ruska industrializacija še naprej temelji na ogromnih tovarnah in predlagala politiko zmanjševanja velikosti tovarne in razvoj majhnih, fleksibilnih, visoko specializiranih in tehnološko naprednih produkcijskih enot. Članek je navajal primer General Electric, ki nadaljuje z zmanjševanjem obratov kljub dejstvu, da je vseh njenih 400.000 delavcev že zaposlenih v tovarnah, ki imajo manj kot 1500 delavcev.²

Tu je vse več pokazatelj, ki izpodbijajo mnenje, da progresivna centralizacija in koncentracija kapitala nujno vodita v fizično koncentracijo produkcije, da je majhna produkcijska enota ostanek izginjajočega tradicionalnega, zaostalega sektorja produkcije. Že več generacij so marksisti domnevali, da je težnja kapitalizma k vse večji in večji koncentraciji produkcije in masifikaciji proletariata. Za takšno domnevo so res obstojali odlični zgodovinski razlogi, ker je razvoj tako industrije osnovnega blaga prve industrijske revolucije kot industrije množične produkcije povojnega booma vodil k veliki koncentraciji delavcev v velikih integriranih tovarnah v velikih industrijskih mestih.³ Kljub temu zgor-

DIE ARENA DAS SPORTMAGAZIN

BERLIN NOVEMBER 1926 HEFT 2

INHALT:

Oscar Berger: Walter Rütt	73	Die schönste Frau Japans	140
Erick Weiser: Six days	76	Georg Kaiser: Von morgens bis mitternachts	140
Edello Taylor, die Gattin Dempseys	77	Nicolas Argyrakis: Rekorte aus der Tierwelt, mit Photoscherzen von John Heartfield	149
John Förste: Sechs-Tage-Rennen. Eine Tachstandaufnahme, photographiert von John Heartfield	79	Franz Dierker: Mein größter Erfolg	144
Egon Erwin Kisch: Was inzwischen passiert. Zeichnungen von Rudolf Schlichter	80	Otto Schmalhausen: Kampf in Dortmund	145
Richard Huelsenbeck: Sport an Deck	83	Oscar Berger: Sahri Mahir treut sich	147
Oscar Berger: Die Nase, ein trausiger Film in vier Teilen	89	Kathe Haaz: Ist Charleston Sport?	148
Walter Rütt: He he he	91	Charles Hoff lernt Charleston tanzen	149
Oscar Berger: Funkberichte aus dem Jahre 1926	95	Bilanz der Rekorte	150
Entschwendener Sommerfresko	96	Ostermoor: Boxtrater Mit Zeichnungen von Eisenberg	154
Der Winter kommt	97	Regis Henickstein: Polymoden. Mit Zeichnungen von Kretschman	155
Eröffnung der Eisarena im Sportpalast	98	Gisl Lynner: Hätel und Aufhängen	156
Hert Brecht: Der Lebenslauf des Boxers Samson-Körner	99		
Der Kaiser	104		

Verantwortl. des Titelfolios und Typographie: John Heartfield

Das »Arena«, das Sportmagazin, erscheint monatlich einmal. Zu beziehen durch Postanstalt, laut Postzeitungsliste, ferner durch jede Buchhandlung und an Kiosken. Anzeigenpreis nach Tarif. Schriftleitung: Dr. Franz... Verantwortlich: Nicolai Kovarski, Hin, Charlotten... Hugo, Wilmersdorf, in Oster... Hugo, Prisch, Wien, in

nji pokazatelji kažejo na to, da velikost in lokacija produkcije ne moreta izhajati iz teoretičnih premis, temveč da sta prej zgodovinsko determinirani, odvisni od posameznih okoliščin, s katerimi se kapitalistična produkcija sooča v različnih obdobjih.

Ta razprava črpa empirični material iz Italije, da bi pokazala, kako se je uporaba decentralizacije stopnjevala in spreminjala z uvajanjem nove tehnologije, ko so italijanska dominantna podjetja v boju proti pojemajoči profitonosti poskušala restrukturirati produkcijo. V Italiji je bila kombinacija avtomatizacije in decentralizacije še posebej usmerjena k uničenju moči in avtonomije najbolj bojevite in povezane sekcije italijanskega proletariata in ta strategija je imela precejšen uspeh. To pa kaže, da je treba politične upe, ki se navezujejo na množičnega kolektivnega delavca v sedemdesetih letih, ponovno skrbno preučiti v luči decentralizacije in pregrupiranja proletariata, ki iz tega sledi.

Razprava je urejena takole:

Prvi del poučuje determinante dominantne organizacijske oblike povojne industrije, veliko tovarno, in kaže, da je ta oblika zgodovinsko specifična, odvisna od rav-

notežja razrednih sil in tehnologij, ki so na razpolago kapitalu.

Ob uporabi empiričnega materiala skuša drugi del definirati različne oblike decentralizacije, da bi tako prikazal široko paleto različnih delovnih mest in delavcev, ki jih ustvarja decentralizacija skozi svojo fizično fragmentacijo delovnega procesa.

Tretji del analizira način, ki daje z uporabo informacijske tehnologije v upravljanju produkcije kapitalu ne le večjo potencialno kontrolo nad delom v veliki tovarni, temveč tudi možnost koordiniranja produkcije in izkoriščanja delavca, ki sta vse bolj razpršeni na majhne produkcijske enote, obrtniške delavnice in »domače tovarne«. Zadnji del razprave kaže, da je decentralizacija ustvarila nove razkole v industrijskem delavskem razredu s povečevanjem števila delavce, ki živijo in delajo v pogojih, ki se zelo razlikujejo od pogojev, ki jih imajo množični kolektivni delavci. Preobrazba velike tovarne in rast majhnih produkcijskih enot sta precej otežili kolektivno akcijo. Razprava se končuje z vprašanjem, kako lahko delavsko gibanje in levica učinkovito kljubujeta tako starim kot novim razkolom s strategijo in organizacijami, ki izražajo različne potrebe in želje različnih delov proletariata, medtem ko jim dajejo tudi enotnost, ki lahko razhajanja prej premaga, kot da jih poslabša.

I. Velika tovarna: ali je neizogibna?

Izraz »decentralizacija produkcije« je bil v Italiji uporabljen za opis številnih posebnih lastnosti organizacije produkcije. Na splošno se decentralizacija nanaša na geografsko razpršitev in delitev produkcije in še posebej na razširitev in fragmentacijo dela. To pa se lahko zgodi na več načinov:

a) Odvajanje dela, ki se je prej opravljalo v velikih tovarnah, v mrežo majhnih podjetij, obrtnikov in zunanjih »hišnih« delavcev.

b) Delitev velikih integriranih tovarn v majhne, specializirane produkcijske enote.

c) Razvoj goste, majhne podjetniške ekonomije v nekaterih območjih Italije kot so Veneto in Emilia Romagna.

V Italiji so »decentralizacijo« uporabili za pojmovno pokrivanje vseh omenjenih načinov. V tej razpravi se »decentralizacija« nanaša na odvajanje produkcije in dela iz velikih tovarn, bodisi v obliki decentralizacije v sami tovarni (razdelitev dela) ali v obliki decentralizacije med podjetji (dajanje dela izven tovarne) v okviru nacionalne ekonomije. Zato je razprava bolj osredotočena na način, s katerim so velika in srednja podjetja v Italiji uporabila decentralizacijo, da bi zmanjšala stroške in povečala delavsko izkoriščanje, kot pa na razvoj področij neodvisnih majhnih podjetij, ki niso direktno podrejena večjim podjetjem. Analiza tega zadnje omenjenega procesa je predstavljala pomemben del italijanske razprave o decentralizaciji (npr. Brusco, 1982; Paci, 1975; Bagnasco in drugi, 1978).

Prevladala je domneva, da bodo velike korporacije, ki delajo na takšnih sektorjih kot so inženiring in elektronika organizirale produkcijo v velikih tovarnah, kjer bodo na določenem mestu nakopičile veliko fiksnega kapitala in še posebej delavcev. Vendar velikost tovarne ni dana in niti najmanj ni nujno, da ustreza velikosti podjetja ali iztržku korporacije ali njenemu trgu in finančni moči. Prej jo določa specifična konfiguracija pogojev za profitosno produkcijo, ki prevladuje v katerem koli obdobju.

Integrirana avtomobilska tovarna se je npr. razvila zaradi hitro razvijajočih se trgov z ravnotežjem razrednih sil prvotno v prid kapitala, kar je omogočilo in napravilo profitosno specifično kombinacijo tehnologije (mehanizirano produkcijo tekočega traku) in dominacije nad delavci (taylorizem). Sovpad vseh teh faktorjev je iz integrirane tovarne naredil najbolj profitosno obliko organizacije produkcije v povojni industriji trajnih dobrin. Ko so se delavci uprli in so trgi začeli stagnirati, je bila spodkopana »učinkovitost« te oblike produkcije in obe, kapitalistična in meščanska ekonomija sta odkrili »nemnožično produkcijo«. Konec dolgega vala ekspanzije, razvoj novih tehnologij in nove tehnike upravljanja so pripomogli k spreminjanju oblike delitve dela in delovnega procesa znotraj velike korporacije. Pet najbolj pomembnih faktorjev, ki vplivajo na tovarniško velikost, so: tip produkta, ki se izdeluje, razpoložljive tehnologije, kontrola produkta, industrijski odnosi in državna zakonodaja. Po vrsti bom preučil vlogo teh faktorjev.

Tip produkta

Producerski tip je pomemben pri določevanju stopnje, do katere se lahko med ločenimi tovarnami deli producerski ciklus za določen produkt. Industrija, kjer se producerski ciklus zelo deli, zajema aeronavtilko, strojništvo, elektroniko, obleko, čevlje in pohištvo. Nasprotno težita jeklarska in kemična industrija k velikemu združenemu producerskemu mestu, čeprav optimalna velikost tovarne ni zmeraj tako velika kot nekateri ljudje, npr. uprava BSC, mislijo (Manwaring, 1981, 72).

Še posebej pomemben razvoj, ki se je odigral v strukturi nekaterih produktov, je proces znan kot modularizacija. Čeprav je prišlo do diverzifikacije v številnih modelih mnogih vrst potrošnega blaga, je bila ta podkrepljena s standardizacijo glavnih sestavnih delov produkta.

Ti sestavni deli so osnovni modul produkta in so lahko narejeni v različnih tovarnah in sestavljeni kasneje. Kot npr. dokazuje Del Monte (1982, 154-6), so televizije hkrati montirali na linearni način na dolgem montažnem traku. Okvir televizije so postavili na trak, nato so mu dodajali individualne dele. V modularni produkciji je vsak modul sestavljen posebej in potreben je mnogo krajši proces končne montaže. Trenutno je modularna produkcija v glavnem omejena na blago iz elektronskega sektorja, toda napredek v konstruiranju, ki ga je pospešila vpeljava mikroelektronskih komponent, kaže, da jo bodo uporabili tudi drugje. (Glej kasnejši primer Fiata.) Če se spomnimo, kako je združevanje velikega števila delavcev ob montažnih trakovih v šestdesetih letih zanimalo spontane delavske boje, lahko modularna produkcija in vse večja avtomatizacija samih montažnih površin skozi decentralizacijo služita kot pomembni orožji kapitala pri zmanjševanju delavske bojevitosti.

Tehnologija

Brusco (1975), pravi, da je Marxova razlaga za koncentracijo produkcije v velikih tovarnah delno temeljila na nujnosti oskrbovanja strojev iz centralnega energetskega vira-parnega stroja. Ko je paro nadomestila elektrika kot glavni energetski vir za industrijo, je ta specifična centralizacijska tendenca oslabela. V začetku so zaradi stroškov električnih strojev osrednji stroj in sistem prenosnih valjev in jermenov uporabljali za pogon različnih strojev. Toda ko se je električna tehnologija razvila in je cena strojev padla, je bil vsak opremljen s svojim lastnim motorjem.

Druge tehnološke spremembe, ki vplivajo na produkt in organizacijo produkcije, zajemajo zamenjavo materialov, npr. namesto jekla plastiko, toda najbolj pomembna sprememba, ki se je zgodila v zadnjem desetletju je vpeljava mikrovezja v produkcijo mnogih proizvodov. Medtem ko mikrovezja skuša zmanjševati kontrolo delavca nad stroji, tudi spreminja naravo teh strojev. Na splošno obstaja tendenca nadomeščanja elektromehaničnih delov z mikroelektronskimi komponentami in delavčeve kontrole stroja z nameščanjem kontrolne enote v stroju, kar vodi k spremembam v produkciji izdelka in z njim povezanega delovnega procesa. Olivetti se je spreminjal iz multinacionalne inženiring družbe v električno več kot 20 let in v mnogih inženiring podjetjih zdaj električni kontrolni sistemi prevzemajo mesto mehaničnih. To pomeni redukcijo dela strojnega oddelka v produkciji. Zanimiva je tudi ugotovitev, da se je elektrifikacija kot npr. ožičenje in montaža stikalnih plošč, pokazalo kot primerno za delo izven tovarne, v drobnih podjetjih, ki zaposlujejo

polkvalificirane delavke, kot primerno, da je, po Woodu, 1980, na Japonskem okoli 180.000 zunanjih »hišnih« delavcev samo v industriji električnih komponent. Podjetje v Bologni, ki izdeluje kontrolne enote za strojno orodje, je naredilo prav tako precej radikalen eksperiment z decentralizacijo, ki je iz elektromehaničnega prešlo na elektronski kontrolni sistem. Po podatkih sindikata kovinarskih delavcev v Bologni (FLM Bologna, 1977, 78) je ob pojavu mikroelektronike v sedemdesetih letih podjetje začelo ustavljati svoj strojni oddelek in je progresivno stopnjevalo delo izven tovarne, kar je ščasoma zneslo 60 odstotkov producerskih stroškov. V tem času je podjetje zaposlovalo direktno okoli 500 delavcev in indirektno čez 900 zunanjih delavcev. Nekaj let kasneje je podjetje z uvedbo avtomatizacije spet centraliziralo produkcijo in okoli 600 zunanjih delavcev je ostalo brez dela.

Tehnološke spremembe so torej tiste, ki omogočajo decentralizacijo in upadanje velikosti tovarn, toda treba je poudariti, da te spremembe ne vodijo avtomatično k decentralizaciji. Kako se spreminja organizacija produkcije, določajo specifična kapitalistična uporaba tehnologije in pogoji profitosnosti.

Kontrola produkta

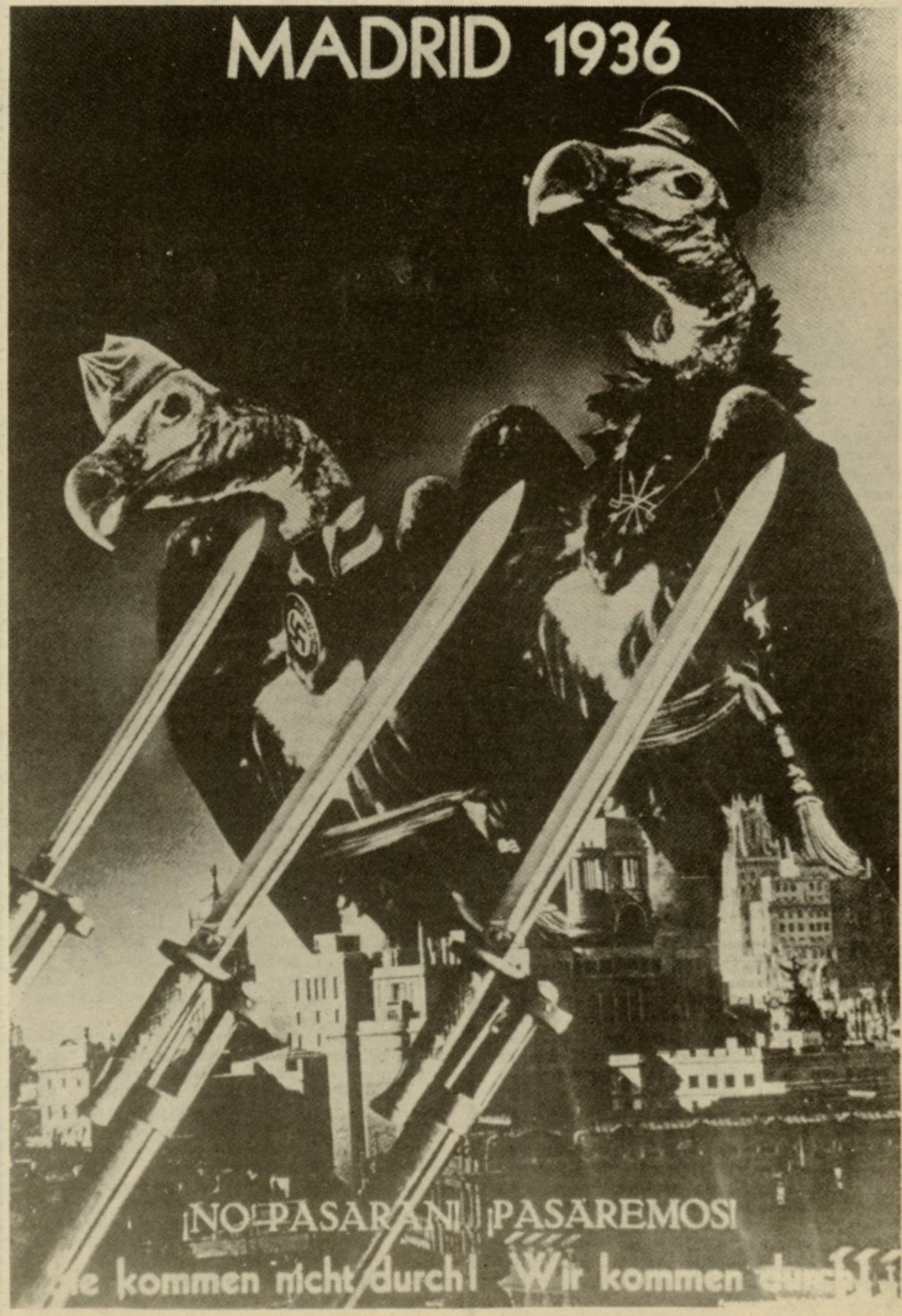
Izdolovanje mnogih blag zahteva veliko koordinacije in kontrole produkcije. Pritisk, da bi zmanjšali mrtvi čas, zaloge in vse tipe nezaposlenega kapitala, se je od l. 1974 občutno povečal. V veliki tovarni je težko nadzorovati produkcijo na vseh nivojih in skrajna velikost tovarne in birokracije, ki je potrebna, da ta lahko deluje, lahko skriva veliko neizkoriščenost. To kaže, da je za kapitalista delitev produkcije in upravljanja v manjše in lažje kontrolirane enote stroškovno učinkovita strategija. Uvedba upravljanja s pomočjo računalnika omogoča produkciji, da se deli, tako da je koordinacija produkcije v različnih obratih precej lažja. Novi avto General Motorsa »S« npr. izdelujejo v evropski producerski mreži General Motorsa, ki zaposluje 120.000 delavcev, razdeljenih na 39 tovarn v 17 deželah (Financial Times, 28. 9. 82).

Industrijski odnosi

Zmanjšanje velikosti tovarne in relokacija produkcije sta odvisni od obsega »neugodnih« industrijskih odnosov, ki so pomemben razlog za restrukturiranje v različnih industrijah različnih dežel. Prais (1982) meni, da so tovarne v Veliki Britaniji z več kot 2000 delavci 50-krat bolj ranljive za stavke kot tiste z manj kot 100 delavci in nadaljuje v svojem akademsko rafiniranim sindikalno udarnem tonu, da velike montažne avtomobilske tovarne v Veliki Britaniji, jeklarne in ladjedelnice razvijajo endemične stavke, »ki ovirajo prizadevanja za učinkovitost in končno vodijo k samouničenju.« (103)

V poznih šestdesetih letih je bojevitost delavcev v mnogih italijanskih industrijah dosegla takšno stopnjo, da je direktno ogrožala profitosnost podjetja in uprava je podzela vrsto strategij, ki so bile prvenstveno usmerjene k zmanjšanju napadalnosti upornih delavcev. Eno od teh strategij, decentralizacijo, je delno podkrepilo stališče uprave, ki ga je tipiziral direktor inženiring podjetja iz Bologne, s katerim sem se pogovarjal. On vidi direktno korelacijo med velikostjo tovarne in industrijskimi odnosi v Italiji v sedemdesetih letih. Ta direktor trdi, da je lažje doseči precejšnje zboljšanje industrijskih odnosov v tovarni, ki zaposluje 100 kot v tovarni s 1000 delavci.

S tem pa ni rečeno, da obstoja avtomatična povezava med industrijskimi odnosi, delavsko borbenostjo in velikostjo tovarne. Zdi se, da so velike tovarne v povojnem boju ustvarile ugodne pogoje za intenzivno in pogosto »neuradno« borbo v tovarni, ki je bila zelo razdiralna za kapital. Napačno pa bi bilo enačiti rast manjših producerskih enot s prenehanjem delavske bojevitosti v tovarni. Zdi se, da kapitalisti pričakujejo bistvena »izboljšanja« industrijskih odnosov od producerskih enot, ki producirajo v manjšem obsegu. Jasnno je, da bo to prineslo nove in resnične težave avtonomni organizaciji delavcev in oblikam, ki naj bi jo prevzela v majhnih tovarnah. Boji v Plessey Bathgate in Lee Jeans pa so pokazali, da te težave niso nepremagljive.

Državna zakonodaja

Osrednja in lokalna državna zakonodaja sta na številne načine pomembni za določanje velikosti tovarne in njeno lokacijo. Stimulacije, podeljevanje subvencij in tovarne same je moč uporabiti, da bi podjetja prepričali, naj postavijo dodatna mesta, kot to lahko vidimo iz nekoordiniranih naporov različnih regionalnih razvojnih agencij v Veliki Britaniji.

Zaposlitvena zakonodaja in njeno izvajanje sta prav tako lahko zelo vplivni. V Italiji se velik del delavskega statuta ne uporablja v podjetjih, ki zaposlujejo manj kot 15 delavcev. In čim manjši je obrat, tem več je možnosti za uporabo ilegalnih zaposlitvenih postopkov, kot so izraba otroškega dela in izmikavanje plačilu davkov in socialnega zavarovanja.⁵

II. Različne oblike decentralizacije

Ta del, ki uporablja empirični material iz inženiring industrije v Bologni, proučuje dve obliki decentralizacije, ki so jih v Italiji najbolj obširno uporabila velika in srednje velika podjetja. Naš namen je preučiti način, s katerim decentralizacija spreminja naravo dela in delavce ter odnose, ki obstajajo med podjetji. Analiza odnosov med podjetji je pomembna za levico, še posebej zaradi ocenitve natančnosti in implikacij dveh trendov, ki se verjetno pojavljata. Prvi je vertikalna dezintegracija mnogih korporacij in drugi je naraščajoči val podpore, še posebej v Britaniji, majhnim državnim tvrdkam in celo bankam. Na osnovi Macraejeve analize (1982) bi lahko pomislili, da je moč monopolnega kapitala odmrta in se je odprla nova zlata doba za podjetnike. Medtem ko je mogoče res, da se nekatere korporacije oddaljujejo od direktne kontrole nad kakšno produkcijo, pa to nikakor ne pomeni oslabitve njihove moči. Skozi decentralizacijo te korporacije lažje vzdržujejo striktno kontrolo nad produkcijo in prepuščajo majhnim podjetjem plačevanja stroškov in soočanje s produkcijskimi tveganji. Pri tem uporabljajo decentralizacijo kot sredstvo za zmanjšanje in odstranitev tveganj ter izgub korporacije. Na ta način korporacije vzdržujejo svojo zmožnost za pokrivanje fluktuirajočih trgov in se koncentrirajo na najbolj profitosna območja produkcije. To seveda ne pomeni, da so vsa majhna podjetja podrejena posamezni korporaciji in mnoga lahko celo dosežejo stopnjo neodvisnosti.⁶

Prenos dela

Gre za prenos dela, ki se je prej opravljalo v podjetju, na drugo podjetje, na obrtniško delavnico ali na zunanje, hišne delavce. Po začetnem transferju lahko ta prenos dela uporabimo tudi za oris semi-permanentnih odnosov med podjetji.

Pojav prenosa dela je v italijanski ekonomiji značilno prispeval k rasti majhnih podjetij in k presenetljivemu premiku, ki se je v industrijskem razvoju pojavil v zadnjih desetih letih. V l. 1971 je bilo 22,9 odstotkov celotne industrijske delovne sile zaposlene v »mini podjetjih« z manj kot 19 zaposlenimi. L. 1978 je ta številka zrasla na 29,4 odstotkov in ekspanzija zaposlovanja v »mini podjetjih« za 345 000. Poleg tega se je število moških zaposlenih v teh podjetjih povečalo le za 8,3 odstotkov. Čeprav je težko posploševati iz tako necelovitih podatkov, ti vendarle kažejo enakomerno rast zaposlovanja v zelo majhnih produkcijskih enotah, za kar sta deloma odgovorna prenos dela in geografska razdrobitev produkcije. Posebno zanimivo je obdobje od 1974-78, ko je v podjetjih z več kot 500 delavci prišlo do padca zaposlovanja za 52000 ljudi, medtem ko se je v »mini podjetjih« zaposlenost povečala za 160.000 (glej Celata 1980, 85).

V inženiring industriji Bologne je v obdobju 1968-80 število obrtnih podjetij, ki so imela od 1-15 zaposlenih, naraslo z 6602 na 9436, povečanje je bilo 42,9 odstotno in skoraj tretjina od skupaj 88000 inženiring delovne sile v Bologni je l. 1980 delala v teh delavnicah (glej FLM Emilia Romagna, 1981, 18-19).

Obstoj te goste mreže obrtniških delavnic in majhnih podjetij ter njihova ekspanzija, ki je nastala zaradi prvotnega restrukturiranja inženiring industrije v Bologni v 50. letih, je bil eden vitalnih predpogojev za razvoj prenosa dela in za naraščajočo delitev dela med majhna podjetja. Kot kaže primer, ki sledi, je šla decentralizacija skozi dve fazi: skozi prvo fazo med 1968-74, ko so prenos dela uporabljali bolj iz nuje kot iz potrebe zaradi pogostih tovarniških bojov v velikih in srednjih tovarnah, in skozi drugo fazo od leta 1975, ko je bila decentralizacija bolj sistematično uporabljena z vpletno informacijske tehnologije v produkcijsko planiranje in s pojavom strojnega orodja z numerično kontrolo v vse bolj specializiranih obrtniških delavnicah, ki jih je spremljal postopen preobrat nekaterih delavskih pridobitev v tovarni. V tej drugi fazi je moč videti impliciten premik iz direktne kontrole dela na oddelkih v veliki taylorizirani tovarni na bolj pregleden in fleksibilen sistem organizacije produkcije, kjer se je delovni proces preko tovarne razširil v obrtniško delavnico. V obrtniški delavnici neposredne tržne sile, ki ogrožajo obrtnikovo lastno eksistenco, zagotavljajo visoko stopnjo »samoizkoriščanja«, ki je često okrepljeno s paternalističnim despotizmom majhnega podjetnika.

V inženiring industriji Bologne se kažejo trije motivi za prenos dela: zmanjšati fiksne stroške na minimum, okoristiti se z mezdami razlikami med podjetji, maksimizirati fleksibilnost produkcijskega ciklusa in izkoriščanje delavcev. Naravo prenosa dela smo preučili preko njegove uporabe v podjetju za precizni inženiring v Bologni.

Strategija tega podjetja, glede na upravljanje, je bila investirati v delo in stroje malo pod nivojem minimalnega pričakovanega povpraševanja. Vsakršno povečanje produkcije nad tem nivojem je vodilo v prenos dela, kar je bilo boljše kot tvegati ekspanzijo tovarne ali delovne sile. Obratno od trditve uprave pa ni res, da je bila velikost delovne sile vedno odvisna od nivoja povpraševanja. Do l. 1969, to se pravi dokler ni prišlo do prve velike stavke, je delovna sila stalno rasla. Po l. 1969 pa je, čeprav je produkcija več let hitro naraščala, nivo zaposlitve produkcijskih delavcev in produktivnosti v podjetju dejansko padel. Zato se zdi, da so se odločili omejiti zaposlovanje v podjetju, ker se je povečala bojevitost v tovarni, in pokriti rastoče povpraševanje z množičnim povečanjem prenosa dela. L. 1972 so 46 odstotkov produkcijskega dela preselili iz tovarne, v majhnih podjetjih in delavnicah so indirektno zaposlovali 570 ekvivalentnih delavcev s polnim delovnim časom, medtem ko so l. 1969 izven tovarne prenesli le 10 odstotkov dela. L. 1974-75 je produkcija naglo padla in delo izven tovarne se je skrčilo skoraj na nič, kar je povzročilo izgubo okoli 550 služb. Kljub temu, da je nivo zaposlovanja v podjetjih, ki so delala za družbo, doživel množično fluktuacijo, je bila zaposlenost v sami družbi relativno stabilna. Družba, ki je dajala delo izven tovarne, ni plačala niti penija denarja za nezaposlene, niti ni tam doživela nobenih prekinitev in socialno nadležnih bojov zaradi izgube služb. To jasno ponazarja fleksibilnost, ki jo lahko zagotovi prenos dela. V tem primeru razlog za prenos dela ni bil toliko v izkoriščanju mezdnih razlik kot v minimizaciji stroškov in konflikta s sindikatom zaradi izgube služb.

Isto podjetje pa je dajalo delo izven tovarne tudi zaradi prihranka pri mezdah, ker so bili delavci plačani tudi do 50 odstotkov manj kot njihovi dvojniki v tovarni. Delo, ki so ga dajali izven tovarne, ni bilo mehanično delo, temveč ožičenje in montaža stikalnih plošč in je vključevalo ženske, ki so delale v majhnih podjetjih in delavnicah z bedno plačanimi delavci, kjer niso imele nobene zakonite ali sindikalne zaščite.

Z vpletno računalniškega upravljanja in s spremembami, ki so nastale v modularni konstrukciji, je podjetje pred kratkim prenovilo sistem prenosa dela. Prej so delo dajali v obrtniške delavnice le na osnovi zelo kratkotrajnih in ustnih dogovorov. Podjetje zdaj vzpodbuja te obrtnike, ki često zaposlujejo manj kot pet ljudi, da se združujejo, da bi nakopili stroje in kvalificirane

delavce za produkcijo in montažo modulov na bolj regularni osnovi. Medtem je uprava zaradi računalniške obdelave produkcije in povečanja notranje delovne mobilnosti pridobilo nazaj nekaj svoje prejšnje moči v tovarni. Zaradi uvedbe računalnika je upravljanje dobilo vse večjo rafinirano kontrolo nad koordinacijo produkcije, tako znotraj kot zunaj tovarne in prenos dela se zdaj uporablja bolj rutinsko, medtem ko se specialna in konjunkturna dela opravljajo v tovarni zaradi naraščajoče mobilnosti dela, ki so jo dosegli po šestih letih skoraj popolne rigidnosti.

Prenos dela je od naključne rešitve specialnih problemov prešel na bolj strukturiran sistem. Prvotno so v prenosu dela v obrtniške delavnice iskali fleksibilnost, da bi se izognili rigidnosti v tovarni. Sedaj pa celoten sistem, tovarniška produkcija in prenos dela ustvarja fleksibilnost.

Prenos dela v inženiringu Bologne variira od kvalificiranega, dobro plačanega dela z uporabo napredne tehnologije do umazanega, nevarnega in nekvalificiranega dela. Znotraj tega obstaja jasna delitev prenosa dela, ki na trgu delovne sile temelji na razlikovanju po spolu in rasi. Kvalificirani delavci in obrtniki so skoraj izključno moški srednjih let, medtem ko so ženske, mladi in priseljenci z juga Italije in severne Afrike vključeni v najbolj umazano, najbolj tvegano in najslabše plačano delo.

Druga razširjena oblika prenosa dela je delo zunanjih hišnih delavcev v industrijah kot je oblačilna, industrija električnih komponent in igrač. Ta oblika prenosa dela je bila deležna precej večje pozornosti kot prenos dela v majhna podjetja (glej Young, 1981; Rubery in Wilkinson, 1981; Goddard, 1981) in se zato tukaj z njo ne bomo ukvarjali.

Drugi vse bolj pomembni tip prenosa dela je tisti, ki je našel svoje mesto preko nacionalnih meja, kamor so bodisi prenesli dele produkcijskega ciklusa bodisi, da je podjetje preneslo produkcijo končnih izdelkov, ki so jih doslej izdelovali, pri tem pa uporabljalo svoje lastne specifikacije in tehnologijo za produkcijo v podrejenih podjetjih in svojo marketinško mrežo za prodajo blaga. Primer za ta tip mednarodnega prenosa dela je naveden v Frobelu in drugie (1980, 108). Navaja, da je tekstilna industrija iz Zahodne Nemčije ekstenzivno uporabila tekstilna podjetja v Jugoslaviji, kamor so podjetja iz Nemčije pošiljala polizdelke, da bi jih predelali v končne izdelke. Primer istega tipa lahko najdemo v študiji Del Monteja (1982) o elektronski industriji v južni Italiji, kjer so zopet zahodnonemška podjetja za proizvodnjo televizorjev prenesla produkcijo kompletnih aparatov v srednje velika podjetja okoli Neaplja. Podjetja, ki delajo za njih, uporabljajo know-how in marketing službo nemškega podjetja, ker sama niso dovolj velika, da bi prodrla na svetovni trg. Ta občasno prenašajo delo v manjša podjetja na tem območju (150-1). Prenosa dela torej ne moremo izenačevati z arhaičnim in izginjajočim sistemom produkcije. Prej se zdi, da se je prenos dela okreplil, ko so se specifični sektorji industrije soočili s spremenjenimi pogoji v ostri ekonomski in politični klimi sedemdesetih let, ko se je dolgi val ekspanzije končal. Zato bi bilo napačno še naprej deliti podjetja v smislu dvojnega protislovja, t. j. med velikimi podjetji, ki uporabljajo visoko razvito tehnologijo, in majhnimi podjetji, ki uporabljajo zastarelo tehnologijo in tradicionalno produkcijsko tehniko.⁷

Razdelitev produkcije

Druga oblika decentralizacije je razdelitev produkcije med tovarne istega podjetja. Jasno je, da bodo podjetja relocirala tovarne in menjala organizacijo produkcije med njimi zaradi mnogih medsebojno povezanih razlogov. Tu želim še posebej usmeriti pozornost na razdelitev dela tam, kjer je to razdelitev močno motivirala želja upravljalcev, da bi delovno organizacijo naredili tako trdno, kot je le mogoče, in kjer se je uprava zavedala potencialne nevarnosti, ki nastaja pri koncentraciji velikega števila delavcev v velikih tovarnah, ki so locirane v velikih industrijskih mestih. Medtem, ko je z internacionalizacijo produkcije usoda domačega industrijskega delavskega razreda vse bolj povezana z usodo mednarodnega delavskega razreda je treba razumeti, kako se lokacija in struktura domačega proletariata menjata v obdobju restrukturiranja v nacionalnem in mednarodnem gospodarstvu.⁸ Tukaj bom preučeval nekaj načinov, kako je bila locirana razdelitev dela uporabljena v italijanskem gospodarstvu.

V enem od inženiring podjetij v Bologni so, glede na prej omenjeno, zaradi vznemirljive sindikalne bojevitosti v začetku sedemdesetih let ne le povečali prenos dela, temveč tudi delno razdelitev produkcije. Medtem ko so v eni tovarni tega podjetja dovolili padec zaposlenosti, so v pasivni poljedelski regiji, oddaljeni uro vožnje, ustanovili drugo majhno tovarno, ki je zaposlovala 80 delavcev. Čeprav so tovarniški nadzorniki v oddelkih hitro vzpostavili stik z delavci v novi tovarni, je bilo težko začeti združeno akcijo. Delavci v manjšem obratu so prišli s poljedelskih območij, opravljali so polkvalificirano delo in so bili pripravljeni delati »fleksibilno«, torej so bili pripravljeni delati v izmenah in nadure tako, da so lahko delali tudi na svojem kosu zemlje. Nasprotno pa so bili delavci glavne tovarne bolj izkušeni, prihajali so iz urbanega zaledja in so oboroženi z bojevitimi sindikalnimi tradicijami.

Ko je bila majhna tovarna enkrat postavljena, je uprava poskušala dati delo izven tovarne v bližnja območja, ugotovili pa so, da na tem območju ni bilo dovolj majhnih podjetij, ki bi to omogočala. Vsekakor pa je obstajala močna tendenca, da bi postavili »ločene delavnice«, kjer je produkcija to dopuščala. Ena od redkih študij Fiatove decentralizacije produkcije v srednji Italiji (Leoni, 1978) je pokazala, kako so pri oddelku kamionov uporabili mešnico razdelitve dela in prenosa

pojavnost borbenega, dobro organiziranega delavskega gibanja in stagnacija svetovnih trgov. Vse večji tovarniški boji v velikih in srednjih tovarnah so ogrozili pravo »učinkovitost«¹ fordovskih produkcijskih tehnik, ki so temeljile na maksimalni fleksibilnosti in popolni podrejenosti dela kapitalu. Moč in borbenost proletariata v velikih in srednjih tovarnah je omogočila ponovno vzpostavitev upravne kontrole med gospodarsko recesijo in povečano tovarniško represijo, kot se je to zgodilo v letih 1963–64. Naraščajoča konkurenca na svetovnih trgih in zlom 1974 sta podjetjem povzročila težave pri prealitivnosti stroškov, ki so nastali ob delavskih zmagah, medtem ko je delovna rigidnost zmanjšala njihovo sposobnost odgovoriti na fluktuacije na vse bolj nestabilnih trgih. Posledica je bila, da so padle profitne mere velikih podjetij.

Decentralizacijo so v začetku torej uporabili kot kratkoročno strategijo, ki je stremela za tem, da bi se izognila pridobitvam delavskega gibanja, zato je skušala kompenzirati visoke delovne stroške in nizko fleksibilnost v velikih in srednjih tovarnah z direktnim ustvarjanjem ali dejanjem dela majhnim produkcijskim enotam, obrtnikom ali zunanjim, hišnim sodelavcem, kjer je bil vpliv sindikata minimalen (ta majhna podjetja so bila često skrita v najrevnejši ekonomiji). Daljnoročni cilj decentralizacije, avtomatizacije in popolne kontrole, ki pokriva produkcijo z elektronsko informacijskim sistemom pa je uničenje spontane organizacije množičnega delavca na kolektivni osnovi. Dramatična konfrontacija v Fiatu l. 1980 zakriva strategijo, ki za proletariata velike tovarne pomeni veliko več kot začasni politični poraz. Medtem ko je bila decentralizacija v začetku kratkotrajni odgovor, je njena učinkovitost močno ovirala recentralizacijo produkcije. Dejansko so jo uporabljali skupaj z avtomatizacijo, da bi razkosali velik tovarniški proletariata in na revne delavnice, kjer akumulacije ne ovira organizirano delo.

To pa ne pomeni, da je množičen kolektivni delavec zdaj politično nepomemben. Dejansko je moč organiziranega dela, ki pretežno temelji na množičnem kolektivnem delavcu takšna, da Frobel in drugi (1980) pravijo:

»Vsaka družba, skoraj ne glede na svojo velikost, ki hoče preživeti, je zdaj prisiljena začeti transnacionalno organizacijo produkcije« (15), da bi izkoristila prednost obilnega cenenege in dobro organiziranega dela nerazvitih dežel. Nedvomno prihaja do mednarodne reorganizacije kapitala toda kot trdi Graziani (1982, 34), decentralizacija usmerja pozornost tudi na dejstvo, da je številna, potencialno cenena in dobro disciplinirana delovna sila na razpolago tudi v nekaterih razvitih kapitalističnih deželah. Poleg tega decentralizacija odkriva, kako kapital pridobiva dostop do tega dela, medtem ko istočasno skuša »pomendrat«² proletariata velike tovarne, trudeč se, da bi obnovil konkurenčnost zrelega tehnološkega blaga na evropskih trgih.

Če je končno cilj decentralizacije uničiti proletariata velike tovarne, je njegova posledica pregrupacija industrijskega delavskega razreda ob novih trakovih in oddelkih. Kot smo videli prevzema decentralizacija mnogo oblik in vsaki od teh oblik ustrezajo različni in često

novi tipi delavca. Razdelitev produkcijskega ciklusa, ki je često kombiniran z restrukturiranjem delovnega procesa, ustvarja visoko mobilne majhne produkcijske enote. Kot prikazuje Amin (1983) lahko podjetje, potem, se je lotilo razdelitve dela, išče posebno delovno silo, ki pooseblja socialno-ekonomske značilnosti, za katere meni, da so optimalne za profitnosnost in rajši pripelje fiksni kapital k delovni sili, kot, da bi tvegalo njeno »okužbo«³ z migracijo in šolanjem v velikem industrijskem mestu.

Prenos dela ustvarja celo miriada delavcev, ki je redkokdaj neposredno vidna. V majhnem podjetju delovni proces in pogoji dela med podjetji v isti industriji, izredno variirajo, medtem ko sestavljenost delovne sile, njene tradicije, izkušnje in težnje v veliki meri ostajajo skrivnost. »Vajenec«, ki dela v drobnem podjetju v Torinu, pripoveduje o protislovjih, v katerih živi delavec majhnega podjetja:

»Drobno podjetje je pekel, toda je tudi upanje in nekaj, kar ti je blizu. Da, vem . . . , da je tukaj delo nekvalificirano, toda še vedno misliš, da se lahko tukaj izučiš, da te lahko nekaj naučijo. Delavec si in lahko vsaj upaš, da boš postal dober delavec. To je malo verjetno in vsakdo to ve, toda kam boš šel, če ne sem? Ali misliš, da je Fiat boljši? Velike tovarne se v nekem smislu vsakdo boji; danes greš tja, ko nimaš več upanju . . . Tukaj te izkoriščajo, toda del mesta si, tu je tvoje mesto. Slabo ravna s teboj, oštevajo te, toda na tem mestu se vidiš v delu, ki ga opravljaš« (Manifest, 16. 5. 80).

Paternalistični odnosi so v tovarni običajni, absolutna moč ostaja v rokah podjetnika, medtem ko družinske in družbene vezi delavca in šefa vežejo izven tovarne. V majhnem podjetju je kapital povezan z delom često brez posredništva sindikatov in delavske zakonodaje. To je tovarniški despotizem brez velike tovarne in vsebuje reprodukcijo množičnega toda ne kolektivnega delavca na višji stopnji realne podrejenosti dela kapitalu, kjer je delovni proces razdrobljen med mnogo majhnih produkcijskih enot ali v zelo podrobno delitev dela med zunanje delavce in obrtnike, ki nadzirajo svoje lastno izkoriščanje.

Graziosi (1979), ki je izdelal nekaj dobrih študij o restrukturiranju v Italiji, je poudaril pomembno stvar, ko je rekel:

»Bistvo strategije decentralizacije leži v marginalizaciji, saj se vse večja nevarnost širokih socialnih slojev začne z mladimi, ženskami in starimi« (152).

Treba je poudariti, da marginalnost teh socialnih slojev ni ekonomska ker igrajo življenjsko važno vlogo v kapitalistični akumulaciji – temveč bolj politična in socialna.¹⁴ Inženiring v Bologni ilustrira kompleksnost sestave samo enega dela proletariata, v katerem obstajajo številne delitve in potencial za marginalizacijo. V njem je najti tako imenovane »nekvalificirane«¹⁵ delavke, ki opravljajo montažna dela v najrevnejši ekonomiji, Severnoafričane v majhnih livarnah, delavce v obrtniških delavnicah, ko nadzorujejo numerično kontrolirano strojno orodje, delavce z močnimi ekonomskimi in kulturnimi vezmi z delom na zemlji v zakotnih podeželskih tovarnah ter delavce v večjih tovarnah s svojo bojevito sindikalno tradicijo in relativno privilegiranim položajem. Razumljivo je, da bi te delavce zapo-

slili hkrati v isti tovarni in bi bili lahko povezani s formalnimi in neformalnimi mrežami ter organizacijami, ki jih delavci ustanavljajo in ki so glasniki njihovih zahtev in pritožb. Iz njih prihaja tudi kolektivni odgovor. Delavce v podjetju, ki je razdrobljeno teritorialno, socialno in kulturno, delavce, ki delajo v različnih pogojih dela in se med seboj često sploh ne vidijo, je težko združiti v eno samo delovno silo, kaj šele v razred. To postavlja tudi vprašanje, ali je tovarniška organizacija sindikatov – v Italiji tovarniški svet in njegovi delegati – lahko učinkovita združevalna organizacija, če je omejena na eno samo tovarno, če je produkcijski cikel razdrobljen med obrati in podjetji ter zunanjimi, hišnimi delavci.

Pregrupiranje italijanskega industrijskega delavskega razreda se poslabšuje in ustvarja nove delitve, ki vodijo k nastajanju novih sekcij proletariata in k bodoči oslavitvi upadajočega in obleganega proletariata velike tovarne. Prvi zaključek, ki bi ga iz tega lahko potegnili, je, da je povsem zgrešeno vsako upanje v okrevanje sindikalnega gibanja v »ekonomskem dvigu.«¹⁶ Žalostno ter ironično, toda indikativno je, da so bili Fiatovi delavci potolčeni, ko je italijanska ekonomija doživljala mini-boom. »Protiudarec«¹⁷ je malo verjeten, ker je bil množičen kolektivni delavec odstranjen in verjetno nima več moči in kohezije, da bi vodil industrijski delavski razred v bodočih bojih. To pa ne pomeni, da lahko propad velike tovarne in množičnega kolektivnega delavca enačimo s koncem tovarniškega ali razrednega boja. Prej bi rekli, da je problem oblikovati strategijo in organizacijske oblike, ki bodo omogočile movim in spremenjenim pripadnikom proletariata, da bodo izražali svoje potrebe in želje ter da se bodo združili s starejšimi sekcijami razreda, da bi se borili za skupne cilje.

Italijanska izkušnja kaže, da je to težka naloga in da je bilo narejenih veliko napak. Sindikati, ki so si utrli pot preko bojev množičnega kolektivnega delavca, so preveč pogosto poskušali vsiliti neprimerne strategije in organizacije majhnim podjetjem in razpršenim delavcem, medtem ko so zavirali ustanovitve organizacijskih oblik, ki bi bile bolj primerne za njihove posebne okoliščine in težave. To lahko še posebej vidimo v propadlem poskusu, da bi oblikovali horizontalne organizacije, ki bi povezovala delavce v različnih podjetjih na lokalnem nivoju v Italiji, še posebej na območjih, kjer je decentralizacija pripeljala do oslavitve neformalnih socialnih in političnih mrež, ki povezujejo delavce in kolektivizirajo njihove izkušnje. V Veliki Britanji se to kaže preko stalnega pomanjkanja uradne podpore sestavljenim odborom (glej: Lane, 1982, F 8)

Italijansko delavsko gibanje je kmalu spoznalo, da »razpršeni«¹⁸ delavci obstajajo, toda iz več razlogov je bilo izredno počasno pri ugotavljanju, kaj ti delavci želijo od sindikata. Posledica tega je precejšnje nerazumevanje med delavskim gibanjem, ki včasih vidi »razpršenega«¹⁹ delavca kot pokornega in pasivnega z marginalnim pomenom in samimi »razpršenimi«²⁰ delavci, ki vidijo delavsko gibanje kot gluho in slepo za njihove težave in ranljivosti.

Velika Britanija ni Italija in množičen kolektivni delavec ni dominiral v britanskem delavskem gibanju v enakem obsegu kot v Italiji, toda ta članek kaže, da so

decentralizacija, avtomatizacija in informacijska tehnologija posebno učinkovita sredstva za napadanje organizirane delavske moči in avtonomije preko izključitve in razpršitve dela iz velikih tovarn, okolišev in industrijskih centrov. V Britaniji so ameriška in japonska podjetja v Južnem Walesu in na Škotskem rezultat le enega tipa decentralizacije, medtem ko so drugi tip zunanji, hišni delavci, za katere so pred kratkim objavili, da zaslužijo manj kot 35 funtov na teden. Direktor tekstilnega podjetja, ki je »optimistično« povedal Financial Timesu (4. 8. 82):

»Zdi se mi, da bi lahko St. Helens postal Hong Kong severozahoda,« je glasnik rastoče najrevnejše in razpršene ekonomije.

Britanski industrijski delavski razred sam se je hitro restrukturiral toda delavsko gibanje se še vedno močno opira na obrtno organizacije in tradicije. Holland (1982) in Lane (1982) sta nedavno oba usmerila pozornost na decentralizacijo v Britaniji in resno dvomita o tem, kar Lane imenuje sindikalni poskusi, da bi namreč »sami sebe zgrabili za ovratnik in se stresli v obliko, ki je potrebna za soočenje s tistim, kar je dejansko novo okolje.« (13)

Ta razprava kaže, da se preoblikovanje industrije in delavskega razreda lahko pospešeno odvija še naprej in hitreje ko sta se ga delavsko gibanje in levica v Britaniji doslej na splošno zavedala. Obetajoče je, da vprašanja postajajo bolj jasna, čeprav se zdi, da so odgovori še zelo daleč.

Opombe:

¹ Za druge članke v angleščini o decentralizaciji v Italiji glej Amin (1983), Brusco (1982), Goddard (1981) in Mattera (1980).

² »Majhno je ljubko« pravi sovjetski ekonomist, Financial Times, 9. 12. 82.

³ Blair (1972) pravi, 113: »Začeni z novimi tehnologijami industrijske revolucije je čaščenje velikosti prevzelo mistični značaj in tako kot večina mistik zaživelo svoje lastno neodvisno življenje.«

⁴ Glej Brusco v: FLM, Bergamo (1975), 45-7; Prais (1976), 52-3, Blair (1972) 5. in 6. poglavje in Marx (1976), 603-4.

⁵ Glej Marx (1976) 604-5 za razpravo o tovarniških zakonih in učinku, ki ga imajo na domačo industrijo.

⁶ Za tipologijo majhnih podjetij glej Brusco in Sabel (1981). Pravita, da je veliko majhnih podjetij v Emilii relativno neodvisnih, medtem ko je Del Monte (1982) manj optimističen glede položaja majhnih podjetij na jugu Italije (125). In mnogo majhnih podjetij na Japonskem je »v celoti odvisno od enega samega kupca« - Patrick in Rosovsky (1976), 509-513.

⁷ Na Japonskem je prišlo do »precej hitrega pronicanja navzdol« v obliki numerično kontroliranega strojnega orodja iz velikih v majhna podjetja (Financial Times Survey, 1981). Macrae (1982) navaja primer majhnega japonskega podjetja, kjer je iz druge roke najet robotski sistem skoval komponente v »zastareli delavniški lopi«.

⁸ Za dela o Britaniji s tega področja glej Massey in Meegan (1982), Fothergill in Gudgin (1982) in Lane (1982).

⁹ »Ameriški proizvajalci se preoblikujejo za svetovno konkurenco« v Business Week 21. 6. 82. Glej tudi Griffiths (1982).

¹⁰ Glej Manacorda (1976). Glej tudi odlični pamflet, ki ga je pripravil Združeni forum tovarniških komitejev (1982).

¹¹ Citiran je sindikalni borec iz Torina. V: Il Manifesto, posebna priloga o Cassa Integrazione, 1982.

¹² Citirano v: Fiat sledi japonski produkciji zemljevidov cest, Business Week 4. 10. 82. Glej tudi Sunday Times Business News 10. 10. 82 in Amin (1983).

¹³ Za razpravo o taylorizmu, množičnem kolektivnem delavcu in spreminjanju razredne sestave v Italiji glej Ferraris (1981), Rieser (1981), Santi (1982) in Accornero (1979 in 1981).

¹⁴ Temu procesu marginalizacije in delitve so pomagale analize levice, kjer »vidijo ženske kot marginalne delavce in zato kot marginalne sindikaliste« (CSE Sex and Class). Razprava o delovnem procesu je omejila svojo analizo na tiste delovne procese, ki jih najdemo v velikih tovarnah, ki na veliko zaposlujejo moške. Dejstvo, da so v Britaniji moški na široko teoretizirali o tem delovnem procesu medtem ko so bile ženske večinoma zadolžene za analizo zunanega, hišnega dela, kaže na težave, s katerimi se soočata delavsko gibanje in levica. Vitalnega pomena je, da bi se levičarski teoretiki morali izogibati reproduciranju takšnih delitev, kot jih študirajo.

Viri:

A. Accornero, La classe operaia nella società italiana, Proposte, 81., št. 1979.

A., Accornero, Sindacato e Rivoluzione Sociale. Il caso italiano degli anni »70«, Laboratorio Politico, 4., št. 1981.

A., Amin, Restructuring in Fiat and the Decentralisation Production into Southern Italy, v: R. Hudson in J. Lewis, Dependent Development in Southern Europe, Methuen, London 1973.

A., Bagnasco, M., Messori, C. Trigilia, Le Problematiche dello sviluppo Italiano, Feltrinelli, Milano 1978.

J. M. Blair, Economic Concentration. Structure? Behaviour and Public Policy Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1972.

R. Brunetta, G. Celata, N. Dalla Chiesa, A. Martinelli, L'Impresa in Frantumi, Editrice Sindacale Italiana, Rim 1980.

S. Brusco, The Emilian Model, Productive Decentralisation and Social Integration, Cambridge Journal Of Economics, 2. št., junij, 1982.

S. Brusco in C. Sabel, Artisan Production and Economic Growth, v: Wilkinson (1981).

G. Celata, L'operaio disperso, v: R. Brunetta, 1980.

C. Ciborra, L'automazione nell'industria dell'auto, Sapere, 816. št. 1979.

CSE Sex and Class Group, »Sex and Class« Capital-Class, 16. št. 1982

A. Del Monte, Decentramento internazionale e decentramento produttivo Il caso dell'industria elettronica, Loescher, Torino 1982.

A. Dina, Lotta operaia e il nuovo uso capitalistico delle macchine, »Unità« Proletaria 3/4, 1981.

P. Ferraris, Taylor in Italia: conflitto e risposta sulla organizzazione del lavoro »Unità« Proletaria 3/4, 1981.

A. Ferrigolo, Sogno italiano per famiglia veneta, Il Manifesto 3: 6. 82.

Financial Times Survey, Japan the Information Revolution, 6. 7. 81.

FLM Bologna, Occupazione, Sviluppo Economico, Territorio SEUSI, Rim 1975.

FLM Emilia Romagna, Quaderni di Appunti, Bologna 1981.

FILM Bergamo, Sindacato e Piccola Impresa, De Donato, Bari 1975.

S. Fothergill in G. Gudgin, Unequal Growth, Heinemann, London 1982.

F. Frobel, J. Heinrichs, O. Kreye, The New International Division of Labour CUP, Cambridge 1980.

V. Goddard, The Leather Trade in Naples, Institute of Development Studies Bulletin 12, 3. št., 1981.

A. Graziani, La macchina dell'inflazione e la mano invisibile dei padroni, »Unità« Proletaria 1.-2. št., september, 1982.

A. Graziosi, La Ristrutturazione nelle Grandi Fabbriche 1973-6, Feltrinelli, Milano 1979.

J. Griffiths, Robots March into European Factories, Financial Times Survey of the Motor Industry, 19. 10. 82.

S. Hall, A Long Haul v: Marxism Today, november, 1982.

Joint Forum of Combine Committees (Združeni forum tovarniških komitejev), The Control of New Technology, 1982.

T. Lane, The Unions: Caught on the Ebb Tide, v: Marxism Today, september, 1982.

G. Leoni, Economia sommersa, ma non troppo, I Consigli 57/8, 1978.

N. Macrae, Intrapreneurial Now, Economist 17. 4. 82.

P. Manacorda, Il Calcolatore del Capitale, Feltrinelli, Milano 1976.

T. Manwaring, Labour Productivity and the Crisis at BSC: Behind the Rhetoric, Capital-Class 14, 1981.

K. Marx, Kapital, I. zv., Penguin, Harmondsworth 1976.

D. Massey in R. Meegan, The Anatomy of Job Loss, Methuen, London.

P. Mattera, Small is not beautiful: decentralized production and the underground economy, Radical America, oktober/september, 1980.

M. Paci, Crisi, Ristrutturazione e Piccola Impresa, Inchiesta, oktober/december, 1975.

M. Paci, Famiglia e Mercato del Lavoro in un'economia periferica, Angeli, Milano 1980.

H. Patrick in H. Rosovsky (izd.), Asia's New Giant, Brookings Institute, Washington 1976.

N. Perna, L'operaio, punto debole di una machina altrimenti perfetta, Quaderni di Fabbrica e Stato 14, 1980.

S. J. Prais, The Evolution of Giant Firms in Britain 1909-1970 CUP, Cambridge 1976.

S. J. Prais, Strike frequencies and plant size: a comment on Swedish and UK experiences, v: British Journal of Industrial Relations, XX, I, 1982.

M. Revelli, Defeat at Fiat, v: Capital-Class 16, 1982.

V. Rieser, Sindacato e Composizione di Classe, v: Laboratorio Politico 4, 1981.

J. Rubery in F. Wilkinson, Outwork and Segmented Labour Markets' Wilkinson, 1981.

P. Santi, All'origine della crisi del sindacato, v: Quaderni Piantentini, 1982.

F. Wilkinson, The Dynamics of Labour Market Segmentation, v: Academic Press, London 1981.

R. C. Wood, Japan's Multitier wage system, Forbes, 18. avgust, 1980.

K. Young (izd.), Of Marriage and the Market CSE Books, London.

K. Young, Domestic Outwork and the Decentralisation of Production, članek, ki je bil predstavljen na ILO regionalnem srečanju o ženskah in poljedelskem razvoju, Mehika 1981.

G. Zollo, Informatizzazione, Automazione e Forza Operaia, v: »Unità« Proletaria 3/4, 1979.

Prevod: Breda in Igor Omerza

Redakcijska opomba:

Članek obravnava in analizira nekatere nove oblike organiziranja kapitala, za katere v slovenskem jeziku še ni primernih izrazov. Predvsem to velja za termin »putting-out« in termin »splitting-up«. Prvi vsebinsko pomeni, dajanje dela izven matičnega podjetja in smo ga prevajali vsebinsko in ne dobesedno, namreč kot »prenos dela«. Drugi pomeni decentralizacijo v okviru matičnega podjetja in smo ga prevajali kot »razdelitev«, torej kot razdelitev produkcijskega procesa znotraj matičnega podjetja. Ker pomenijo različne sodobne oblike decentralizacije produkcije v razvitem kapitalizmu kvalitativno nov element v razredni borbi delo-kapital in ker obenem odražajo tudi nov nivo tehnološkega razvoja kapitalističnega produkcijskega načina, ki bo materialno omogočil nove decentralizacijske oblike produkcije, se bomo na to področje v našem časopisu še vračali. Morda bomo sčasoma našli tudi bolj konsistentne slovenske termine za izražanje teh novih pojmov.

Tiha revolucija?

Politika delavskih kooperativ od 1800-1980

Tom Clarke

Sodobni zagovorniki delavskih kooperativ

1. Socialistična politična ekonomija: Produktivni prototipi socialističnega pluralizma

Socialistični zagovorniki delavskih kooperativ so mnenja, da je boj za delavske kooperative pomembna iniciativa delavskega razreda, ki dokazuje praktično relevantnost socialističnih idealov, kar zadeva zaposlovanje in organizacijo dela. Nacionalizirana industrija je prevzela ortodoksno strukturo oblasti in ohranila tradicionalno delitev dela s podobnimi neenakostmi v plačilu in pogojih, kot so obstajali v kapitalistični industriji, kar je zmanjšalo privlačnost nacionalizacije za delavski razred. Verjeti je, da so delavske kooperative vzbudile upanje v ponovno oživitev osnovnega demokratičnega temelja socialistične ekonomije, ki je bil zadušena v avtoritarnem režimu centraliziranega državnega kapitalizma. Medtem ko so omejitve, ki se postavljajo k dosežkom kooperativne ekonomije v okviru kapitalističnega tržnega sistema, splošno upošteevane, prevladuje mnenje, da kooperative, prvenstveno demonstrativno, prispevajo k boju za transformacijo kapitalizma in nudijo produktiven prototip za socialistični pluralizem bodočnosti. Socialistični zagovorniki često zahtevajo potrditev in upoštevanje Marxa, ki je ponudil navdušeno, vendar kritično podporo kooperativam svojega časa, za katere je trdil, da, tako kot Tovarniške listine (Factory Acts), ki določajo število delovnih ur, predstavljajo pomemben napredek politične ekonomije delavskega razreda:

»V rezervi je bila še večja zmaga politične ekonomije dela nad politično ekonomijo lastnine. Govorim o gibanju kooperativ, posebno o kooperativnih tovarnah, ustanovljenih brez pomoči, le s trudom nekaj 'golih rok'. Vrednost tega velikega socialnega eksperimenta ne more biti precenjena. Z dejanji, namesto z argumenti, so pokazale, da se lahko vrši produkcija v velikem obsegu in v skladu z zahtevami moderne znanosti brez obstoja razreda gospodarjev, ki zaposlujejo razred delovnih rok; da bi to obrodilo sadove, ni potrebno, da so produkcijska sredstva monopolizirana kot sredstva za izžemanje in dominacijo nad delovnim človekom samim; tako kakor suženjsko delo, tlačansko delo, najeto delo, ni nič drugega kot prehodna in inferiorna oblika, ki bi morala izginiti in dati prostor združenim delavcem, ki bodo uporabljali svoje orodje z voljno roko, preprosto pametjo in veselim srcem.« (1974, 79-80)

Najaktivnejši in najvplivnejši socialistični privrženec delavskih kooperativ je Inštitut za delavski nadzor (Institute for Workers Control - IWC), ki je od l. 1968 razširil med delavsko gibanje celo paleto publikacij, zahtevajoč delavski nadzor. Pridobili so si simpatije številnih sindikalnih voditeljev in laburističnih članov parlamenta, posebno Tonyja Benna; tesno so bili povezani z usodo treh velikih kooperativ, ki so bile ustanovljene od 1974-1975 s pomočjo Ministrstva za industrijo: Triumph Meriden, Kirkby Manufacturing and Engineering (KME) in Scottish Daily News (SDN). Vodilni zastopniki IWC pristopa so razložili vlogo Inštituta:

»Vloge Inštituta ne vidimo kot intervencijo od zunaj, temveč bolj kot participativno izobraževalno, samoizobraževalno, interpretativno in analitično vlogo (...) Naše delovanje je (...) v osnovi izobraževalne narave v tem, da dopušča delavcem, da razvijejo svoj lasten teoretski aparat na osnovi tistega, kar so se naučili iz preteklih izkušenj in kar so v svojih naporih v iskanju rešitev za praktične probleme odklonili ali sprejeli iz

akumulirane socialistične teorije (...) IWC ni sekta, je gibanje idej, njegova primarna naloga je, da organizira razprave. Naše lastne ideje (...) so le del tega gibanja, so zgolj zavestno destilirane izkušnje boja delavskega razreda; presojati jih je moč le na osnovi tega, kako daleč »sežejo« in se zdijo uporabne v tem boju.« (Barratt Brown, Coates and Topham, 1975, 294, 306) Vendar je bil vpliv IWC pri oblikovanju omenjenih treh kooperativ, ustanovljenih z vladno pomočjo, bolj instrumentalen kot samo vzgojen: spodbudili so Benna, da je naredil eksperiment, pomagali so ustvariti ugodno ozračje podpore med levimi laburističnimi člani parlamenta in sindikalnimi voditelji ter krepili vsakršna nagnjenja do alternativne kooperacije, ki so jih odkrili med vodilnimi delavskimi zaupniki v omenjenih organizacijah. V slavnostnem poročilu in analizi Nove delavske kooperative (The New Worker Co-operatives, 1976), ki ga je izdal IWC, je trdno izražen vtis, da so omenjene tri kooperative rezultat zmagovitega delavskega boja: »Velika moč sedanjega gibanja, ki je v naši pretekli zgodovini brez presedana, je v glavnem spontana zahteva proizvodnih delavcev po kooperativni organizaciji industrije kot odgovoru na ekonomsko krizo.« (185) Benn trdi, da so prav ta zapiranja tovarnih vodila v formacijo kooperativ, - medtem ko druga v tem času niso - zaradi odločnosti in prožnosti boja prizadetih delavcev. Omenjena analiza poveže posedovanje tovarne s strani delavcev v zahtevo po pravici, da sodelujejo s personalom kooperative, medtem ko je lahko sporno dejstvo, da je bila odločitev za ustanavljanje kooperativ vcepljena delavskemu boju kot pragmatični kompromis, ki je bil mogoč zaradi trenutne moči leve v parlamentarni laburistični stranki.

Zelo malo je dokazov, da so se prizadeti delavci spontano odločili za alternativo kooperative ali da so bili prvotno izrecno zavezani načelom kooperative: hoteli so varno in koristno zaposlitev, spoznali so, da je neka oblika delavskega nadzora potrebna, bili so ogorčeni nad slabim učinkom privatnih družb. Odločitev za ustanovitev kooperativ je bila pragmatična alternativa, sprejeta pod Benovim vplivom in pod vplivom drugih svetovalcev. Bolj bojeviti delavci so favorizirali nacionalizacijo, drugi pri Meridenu in Kirkbyju pa prevzem organizacije s strani kakšne velike družbe kot npr. British Leyland. Ideja kooperative je sčasoma obudila zanimanje in navdušenje med delavci, vendar ni nastala

med njimi. Posvetovanja, ki jih je imel Benn kot minister za industrijo s sindikalnimi uradniki, so predstavljala veliko novost v odnosih med vlado in sindikalnim gibanjem: komaj pred desetletjem so imeli delavski zaupniki v nekaterih industrijskih panogah težave, ko so si skušali zagotoviti spoštovanje svojih lastnih sindikalnih voditeljev. Tajnost in občutljivost pogajanj na ministrstvu sta preprečila vpletenost večini delavcev v odločitev v zvezi s kooperativo; kljub temu da je bila ideja, ko so jo predstavili delavcem, dobrodošla, čeravno so bili do nje tudi kritični, je predstavljala relativno nenavaden koncept. Delavska začetna zavezanost idealu kooperative je le redkokdaj postala popolnoma koherentna, njihovo sodelovanje pri ustanavljanju kooperativ je bilo že sicer omejeno s težo zunanega vpliva. Ministrstvo za industrijo s pravnimi in proračunskimi svetovalci je npr. uveljavilo pri snovanju ustanovitve kooperativ največji vpliv.

Način, kako so bile kooperative uvedene, osvetljuje številne resne slabosti pristopa IWC do delavskega nadzora. Prvič in najočitneje, organ, ki izraža nepopustljivo zavezanost delavskemu nadzoru, s servilnostjo, ki jo kaže do delavskih voditeljev s podobnimi nazori, v tem primeru do Tonyja Benna, nam vsiljuje misel, da bi bil IWC ravno tako zadovoljen s hagiokracijo kot z delavsko demokracijo. (Hyman, 1974, 265-269). Servilnost se je razširila do vseh tistih, ki so pomagali kooperativam ter do sindikalnih uradnikov, ki so bili aktivni v fazi oblikovanja. Koristno bi bilo, da bi ponudili delavskim voditeljem, ki so bili nenehno pod pritiskom kapitalističnega tiska, močno moralno podporo, namesto da osredotočajo nanje izključno ideje in aktivnosti neposrednih proizvajalcev. Reorganizacija ladjedelniške industrije in rezultirajoč prodor UCS sta boleče opomnila Benna na problem korporatizma: »Mislim, da bi bilo pametno (...), da bi bili pripravljeni na nevarnost korporatističnih rešitev, organiziranih na vrhu, kar bi sicer mnogi torijci želeli (...) prihajajoča laburistična vlada ne bi mogla in ne bi smela razmišljati o svoji industrijski politiki enostavno tako, kaj lahko stori laburistični minister na svojem položaju, temveč v smislu partnerstva med sindikalnim gibanjem in laburistično vlado (...) Ko smo začeli s prvimi eksperimenti delavskih kooperativ, ni bilo dovolj odločnosti za ohranitev partnerstva med vlado in sindikatom.« (1976, 72-76). Žal se zdi, da se Benn ne zaveda, da v industrijski politiki morda zgolj zamenjuje desni korporatizem (voditelji države in kapitala) z levim korporatizmom (voditelji države, kapitala in sindikatov). (Kot meni Panitch: korporatistična paradigma konotira »politično strukturo v okviru razvitega kapitalizma, ki združuje organizirane socialno-ekonomske proizvodne skupine preko sistema reprezentacije in kooperativne medsebojne interakcije na nivoju vodenja ter preko sistema mobilizacije in družbenega nadzora na nivoju množice.« (1977, 66). Res je, da je bil Benn previden in je imel obsežna pogajanja s sindikalnimi predstavniki iz Meridena, Kirkbyja in Glasgova ter da je v primeru KME dejansko izključil direktorja prejšnje družbe iz pogovorov. Vendar je bila participacija proizvodnih delavcev pri odločitvah, ki zadevajo oblikovanje njihove kooperative, kratkotrajna ter formalna in v primeru KME popolnoma nominalna. Obžalovanja vredno dejstvo je, da bo morala IWC šele spoznati, da se birokratski proces začneja pri organizaciji sindikalnih predstavnikov.

Naslednja slabost pristopa IWC je poudarek na parlamentarni dejavnosti, ki naj zagotovi reforme za razvijanje delavskega nadzora. V tem primeru so se vsakršne militantne orientacije k nacionalizaciji pod delavskim nadzorom usmerile k pragmatizmu bolj neposredno izvedljivih oblik kooperacije. Ken Coates se je zavedal, da tačas kooperativ ni moč obravnavati zunaj splošnega delavskega boja: »V splošnem, gibanja za ustanavljanje kooperativnih tovarn ni mogoče evaluirati zunaj konteksta delavskega gibanja, ki to ustanavljanje spodbuja. Če so proizvodne kooperative, v dinamičnem kipenju

militantnost l. 1974. Kar zadeva bolj praktične dosežke kooperativ: KME in Meriden sta priskrbeli delo 700 delavcem, ki bi sicer ostali brezposelni; širši javnosti so pokazale, da je možna organizacija večjega obsega, strukturirana kot delavska kooperativa. Tako je bila za demoralizirane delavce, ki so doživeli razočaranje, ko so spoznali, da njihove kooperative ne nudijo izhoda iz negotovosti in izkoriščanja kapitalizma, poglavitna izkušnja negativna: stroge omejitve postavljene reformam, ki so dosegljive na nivoju podjetja v okviru tržnega gospodarstva.

(Nadaljnjo analizo treh kooperativ vsebuje delo P. Clarka, 1978.)

IWC še ni ocenil obsega katastrofe, ki so jo doživeli kooperative. V glavnem je omejil svoj komentar o njihovih izkušnjah na obsojanje odpora, ki so ga pokazali vladni uradniki do obstoja kooperativ. Ko so izšla številna poročila v zvezi z demokratičnimi slabostmi kooperativ, vključno poročilo svetovalcev uprave, ogorčenimi nad šefi KME, je Coates lahko verbatim ponovil svojo sodbo, da so kooperative »predpisovale strogo participativno demokracijo.« (1981, 140). Ko IWC operira s podobnimi napačnimi domnevmi, trdi, da je rešitev problema preprosto le izvolitev močnejše laburistične vlade in navdušeno izvajanje še večjega števila kooperativnih eksperimentov, brez aдекватne ocene vzrokov za neuspeh prejšnjih poskusov. Osredotočenje IWC na kooperative in druge oblike industrijske demokracije sistematično odvraca pozornost od dominacije nacionalnega in internacionalnega kapitala na svetovnem trgu in od pomembnosti industrijskega boja za dosego družbene lastnine in planskega gospodarstva. (Razprava, ki sta jo nedavno grobo obnovila Scargill in Kahn, 1980). Demokratično centralno planiranje in decentralizirano izvajanje le-tega sta lahko daljni in kompleksni cilj, vendar podpora industrijski demokratični shemi, ki integrira delavske predstavnike v obstoječe strukture nadzora, ali kooperativam, pogreznjenimi v tržno gospodarstvo, omenjeni cilj le malo približa. Pozornost bi morala biti usmerjena prvenstveno k vprašanju, kako delavski boj v podjetjih večjega obsega, ki v gospodarstvu dominirajo, lahko doseže in pripelje do sistema odgovornega in demokratičnega nadzora v okviru družbene lastnine. Ozreti se, kot Coates, na nepriljubljenost nacionalizacije, v upanju da so kooperative bolj priljubljena alternativa, pomeni izogibati se problemu. Poudarjati, da je nacionalizacija sinonim za racionalizacijo in eliminacijo delovnih mest, pomeni zanemarjati dejstvo, da bodo iste ekonomske sile, ki povzročajo masovni presežek delovne sile v nacionaliziranem sektorju, vsilile podobno usodo kooperativam, verjetno bolj nenadno, z manjšimi možnostmi za izhod. (1981, 147-157). Coates priznava, da kooperative bolj ustrezajo lokalnim iniciativam manjšega obsega, ki temeljijo na družbenem planiranju za potrebe skupnosti. Vendar IWC ostaja zavezan stališču, da naj bi boj proti odvečni delovni sili, ki je povzročil militantne zasedbe, pripeljal do ustanavljanja delavskih kooperativ. (Coates, 1981, 113). Pokazalo se je, da ta usmeritev vključuje potencialno katastrofalne posledice in je daleč od uspešne formule za socialistični napredek. Socialistično združenje za okolje in vire - Socialist Environment and Resources Association (SERA) je postavilo v ospredje bolj koherentno strategijo vloge kooperative v socialistični preobrazbi. SERA si je naložilo dolžnost, da reagira na akutne probleme brezposelnosti v propadajočih mestnih jedrih in razseljenih podeželskih področjih, tako da spodbuja iniciative za ustanavljanje kooperativ manjšega obsega, ki naj zadovoljijo lokalne potrebe ter se pri tem poslužujejo družbeno odgovornejše tehnologije in ponovno vgrajujejo v delovni proces strokovno znanje in spretnost. »Na ta način so privabili nazaj izseljeno generacijo, lastništvo, družbeni nadzor in ponovno investiranje imetja tistih, ki so ga ustvarili. Poskrbeli so, da je dobilo veljavo zadovoljevanje lokalnih potreb in ne zgolj maksimiranje vračila na vloženi kapital. To je v bistvu politična odločitev, ki izraža prepričanje, da ljudje lahko sami rešujejo svoje težave, če so le ustvarjene ustrezne razmere za to. Omenjena odločitev je prav tako socialistična v tem, da potrjuje potrebo po družbenem planiranju in nadzoru...« (SERA, n. d. 1-6) Kooperativni projekti, s katerimi ukvarja SERA, so v veliki meri financirani s strani lokalnih oblasti ali države v programih Urban Aid, JCP ali STEP. Čeprav SERA vstraja na tem, da naj bi nadzor vršili člani kooperative, naj bi bilo odzivanje na potrebe skupnosti pomemben faktor pri pridobivanju sredstev iz omenjenega vira. Politične in ekonomske vezi med kooperativami bi lahko pomenile začetek oblikovanja netržnega sektorja, ki bi ga koordinirala lokalna Agencija za razvoj kooperativ (Co-operative Development Agencies - CDAs), kot trdi Taylor:

»Idejo kooperative so obravnavali vedno za nekaj več kot zgolj metodo za ustanavljanje podjetij. Ukvarja se s transformacijo družbe preko spreminjanja nadzora nad ekonomskimi aktivnostmi. Je oblika praktičnega socializma. Lokalne CDAs lahko povezujejo kooperative, tako da le-te podpirajo druga drugo, trgujejo med seboj, si pridobijo večjo neodvisnost od privatnega trga in razvijajo širšo zavest o nujnosti družbene odgovornosti in odgovornosti za okolje.« (n. d., 2)

Aktivisti SERA se zavedajo političnega neuspeha komercialno usmerjenih kooperativ: »obstajajo oblike kooperativ, ki motivirajo svoje člane s povečevanjem njihovega posameznega vložnega kapitala (...) kooperative, ki temeljijo zgolj na nujni po akumuliranju kapitala, ne bodo delovale kot metoda spreminjanja sistema privatnih podjetij.« (Taylor, n. d., 9). Posebna pozornost se posveča izbiri ustreznih alternativnih proizvodov in tehnologij, ki so bolj odgovorne do družbe in okolja: alternativni energetske sistem, trajni viri, prede-

lava hrane in pijače v manjšem obsegu, recikliranje odpadnih surovin, predelava naravnih surovin. Povezava SERA s Centrom za alternativno tehnologijo (Center for Alternative Technology) je pripeljala do aktivnega sodelovanja pri razvijanju možnosti alternativnih delavskih načrtov za koristne proizvode, posebno še načrtov delavcev Lucas Aerospaceja. Čeprav so do sedaj zabeležili v proizvodnem sektorju majhen uspeh pri aplikaciji ambicioznejših alternativnih proizvodov in tehnologij, je filozofija SERA do določene mere upravičila svoj namen, kar je očitno v občutnem naraščanju uslužnostnega sektorja: grosistične trgovine z živili, alternativne knjigarne, tiskanje ter izdajanje in druge obrti. Čeprav v zvezi z omenjenimi alternativnimi poskusi še vedno obstaja konotacija underground subkulture, ima vsako mesto vsaj nekaj trgovin, ki ponujajo blago in usluge, ki so bile prvotno praktično nedostopne. Videli bomo, če je to gibanje sposobno obsežnejšega razvoja ali če bo nadaljevalo z zadovoljevanjem potreb manjšine.

Problemi s pristopom SERA vključujejo poudarek na direktni demokraciji, ki omejuje podjetja do najmanjše možne mere. Kakor pri drugih manjših podjetjih, je stopnja neuspeha precej visoka, kar bi povečalo napetost med političnimi ideali in nujno po obstanku. Ko se ljudje, ki naj bi transformirali družbo, ukvarjajo s poslovnimi zadevami, često ugotovijo, da niso transformirali družbe, temveč so postali transformirani sami. Bolj specifična kritika vključuje tudi neuspešno tesnejšo povezavo s sindikalnim gibanjem. Navdušeni zagovorniki kooperativ često skušajo vsiliti koncept brez pravega ozira na implikacije za sindikalno gibanje. Tako je SERA predložila akcijski načrt, ki vsebuje Intenzivne razprave z delavskim gibanjem, ki naj pripeljejo do politične odločitve o ustanavljanju kooperativ. (n. d., 8) V končni analizi, četudi še tako stimulativen in domselni, se zdi futuristični idealizem programa SERA precej oddaljen od vsakodnevnega boja povprečnih delavcev.

Pod vplivom pesimizma S. in B. Webba je bila laburistična stranka tradicionalno previdna v svojem odnosu do koncepta kooperativ. V odgovoru na naraščajoče zanimanje za kooperative v letih 1974 - 1979 je laburistična vlada ponudila zgolj nominalne koncesije. (P. Clarke, n. d.) Vendar je kot odgovor na resolucijo, ki je bila sprejeta na letni konferenci laburistične stranke l. 1979 in v kateri so zahtevali od Nacionalnega izvršnega odbora (National Executive Committee - NEC), da predloži poročilo »s splošnim pregledom načinov, ki bi z njimi prihodnji razvoj kooperativ lahko prispeval svoj delež k cilju laburistov, t. j. družbeni nadzor in plansko gospodarstvo,« delovna skupina NEC pripravila predloge, ki ponujajo »drznejši pristop« k spodbujanju delavskih kooperativ. V spoznanju, daje pretvorba propadlih privanih podjetij najslabša možna zapuščina za novo ustanovljeno kooperativo ter da se v številnih drugih okoliščinah, kot n.pr. prevzem ali restrukturiranje, delavci soočajo z odvečno delovno silo, pojavom, ki se mu je težko upreti s konvencionalnimi sredstvi, je skupina predlagala dramatično alternativo:

»Ključni princip našega novega pristopa je zelo enostaven: če se delavci v privatnem podjetju odločajo, da želijo preoblikovanje svojega podjetja v delavsko kooperativo, naj bi imeli z zakonom določeno pravico, odvisno od pristanka vlade in pogojev, ki jih navajamo spodaj, da si pridobijo aktivno podjetja in če je potrebno, finančno podporo za ta namen.« (Labour Party, 1980, 22)

Poročilo je začrtalo enostavno proceduro, s pomočjo katere delavci lahko preoblikujejo svojo družbo v kooperativo: pripravili naj bi predlog in ga predložili načrtovalnemu Svetovalnemu odboru za razvoj kooperativ (Cooperative Development Advisory Board - CDAB),, uradni pooblaščenec bi prevzel nadzor nad aktivno podjetje, medtem ko bi CDAB ocenjeval učinkovitost projekta. Če bi bilo priporočilo CDAB pozitivno, bi bila delavcem dodeljena finančna pomoč, kupljena bi bila aktivna podjetja. Vsoto 100 milijonov funtov na leto bi

DER RICHTER

MINISTERPRÄSIDENT GÖRING

DER GERICHTET!

namenili CDAB v ta namen, hkrati z nadaljnimi znatnimi javnimi subvencijami Kooperativni investicijski banki (CO-operative Investment Bank) kot kompenzacija za odklonilen odnos privatnih finančnih institucij do kooperativ. Na tej osnovi je načrtovana impresivna ekspanzija kooperativnega sektorja:

»V tem trenutku predstavljajo kooperative v tej deželi zanemarljiv delež ekonomskih aktivnosti, celo v sektorju majhnih podjetij. Upamo, da bi lahko čez desetletje delavske kooperative šteje najmanj 5% celotne industrijske in komercialne aktivnosti. Če bi dosegli tako visok delež, bi bilo britansko gibanje kooperativ skoraj 5 krat večje od relativne velikosti italijanskega gibanja, torej daleč največje v Zahodni Evropi. Večja ekspanzija kooperativ bi tako igrala pomembno vlogo v načrtovani regeneraciji britanske industrije pod laburistično vlado.« (1980, 31).

Omenjeni predlogi so izredno zanimivi. Prvič bi se zgodilo, da bi laburistična vlada podpirala izvenparlamentarno industrijsko akcijo delavcev, kajti v preteklosti je laburistična vlada skušala sistematično zatreti in omejiti podobne akcije. (Lahko se vprašamo, ali bodo delavcem podobno dovolili, da zahtevajo nacionalizacijo pod delavskim nadzorom?) Vendar imajo zgodovinske izkušnje streznitveni učinek: predlogi CDAB za spodbujanje kooperativ spominjajo na Nacionalni odbor za podjetja (National Enterprise Board), ki je bil načrtovan z namenom, da regenerira velike sektorje britanske industrije. Ostro nasprotovanje privatne industrije, denarništvu, uprave in državne upravne službe implikacijam CDAB za privatno industrijo, bi zelo verjetno pripeljalo do odstopa laburistične vlade, soočene z

ekonomsko dezorganizacijo in sabotažo ter do nevtraliziranja CDAB na podoben način kot je bil NEB reduciran na status majhne trgovske banke. Temeljni problem v zvezi z CDAB, kakor tudi s splošno Alternativno ekonomsko strategijo (Alternative Economic Strategy), katere del predstavlja, je dejstvo, da preveč zaupa v možnost spremembe, ki bi bila plod parlamentarne akcije ter podcenjuje ovire, ki jih nacionalni in internacionalni kapital postavlja političnemu procesu in ekonomski strukturi. Čeprav predlogi CDAB potencialno lahko prispevajo k hitro razvijajočemu se in integriranemu kooperativnemu sektorju, – »koherentno in politično osveščeno gibanje delavskih kooperativ«, je v praksi bolj verjetno, da bodo zgolj nezaželena in izgubarska podjetja spremenjena v kooperative. V tem kontekstu bi delavci verjetno ugotovili, da so njihova podjetja skoraj tako izolirana in ranljiva kot tri kooperative, ki jih je ustanovil Benn. Ker bi delovala v okviru tržne ekonomije, bi doživela podobne nenehne pritiske in velika razočaranja kar zadeva mezde, pogoje, delitev dela, organizacijo in nadzor. Simplistični konstitucionalni načrt, ki ga ponuja poročilo, dejansko ne bi priskrbel potrebnih zaščitnih mehanizmov, s katerimi bi se postavili po robu tako močnim antidemokratskim vplivom, preostanejo torej le pobožne želje: »Predvsem zaradi dejstva, da so kooperative demokratične, nadzorovane na osnovi principa »en član »en glas«, ponujajo možnost za maksimalno participacijo svojega članstva.« Kar zadeva težavno in kompleksno vlogo ki so jo morali odkriti sindikati, ko so skušali delovati v kooperativah, je poročilo prav tako simplistično:

»V bistvu potreba po sindikatu ne bo eliminirana, kajti

širjenje delavskih kooperativ bo postavilo prav tako pomembne zahteve po aktivnosti le-tega in sicer v zvezi s pogajanjem o mezdah in pogojih, razreševanjem konfliktov v kooperativi in zatopanjem interesov delavcev – članov. Na ta način bi sindikat zagotovil interno demokracijo in varoval interese posameznih delavcev.« (1980, 29)

V zaključku, naj si bo še tako inspirativen, poročilo laburistične stranke podcenjuje ali ignorira osrednje politične in ekonomske probleme razvoja kooperative v tržni ekonomiji, če si, kakor v poročilu vztrajno trdijo, le-te predstavljajo kot komponento socialistične preobrazbe. Vdajanje naivnemu frazerstvu o kooperativah ne more biti nadomestilo za rigorozno analizo realnih možnosti, kot v:

»Prepričani smo, da kooperativna oblika organiziranja nudi resnično socialistični pristop k ekonomskemu planiranju in razvoju (...) Kooperative nam omogočajo, da prakticiramo socializem v našem obstoječem mešanem gospodarstvu, ne samo to, dajejo nam vedno širši krog delavcev, izkušenih in usposobljenih v samoupravljanju in s praktičnim znanjem, kako pomagati pri širjenju mej socializma. Ne samo, da bodo dobro poznali pomanjkljivosti kapitalizma in privatnega podjetništva, temveč nas bodo varneje vodili z njihovih ofovokov socializma, dokler ne dosežemo obale socialističnega kopna.« (1980, 6)

Zdi se, da bodo v okviru mešanega gospodarstva delavci, ki si prizadevajo za razvoj samoupravljanja, spoznali tudi pomanjkljivosti kooperativizma ter uvideli, da ni bližnjice, ki vodi v socializem.

Prevedla: Zlata Gorenc

Kritična psihologija in FREUDO MARKSIZEM

Darij Zadnikar

I.

V drugi polovici sedemdesetih let se je na Psihološkem inštitutu Freie Universität v Zahodnem Berlinu izoblikovala še ena psihološka šola,² kar samo zase še ne bi bilo, ob že toliko pozabljenih in obstoječih, nič prese- netljivega, če se ne bi deklarirala za marksistično fundirano psihologijo in si samozavestno nadela ime kritična psihologija. Povsem v skladu z marksistično tradicijo razume **kritiko** kot historično umeščanje, zastavi si nalogo, da v historični metodi prebije **videz** primarnosti privatnega individuuma v sekundarnosti družbenosti, ter ji ta vpogled v družbenost individuuma hkrati pomeni **kritiko** meščanskega privatnega individuuma in adekvatnih teorij. K svojim predhodnikom in vplivom prištevajo zlasti L. S. Vigockija, A. N. Leontjeva, P. J. Galperina, ki so v začetkih tridesetih in intenzivneje v petdesetih letih razvili kulturno-historično šolo sovjetske psihologije, kot drugi vir pa zlasti francoskega marksista L. Sève in njegovo delo »Marksizem in teorija osebnosti« (1972).

Takšna zastavitev nosi čisto določeni politični angažma, ki pa kaže na zazrtost čez Berlinske zidove, kar rezultira v ustreznem teoretskem pendantu.

Kritična psihologija kot marksistično fundirana empirična (beri: akademska) psihologija zadene ob freudomarksizem,³ ki prav tako temelji na marksizmu. Dve nezdružljivi psihološki grupaciji se srečata z navidez skupnim imenovalcem, kar spodbudi kritično psihologijo v poskus **preseganja** (Aufhebung) freudomarksizma in psihoanalize sploh. Poskus je zanimiv, ker začrta meje kritične psihologije same.

S kritiko freudomarksizma se ukvarja zlasti Karl-Heinz Braun v svojem delu Kritika freudomarksizma. Prispevek k marksističnemu preseganju psihoanalize.⁴ V tej obdelavi Braun sledeč Sèvovemu zanikanju kakršne koli možnosti zveze med marksizmom in psihoanalizo⁵ v zelo majni meri izpolnjuje nalogo, ki jo zahteva heglovska kategorija preseganja, gre bolj za **oponiranje** močni in raznovrstni tradiciji freudomarksizma. Braun kriti-

John Heartfield in Tristan Tzara, 1935

zira freudomarksizem tako, da ga pobija iz teoremov, ki jih razvije kritična psihologija, tako početje pa je v osnovi nemarksistično, saj se marksizem spopada z ideologijo tako, da jo historično karakterizira.

Kaj ponuja kritična psihologija nasproti freudomarksizmu? Zmožnost predmetnega spreminjanja v družbeni akciji ustvarja na **biloškem** nivoju človeško subjektivnost, zmožnost spreminjanja realnosti. Kot freudomarksizem, tako tudi kritična psihologija pridružuje vprašanju človeške **narave** vprašanje človeškega **bi-**

stva, ki je zgodovinski rezultat in ga individuum mora prisvojiti na svoji naravi. V družbenih razmerjih ležeča izkustvena akumulacija tvori človeško bistvo. Razcep s freudomarksizmom je opazen šele ob vprašanju sistema potreb in nagonne strukture. Pri človeškem sistemu potreb, ki jih glede na bistvo moramo opazovati v sovisnosti s predmetno-kooperativnim spreminjanjem realnosti, se pri kritični psihologiji oblikujeta dve različni vrsti potreb: produktivne in čutno-vitalne potrebe.

Produktivne potrebe so usmerjene na pridobivanje kontrole relevantnih življenjskih pogojev (sem sodijo tudi socialna razmerja), **čutno-vitalne potrebe** pa se ne nanašajo na družbeno zagotavljanje individualnega ohranjanja, ampak se v njih izražajo individualna depri- vatorna in napetostna stanja, za katera je treba poskrbeti s soudeležbo pri družbeni kontroli realnosti, da bi se reducirala (so indikatorji za neposredno ogroženost, prikrajšanje itd.).

Tu je že razvidna različnost od freudomarksizma, kate- rega teoriji nagona in družbeno-individualnega rezave- dnega kritična psihologija zoperstavlja koncept **zavest- noin** kolektivno dejavnega individuuma, hkrati pa na- gonskost vključuje v čutno-vitalne potrebe.

Težava Braunove kritike se je širina in heterogenost freudomarksizma, ki se v tridesetih letih formira od W. Reicha do Frankfurske šole, zato najprej razloči dve veji: eno, ki izhaja iz različnih Freudovih interpretacij vloge nagonov, druga pa ima v svojem jedru zlasti teorijo jezika (A. Lorenzer), jo pa navkljub prevladujoči vlogi med nemškimi levimi psihologijami tu ne bom obravnaval, ker je za kritiko kritične psihologije v tem okviru irelevantna. Braun se najprej usmeri na kritiko H. Marcusea, ki po eni strani najbolj konsekventno vgrajuje Freudovo teorijo nagona (zadnje, »tretjo« ver- zijo) v kritiko meščanske družbe, ter tako rešuje »revo- lucionarne vsebine Freudove psihoanalize«, po drugi strani pa ima širok vpliv na kritično družboslovje šest- desetih in sedemdesetih let.

in s tem dveh »marksizmih«. Poleg kritike, ki gre freudomarksizmu nasploh, se Krovozi očita, da prezre **predmetno dejavnost** kot specifično človeško razmerje, da samo ta individualna zmožnost omogoča družbeno delo, ki pa obenem tvori protislovno enotnost – dejavnost vsaka predmetna aktivnost, delo kot nosilec materialnega zgodovinsko družbenega procesa. Delo in dejavnost implicirata novo razmerje človeka do lastnih potreb. Tako kot je vztrajanje freudomarksizma na naravni podlagi človeškega življenja pravilno, tako je naporno eliminiranje na tej naravni podlagi temelječih zmožnosti predmetnega spreminjanja sveta v kolektivni akciji, kar rezultira v predmarksovski materializmu, oz. psihološki biologizem. Ta psihološki biologizem vodi v idealistično teorijo osebnosti, kjer je podružbljanje notranje narave reducirano na internaliziranje družbenih norm. Praktično privzemanje stvarnih in osebnih predmetnih pomenov je smoter individualnega razvoja, in le na tej podlagi ohranijo »norme« svoj individualni pomen, kar ustreza dejanski nalogi, da je treba genezo in funkcijo družbene zavesti v zadnji konsekvenci izpeljati iz ekonomskih razmerij družbene formacije. Na podlagi teh, največkrat Holzkampovih teoremov, se Krovozi očita dualizem bioloških in duševnih procesov, ki vodi v idealizem. Krovoza naj bi vsa množino psiholoških ravni, ki se pojavijo ob kapitalističnem delovnem procesu (kot enotnost delovnega in uvrednotovalnega procesa), reducirala na vprašanje potreb, ki jih spet zaobjame le v pasivni, dani formi in ne v aktivni, zavestno spreminjajoči se funkciji, kar ne dopušča niti adekvatnega razumevanja pomena kapitalističnega mezdnega dela za razvoj osebnosti, niti same potrebe v svoji specifični konkretno zgodovinski podobi. Tudi pri Krovozi se nahaja staro Freudovo in freudomarksistično zoperstavljanje individua potreb in odrekajoče se družbe, četudi je družba tu pojmovana bolj konkretno, kot blago producirajoča družba, vendar hkrati pomanjkljivo, ker se podružbljanje reducira na menjavo.

Holzkampov krog zavrača ta psihoanalitični vzorec represije. Dejavnosti, ki ne prispevajo k razširjanju družbene in s tem tudi individualne življenjske kontrole, ter ne vodijo k višji meri zadovoljevanja produktivnih in čutno-vitalnih potreb, se ne privzemajo **motivirano**, potrebna je zunanja (v kapitalizmu redko) ali notranja prisila. Krovozi se očita ekonomizem in negiranje menjave funkcije podružbljanja individua. Kritična psiho-

logija trdi, da je družbenost dana individumu že od začetka. Predstavo o množstvu neorganiziranih privatnih posestnikov, ki jih podružblja menjava, kritična psihologija diskvalificira kot romantično kritiko kapitalizma. Glede same marksistične teorije je kritična psihologija zelo navezana na krog revije Das Argument in zlasti na W. F. Hauga. Pri kritiki freudomarksizma in zlasti Krovoze uporablja njegova teoretska soočenja s krogom nemških marksistov, ki imajo v ospredju zanimanja logiko Marxovega »Kapitala« (P. Ruben itd.).

IV.

Zaradi svojega dogmatskega razumevanja dela, povsem v skladu z realističnimi cilji, kritična psihologija ne samo, da ni zmožna preseči freudomarksizma, temveč nam ne odgovori na osnovno vprašanje o posredovanju med ekonomsko strukturo družbe, ki jo karakterizira vrednostni zakon, in individualno zavestjo.

Kot je kritična psihologija predvsem na primeru Marcuseja odkrivala slabosti freudomarksizma, je bilo tu na primeru posredovanja med ekonomsko strukturo družbe in psihologijo osebnosti moč razkriti pomanjkljivosti kritične psihologije.

Kritična psihologija upravičeno pokaže na nezdgovinsko pojmovanje nagonske strukture osebnosti pri Freudu ter polovičarstvo zgodnjega freudomarksizma, ki sicer historizira razmerje osebnosti do realnosti, samo nagonsko strukturo pa pusti bolj ali manj nedotaknjeno. Sodobni freudomarksizem presega to slabost tako, da poveže formiranje nagonske strukture s temeljnimi družbenimi formami kapitalizma.

Tukaj kritična psihologija zanika pomen blagovne **menjave** kot principa podružbljanja individuumov, ter se zavestno odreče Marxovemu pojmovanju tega vprašanja⁹ v korist dogmatskemu in ahistoričnemu pojmovanju dela. Zaradi tega se kritični psihologiji primeri tisto, kar je očitala freudomarksizmu: oblikuje spekulativni model osebnosti.

Marxu je individuum rezultat in polje, kjer se zastruje družbena protislovja, torej protislovja kapitalistične blagovne produkcije. Od menjave ga analiza pripelja do individuum, od tod pa v kritiko abstraktnega individuum, iluzije o njegovi neodvisnosti, ki je le izraz tistega procesa, ki ga poznamo kot blagovni fetišizem.

Analiza modificiranja človeške nagonske strukture in psihičnega aparata v poteku zgodovinske produkcije in reprodukcije družbe pri Freudu ni bila naslonjena na konkretna razmerja kapitalizma. Ker manjka, je torej analiza zgodovinskosti družbene strukture nagonov in potreb z ozirom na zgodovinskost blagovne produkcije. Če je po Marxu »oblikovanje petero čutov delo celotne dosedanje svetovne zgodovine«, ¹⁰ potem velja to tudi za oblikovanje nagonske strukture. Tudi »psihičen aparat« (Freud) je rezultat »dela cele dozdajšnje svetovne zgodovine«. Razviti dialektiko med strukturo družbene produkcije in reprodukcije in tej ustrežajočo družbeno strukturo potreb in nagonov je metodično edina pot, da bi se družbeno in zgodovinsko relevantna vsebina Freudovih kategorij razkrila iz njihovih biologističnih in etnocentrističnih lupin.

Del sodobnega freudomarksizma (P. Brückner, A. Krovoza, D. Duhm, M. Schneider itd.), četudi na različnih področjih in z različnimi znanstvenimi konsekvencami, sledi tej osnovni nalogi presejanja psihoanalize z večjim uspehom kot je to zmožel K.-H. Braun, ki mu spregledanje pomena blagovne menjave onemogoči razumevanje posredovanja med ekonomsko strukturo in osebnostno strukturo ter njeno psihologijo.

Opombe:

¹ Članek je fragmentiran iz nekoliko širše istoimenske razprave.

² Klaus Holzkamp, Ute Holzkamp-Osterkamp, Karl-Heinz Braun itd.

³ Termin »freudomarksizem« ne more izražati neke posebne psihološke šole, pokriva le različne avtorje, s katerimi se spopada K.-H. Braun, ker marksizmu pridružujejo psihoanalitične teoreme.

⁴ K.-H. Braun, Kritik des Freudomarkismus – Zur marxistischen Aufhebung der Psychoanalyse, Studien zur Kritischen Psychologie, 12. zv. Köln 1979.

⁵ L. Sève, Psychoanalyse und historischer Materialismus, W. Friedrich, Kritik der Psychoanalyse und biologistischer Konzeptionen, Frankfurt na Maini 1977, 11.

⁶ Gre za obdobje, ki ga omejujejo predvsem deli Dialektični materializem in psihoanaliza (1929, prevedeno 1934!) in Masovna psihologija fašizma (1933).

⁷ Npr.: bolezen kot **orožje** v Sozialistische Patientenkollektiv Heidelberg.

⁸ K. Marx, Nemška ideologija, MEID II, 18.

⁹ Za primer samo nekaj strani iz Grundrisse ...: 74, 75, 76, 111 itd., Dietz Berlin.

¹⁰ K. Marx, Pariški rokopisi 1844, MEID I, 339.

PSIHIATRIJA

(II)

GOSPOSTVO in

Politično posluževanje psihiatrije na zahodu in vzhodu

Erich Wulff

4. 6 DOKUMENTACIJA ZNANIH PRIMEROV

Vendar pa najpomembnejše vprašanje meri na to, če, v kakšni meri in v kakšnih oblikah se v SSSR vrši psihiatrična internacija iz političnih razlogov. Ob zelo različnejših se številčnih podatkih, ki verjetno obsegajo tudi čisto različne posamezne primere, ne preostane nobena druga pot, kot skrbno predelati nekaj znanih izčrpnih pripovedi bolnikov.⁵⁸

4. 6. 1 Fajnberg

V. Fajnberg, rojen leta 1931, je bil eden od demonstrantov proti intervenciji Varšavskega pakta v Pragi. 25. 8. 1968 je bil prijeto na Rdečem trgu v Moskvi in obtožen zaradi ravnanja proti § 190,1 in 190,3 kazenskega zakonika RSFSR. Potem, ko ga je komisija izvedencev Inštituta Serbskij proglasila za neprištevnega, je bil poslan v posebno psihiatrično bolnišnico. Iz ekspertize je razvidno, da je bil Fajnberg prvič zdravljen zaradi shizofrenije l. 1945. Postal naj bi nespečen in nemiren in naj bi pojedel svoje lastne iztrebke. L. 1947 je bil v Moskvi zdravljen z elektrošoki, istega leta pa je bil v leningrajskem inštitutu Bechtereve, ponovno zaradi shizofrenije. L. 1953 so mu postavili na inštitutu Bechtereve diagnozo psihopatije na organski podlagi, vendar brez nevrološkega izvida. L. 1957 je bil prijeto v vinjenem stanju zaradi »huliganstva« in ocenjen kot forenzičen. Ugotovili so psihopatijo na organski podlagi in

Fajnberga proglasili za kazensko neodgovornega. Obsojen je bil na eno leto »kazenskega dela na delovnem mestu« pri 25% manjši mezdi.

Fajnberg, po poklicu tovarniški delavec, je kljub svojim psihičnim boleznim opravil maturo na večerni šoli in l. 1968 sklenil univerzitetni študij angleške literature z oceno »odlično.« Nazadnje je delal kot vodič v muzeju. V ekspertizi Inštituta Serbskij, ki je bila naročena l. 1968, se diagnoza shizofrenije opira na to, da je Fajnberg »čustveno neuravnovešen«, da v nobenem pogledu ne izraža skrbi za svojo lastno usodo, pa tudi za usodo svojih staršev in svojega sina ne, da prekinja pogovore z razposajenim smehom, da strastno diskutira o abstraktnih temah, posebno o socialnih reformah v zvezi s študijem klasikov marksizma – leninizma. Kritika njegovega vpričnega stanja in preteklih psihoz je nezadovoljivo izoblikovana. Akutna psihoza naj bi pri njem zapustila čustvene in mišljenjske motnje kot »procesualne simptome.« Te psihične spremembe naj bi se vršile hkrati z navzven normalnim obnašanjem.

V povzetku bomo morali reči, da je Fajnberg – če je strokovno mnenje prav referirano – od svoje pubertete naprej prestal več psihotičnih – verjetno shizofrenih epizod, – kljub temu pa je zmožel ob svojem delu in večernih tečajih položiti maturo in končati visokošolski študij. To je močan ugovor proti kaki globoki shizofreni

vat, z njim vred pa kopica sodobnih jugoslovanskih ekonomskih eminenc, je prav organizacijski princip, ki odgovarja kapitalistični organizaciji produkcije, ki je v svetovnih okvirih zgodovinsko že *passée*. Če bo prišlo do t. i. prestrukturiranja jugoslovanske ekonomije in to ne samo po tem, kaj se bo produciralo, temveč tudi kako se bo produciralo, bo ključni spopad v neposrednem produkcijskem procesu in sicer v organizacijskem smislu šel na liniji TOZD-SOZD, kjer bo tehnokratsko koncepcijo koncentrirano izražala vodilna struktura SOZD-a in kjer bo samoupravno pozicijo koncentrirano izražal, tako kot do sedaj, TOZD. V tem primeru bo še kako pomembna tudi poslovna iniciativa delavcev v procesu kontrole na novo utemeljene osamosvojenе poslovne funkcije. Sicer pa razvoj velikih jugoslovanskih korporacij kaže v to smer. Dokaz za to je tudi zgolj na prvi pogled paradoksalna nevmešanost vodilnih SOZD-ovskih struktur v aktualno gonjo proti TOZD-om. Prepričan sem, da zaradi tega, ker so prav te nosilke nove naprednejše strategije kapitala, ki bodo povezovalе manjše fizično ločene in razpršene, ekonomsko samostojne subjekte, brez sedaj potrebnih vmesnih stopenj, kot so to DO. To jim omogoča razvoj informatike in z njo povezana nova upravljalna tehnologija.

V tem smislu B. Horvat ni več zagovornik tehnokracije v celoti, za kar smo ga proglasili, temveč še slabše, nekakšne balkanske variante self-made direktorjev, ki se ne naslanjajo na znanost, kar kaže aktualen položaj znanosti pri nas, niti na sodobne razvojne grupacije, kar kaže aktualen položaj razvojnih oddelkov v naši ekonomiji, temveč na mojstre in tehnike ter zaostalo jugoslovansko ekonomometrijo in teoretično knjigovodstvo. Na tej točki je Kardelj iz obeh ozirov, tako historičnega kot ekonomskega, daleč produktivnejši in v skladu s spopadi, ki šele prihajajo.

Sploh B. Horvat v tistih točkah, ko se veže na aktualno jugoslovansko situacijo, predstavlja tisto strujo, ki po malem vleče nazaj. Posebej to prihaja na dan v razpravah o političnem sistemu. Vsaj v dveh točkah. Najprej v točki odnosa do t. i. organiziranih socialističnih sil, katere v svojem samoupravnem modelu ali popolnoma ignorira ali pa označuje za vir osnovnega »zla«. Brez resne analize mu predstavljajo blok dogmatizma in nazadnjaštva. Kar je po mojem točno, je, da ti organizirani subjekti političnega sistema, posebej ZK, predstavljajo zgolj organizacijski okvir, sicer historično obremenjen organizacijski okvir, kjer je ta pozicija možna. Toda možna je tudi drugače. Pa tudi realizira se drugače. In drugič, spopad med, recimo vulgarnim za in proti samoupravljanju poteka prav tako znotraj teh organizacij. Gre preprosto za prej opisano dihotomijo, za politično artikulirano dihotomijo, torej za proces, ko delavski razred reproducira svoje lastno razredno nasprotje, tudi v svoji lastni »zgodovinski« organiziranosti, toda hkrati se proti tej osamosvojenosti znotraj njih bojuje. Če se te organizacije marsikomu zde kot antisamoupravni dogmatski blok, je to samo zaradi tega, ker se v njih z vso silovitostjo in z vso politično jasnostjo kaže stvarni, splošni položaj delavstva pri nas in ne zaradi tega, ker je ta položaj še posebej slab prav v teh organizacijah. Če v tem lahkotnem redukcionizmu deluje še moralizem starih idealov absolutne svobode, potem je stvar toliko slabša. Če kje, potem tu odpove metoda modelov. Potrebna je precizna analiza obstoječega, ki pa je v Horvatovi knjigi ni.

In drugič je to vprašanje federacije. B. Horvat nasprotuje procesom dezintegracije moči v federaciji. Analogno s socialističnim podjetjem postavlja na isti način Jugoslavijo v svetovni prostor. Po njegovem je samo na tem nivoju možno organizirati osamosvojeno »poslovno funkcijo«. Organizacijski okvir je star in seže tja v 60. leta. B. Horvat se zavzema za federalni sklad za razvoj oz. stari investicijski sklad.

»Banka sama ne mora biti jako efikasna, ali zajedno s razvoj-

nim fondom ona može postići zadivljujuće rezultate. Fond nadopunjava monetarne operacije banke stabiliziranjem investicija, agregatne potražnje, platne bilance i onih cijena čije promjene su posljedica strukturnih disproporcija. Gledano na dugi rok, fond je odgovoran za postizanje željene stope rasta. Aktivnosti fonda zamjenjuju fiskalnu politiku, koju je tradicionalno provodilo ministarstvo financija. Ta je politika općenito tako tijesno povezana s budžetskom politikom da teorijska analiza ne uspijeva da ih razlikuje. A ipak, razlika je sasvim očita. Budžet je sredstvo kojim se planirane aktivnosti državne administracije i različitih javnih službi financiraju iz planiranih izvora. Stabilizacija, razvoj i preraspodjela dohotka su izvanbudžetske aktivnosti i pripadaju fiskalnoj politici. Od te tri aktivnosti prve dvije može obavljati fond, a treća je isključivo u nadležnosti skupštine.

Ako se razvojni fond uspostavi kao posebna investicijska institucija, moraju se ispuniti određeni uvjeti. Fond ne može uvesti nove poreze ili mijenjati poresku progresiju i općenito, ne može utjecati na raspodjelu dohotka između društvenih skupina ili dijelova privrede. No, on može mijenjati dodatne poreze da bi izjednačio agregatnu potražnju i ponudu. Fond djeluje unutar granica društvene funkcije blagostanja koje određuje skupština. Fond odgovara za stabilnost i rast pod uvjetima efikasnosti Paretovog tipa. Cilj je povećati rast bez poremećaja u raspodjeli. Teoretski, taj cilj nije sasvim nedvosmislen i u praksi se odstupanja ne mogu izbjeći. Ali situacija nije bitno drugačija od one u monetarnom području gdje je narodna banka općenito prihvaćena kao nezavisna monetarna vlast.

Fond može ispuniti četiri skupine ciljeva: provođenje investicijskih programa, kratkoročno investiranje u obrtna sredstva za posebne svrhe, vođenje subvencija i kompenzacija, djelovanje na agregatnu potražnju i ponudu (apsorpcijom viška i deficitarnom potrošnjom koji zamjenjuju prijašnje budžetske viškove i manjkove). Investicije se financiraju iz otplata zajmova, od određenih poreza i posudbom različitih vrsta.

U organizacijskom smislu, fond nije poslovna institucija nego institucija za formuliranje politike; on je financijska, a ne administrativna institucija. Konkretno upravljanje zajmovima prepušteno je komercijalnim bankama, a administrativni poslovi oko poreza prepušteni su sekretarijatu za financije. Kratkoročna ekonomska politika zahtijeva tijesnu kooperaciju tih institucija. Sekretarijat za financije priprema budžet, fond godišnje programe intervencija, a banke predviđanja o financijskim tokovima. Administrativni budžet, interventni investicijski program i predviđanja financijskih tokova predstavljaju tri komponente razvojnog plana. Godišnji planovi predstavljaju operativno razbijanje srednjoročnog plana koji priprema zavod za planiranje.«

Na ta način se Horvat pridružuje tistim, ki želijo jugoslovansko ekonomijo integrirati na etatistični način. Ne gre seveda za tisti klasični etatizem s centralno-plansko komisijo v svojem središču, temveč za etatizem modernejšega tipa, kjer se državne institucije skozi kreditno politiko pojavljajo kot usmerjevalci akumulacije kapitala. Če izvzamemo funkcioniranje primarne emisije, potem v aktualni jugoslovanski situaciji obstaja samo še en recediv »zlatih centralističnih časov«, tj. sklad za hitrejši razvoj nerazvitih. Njegovi uspehi v »razvojni« politiki nerazvitih republik in SAP Kosovo govorijo dovolj sami po sebi. Edino kar je uspešno razvil, je bila lastna administracija, moč tiste, ki ga je ustvarila in pa dominacijo birokratskih struktur, ki so v nerazvitih republikah in na Kosovu distribuirala njegova sredstva. Kosovski primer kaže, kam pelje ta zdrava »makroekonomska logika« »razvojnih« skladov. B. Horvat o tem seveda modro molči.

Kljub povedanemu lahko vztrajamo na uvodni trditvi, da je avtor ponudil zanimivo branje, ki mogoče dolgočasi v tistih poglavjih, ki govorijo o morali in pa zverženi antropologiji osnovnih človeških potreb in želja.

Na koncu še nekaj osnovnih podatkov. Knjiga je izšla pri založbi Globus v Zagrebu v 1984, v angleškem originalu (?) pa že l. 1982. Obsega 431 strani teksta in 118 strani opomb ter imenskega in stvarnega kazala. Razdeljena je v štiri dele in Post scriptum, ki obsegajo 20 podpoglavij. Njena cena je bila v predplačilu 1750. din, na prostem trgu pa velja celih 2500 din. Torej branje za globoke žepe in udobne fotelje.

Kazalo

- 2 Rdeča zastava - Die rote Fahne
- 3 Martin Spence / Jedrska energija v Sovjetski zvezi
- 5 Pavel Gantar / Urbana sociologija kot pomožna znanost ali kot kritika urbanističnega planiranja (I)
- 9 Srna Mandič / Solidarnost v stanovanjski reprodukciji
- 12 Fergus Murray / Decentralizacija produkcije-upadanje množičnega kolektivnega dela
- 18 Tom Clarke / Tiha revolucija? Politika delavskih kooperativ od 1800-1980 (II)
- 21 Darij Zadnikar / Kritična psihologija in freudomarksizem
- 23 Erich Wulff (II) / Psihijatrija in gospostvo
- 30 Srečo Kirn / Pogled v »politično ekonomijo socializma«

Naročilnica

Naročam
Časopis za kritiko znanosti

Ime in priimek _____

Naslov _____

Podpis _____

Datum _____

Izdajata

Univerzitetni konferenci Zveze socialistične mladine Slovenije Maribor in Ljubljana

Revijo sofinancirata Kulturna skupnost Slovenije in Raziskovalna skupnost Slovenije

Izdajateljski svet

dr. Andrej Kirn, Tomaž Krašovec, Zdravko Kravanja, Franci Pivec (predsednik), Rudi Podgornik, Marjan Pungartnik, Ivo Soče

Uredništvo

Milan Balažič, Igor Bavčar, Peter Gruden, Srečo Kirn (odgovorni urednik), Andrej Klemenc, Bogomir Kovač, Bojan Korsika, Lev Kreft, Erna Kraševc, Mitja Maruško, Ranko Novak (grafični urednik), Rudi Podgornik, Diana Sivec, Leo Šešerko (glavni urednik), Nada Špolar-Kirn, Peter Wieser, Siniša Zarič, Pavle Zgaga, Janko Zlodre (tehnični urednik)

Lektor

Miha Bregant

Naslov uredništva

Kersnikova 4, YU-61000 Ljubljana, uradne ure (torek, sredo in četrtek od 11. do 13.) tel. 061/319-498

Naročnina

Cena številke 30,00 din / cena dvojne številke 60,00 din / celoletna naročnina 300,00 din, za tujino dvojno

Številka žiro računa: 50101-678-473030, UK ZSMS, Predsedstvo, Kersnikova 4 (za Časopis)

Tisk

ČGP Delo

Po sklepu Republiškega sekretariata za prosveto in kulturo št. 421-1/74 z dne 14. 3. 1974 je revija oproščena temeljnega davka od prometa proizvodov. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

John Heartfield
Von Dada zum Kommunismus